

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1893.

TARTALOM.

	Lap
A Pannóniai Ének. (II., befejező közlemény.) <i>Széchy Károly</i>	433
Ipolyi Magyar Mythológiájáról. <i>Révész Kálmán</i>	471
Kocsi Csergő Bálint életéhez. <i>Révész Kálmán</i>	484

KRITIKAI ROVAT.

A reformáció Kassán. Irta ifj. Kemény Lajos. <i>R. K.</i>	485
--	-----

ADATTÁR.

»Attila« a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény. (III., befejező közlemény.) <i>Ballagi Aladár</i>	487
Pápai Páriz Ferencz naplója 1649—1691. (Vége.) <i>Koncz József</i>	499
Egy becses Kossuth ereklye. <i>K. Karlovszky Endre</i>	515
Eszterházy Pál nádor verseiről. <i>A szerkesztő</i>	522
Kazinczy az iskolatügyről (1787). <i>Szinyei Gerzson</i>	525
Pázmány Dénes levele Somogyi Gedeonhoz, <i>Kara Győző</i>	528
Olvasóinkhoz. <i>Ballagi Aladár</i>	528

—•—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. **Szerk.**

 E füzethez félfvnyi melléklet van esatolva.

A PANNÓNIAI ÉNEK.

(Befejező közlemény.)

III.

A Pannóniai Ének történetének nyomozásából megállapítottuk, hogy annak az irodalomban a kéziratos codexbeli szövegen kívül két teljesen önálló példánya volt:

1. a gyalakuti gróf *Lázár János* tulajdonában, melyet Dugonics Andrásnak ajándékozott;

2. a *Subich Ferencz* másolatában, melyet Heliser József Horvát Istvánnal közölt.

Az ének taglalásából pedig kifejtettük és megokoltuk, hogy az a XVI-ik század előtt nem készülhetett.

S mindebből mi következik?

A kérdésre természetesen csattanó választ az eredeti codex adhatna, ha felfedezhetnők valahol; de minthogy kutatás végett bajos az országnak taláalomra neki indulni, az egyik vagy másik önálló másolat kézrekerítése az első dolog, mely aztán talán az eredeti nyomára igazíthat. Ami különösen szükséges nem a szerző kiderítése tekintetéből, mert hiszen nevét tudjuk, nem a kor meghatározása czéljából, mert hiszen azt a nélkül is tisztázni fogjuk: hanem az *eredeti szöveg* megállapítása, az *eredeti helyesírás* ismerete végett. Mert úgy tetszik, hogy a közvetítés révén mindkettő szenvedett. Legalább az ének a maga régi, mondai elemei előtt hézagosnak mutatkozik, legalább az utolsó szakasz Horvát följegyzése szerint a Subich példányában valamennyire eltérő helyesírást követ:

Ezth zerzetteek Zylaghsagban
Chathy Demether nagh Gondolyathaban
Mýkorth nagh Bw wala Magyarorzagban
Egh nemý-nemý mulathsagaban.¹

Megkísértettük ennél fogva, hogy az ének önálló másolatait felkutassuk, esetleg keletkezésüket és összefüggésüket megvilágítsuk:

¹ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. Jelzete: 1302. | Quart. Lat.

hogy hátha ezen világosság az eredeti szövegre és eredeti helyesírásra is világot derítene? Mert abban a meggyőződésben vagyunk, hogy ennek a kísérletnek fonala, ha mi nem boldogulunk is egészen, legalább mást útra igazíthat. Aztán utoljára az is eredmény, ha tisztába jövünk, hogy a nyomozással már semmi eredményre nem számíthatunk.

Minthogy az ének a Szilágyságban készült, mely a kapcsolt részekkel a régi Erdélyhez tartozott; minthogy Dugonics a maga »igen megkopott« szövegét Erdélyben kapta, hol 1765-től 1770-ig működött: mindenekelőtt ennek a példányára fordítottuk figyelmünket. Sajnos azonban, az ő kéziratának gyűjteménye elkallódott. A jó öreg Szegeden, rokonai körében, élte át nyugalmi éveit, s elhúnytá után a szerzet nem követelte be kiméletességből szellemi hagyatékát, rokonai pedig nem gondoskodtak annak megmentéséről és a jövő számára való biztosításáról; így nagy részint elveszett. Egy nyalábot ugyan dr. Kiss Sándor, kegyesrendi tanár, egy évtizeddel ezelőtt felkutatott és megtalált valami padláson, Szegvárott;¹ napló-jegyzései s a magyar nemesség keresésére vonatkozó családi iratai pedig a nemzeti muzeumba kerültek,² de *Etelka* kézírata sem itt, sem a rendnél a középponton, sem a szegedi ház birtokában nincs meg; mert bár a kegyes tanító-rend azzal a készséggel, melyet az irodalom és tudomány érdekei iránt mindenha fényesen igazolt, mindent elkövetett fölkeresésére, azt megtalálnia nem sikerült.³ A középponton úgy emlékeztek ugyan, hogy az *Etelka* kézírata megvan Szegeden: de ott csak a *Jolánka* egy töredéke, 42 iv, található, jegyzetei nélkül, mert a jegyzeteket, mikben a kiadás oly gazdag, csak a számok jelölik.⁴ Ha ebből következtetnünk lehet, Dugonics regényeit egy versen irta és a jegyzeteket külön állította össze: minélfogva *Etelkának* nem annyira szövegére, mint inkább jegyzeteinek sorozatára volna szükségünk, hogy a Pannóniai Ének általa használt példányához juthassunk. Amint azonban az adatok beszélnek, le kell mondanunk erről a reményről, mert bárhova forduljon végette Dugonics irányában a kutató, elvesz a nyom szemei előtt; ami annyival sajnosabb, mert példánya, akár az ének eredetije, akár egyik régi másolata volt, *egyenesen* a Szilágyságból kerülhetett elő.

Gróf Lázár János, akitől kapta, ismeretes gyűjtő volt, ki a költészetért és tudományért mindég őszinte-lelkességgel hevült. Maga is költő és tudós, ki mint nagy-enyedi bölcsészeti hallgató, még csak tizenhárom esztendő gyermek, 1716-ban a híres Párizs-Pápai Ferencz halálára lendületes latin verset irt;⁵ később is,

¹ *Csaplár Benedek* szíves közlése szerint.

² *Dr. Szinnyei József*: Dugonics András Följegyzései. Budapest, 1883.

³ *Dr. Hám Sándor* szíves közlése szerint.

⁴ *Sáfrán József*, szegedi kegyesrendi tanár szíves értesítése szerint.

⁵ *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvárt, 1858. 91. lap.

egész élte végéig, 1772-ig szorgalmasan áldozik vala a művészetnek. Eszénél, jelleménél, összeköttetéseinél fogva gyorsan emelkedett: még fiatalon királyi táblai bíró, majd belső szolnoki főispán, aztán táblai elnök, főkormányzói tanácsos, végre az erdélyi három nemzet országos elnöke lett; a rendek főkormányzónak is megválaszták, de Mária-Terézia mást erősített meg helyette.¹ Fényes hivatali pályája alatt, mi közben előbb báróságot, majd grófságot kapott, talán még inkább írói és költői munkássága révén, mi elágazó és sokatérő volt, benső összeköttetésben és levelezésben állt Erdély minden tudósával és majd minden felekezete püspökével.² A marosvásárhelyi főiskolában, melynek főfelügyelője volt, illetőleg annak könyvtárában egész csomó levele van Bél Mátyáshoz, Jánosi Miklóshoz, Cserey Farkashoz, Repszely Lászlóhoz, Bajthay Antalhoz, Bíró István jezsuitához, hogy a kiadottakat hazánk és a külföld egyéb jeleseihez ne is emlegessük.³ A közbecsülés annyira emelte, hogy kora Vergiliusának nevezte el, a miben ha hibázott is, mutatja a szeretetet, melylyel róla ítélte. Kétségtelen, hogy igazi hivatása volt, de tehetségeit sokkal inkább megosztotta és felaprózta, hogysen valami nevezetést alkothatt volna. Mint a nagyhirű Wolf tanítványa, a marburgi egyetemen, ennek befolyása alatt latinra fordította bölcséleti és mértani kézikönyveit,⁴ melyeket az erdélyi iskolák használtak is; mint egyháznak oszlopos férfija, a főkormányzókhoz, az udvarhoz, Mária-Teréziához számos kérelmet és fölterjesztést intézett, alapos jogi fejtegetéssel és történeti tudással, melyek fogalmazványai részint a marosvásárhelyi főiskolai, részint a családi irattárban mai nap is megtalálhatók;⁵ mint jeles törvénytudó és gyakorlati államférfi a Codex Theresianusról beható szakvéleményt készített, mely kiadatlan vegyes műveinek gyűjteményében ma is megvan; mint buzgó vallásos ember, francziából Innepnapokra való isteni dicsőreteket dolgozott át, melyekben a megadó szív mély áhitatai szólanak meg; mint lantos és elbeszélő költő, a latin és magyar művek egész sorozatát bocsátotta kézre, melyek közül különösen *Florindája* nagy népszerűségre jutott. De míg a magyarban pongyola, a latinban szabatos, nem egyszer megragadó erő és igaz érzés rezdül meg zengő soraiban. Pihenője, szórakoztatója, vigasza, öröme, éltető eleme az irodalom, a költők és tudósok társasága. Ez a kapocs fűzte Dugonicsához is, kinek a Pannóniai Énekekkel kedveskedett.⁶

Mert voltak régi írásai.

¹ *Ugyanaz*, ugyanott. 94. l.

² *Ugyanaz*, ugyanott. 92. l.

³ *Koncz József* szíves közlése szerint.

⁴ *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvártt, 1858. 92. lap.

⁵ *Koncz József* szíves közlése szerint.

⁶ *Gróf Lázár Miklós*: A Lázár-család. Kolozsvártt, 1858. 97, 98, 99. l.

1738-ban árulás érte, hogy II. Rákóczy Ferencz fia, József érdekében valami titkos összeesküvésbe keveredett; miért a bécsi udvar többed magával elfogatta s előbb Szebenben, majd Medgyesen elzáratta. Messzire vinne akár a rokonok és országos rendek kérelmének, akár a per folyamának és megszüntetésének elbeszélése; azt említjük csak egyedül, ami ide vonatkozik, hogy az erdélyi tragédiában a gyanút leginkább az növelte ellene, hogy levelei és irományai lepecsételésekor több oly írást kaptak nála, melyek állítólag scytha betűvel készültek s nagyatyjáról vagy atyjáról maradtak reá; foglalatokra nézve teljesen ártatlanok voltak.¹

Ime, úgy látszik, hogy már nagyatyja vagy atyja is gyűjtögetett; sem ezek az irások, ha scytha betűvel nem készültek is, amiről szó alig lehet, mindenesetre *régi* irások voltak. Már most, tekintettel a család eme hajlamára, a Lázár János író természetére, még igazoltabbnak vehetjük, amit Dugonics állít, hogy ettől kapta a Pannóniai Éneket, annyival inkább, mert a gyalakúti ág egyenes összeköttetése a Szilágysággal nyilván megállapítható. Föl egészen a hitújítás idejéig, az I-ső Lázár Jánosig, kinek felesége Apaffy Klára volt, hetediziglen visszamehetünk: s ezt az összeköttetést onnan kezdve kimutathatjuk. Az ág családi birtokai ugyan, melyek részint fejedelmi adományozás, részint házasság révén, tetemesen fölszaporodtak, nagyobbrészt az erdélyi belső megyéken és székeken feküdtek; de a rokonságnak a Szilágyságban is terjedelmes jószágai voltak. Mert a gyalakúti-ág egyebek között a Bethlen, Apaffy, Teleki-családokkal házasodott ismételten össze;² e családok pedig az egész XVII. és XVIII. századon keresztül szilágysági birtokosok is voltak.³ Mi valószínűbb, mint hogy a Szilágyságban termett ének ily közvetítéssel a család gyűjteményébe, majd a gróf Lázár János tulajdonába juthatott. A család levelestára, melynek dicsősége a királyi regősök (regales combibatores) rendjére vonatkozó Nagy Lajos-féle oklevél megőrzése, a Pannóniai Éneket még csak másolatban sem tartotta meg; így a Dugonics-Lázár-féle szöveg valószínűleg végképp megsemmisült.

Hát a Horvát Heliser-féle szöveg? Honnan származott és hova került? Származásáról nem tudunk egyebet, mint hogy *Subich Ferencz* fedezte föl és másolta le. Ez a Subich Ferencz a nagy-koloni Subich-család sarja, ki tanulmányai végeztével állami szolgálatba lépett. 1763-ban kamarai titkár volt, mivé nem sokkal előbb lehetett, mert neve a titkárok között az utolsó helyen fordul elő; aztán 1770-ben Albert, szász királyi hercegnek, Magyaror-

¹ *Szilágysági Ferencz*: Klió. Históriai zsebkönyv. III. Esztendő. Kolozsvártt. 1836. 424, 431. l.

² *Gróf Lázár Miklós*: A gróf Lázár-család. Kolozsvártt. 1858. 48, 58, 61, 78, 84, 92. lap.

³ *Szikszai Lajos*, szilágymegyei alispán szíves közlése szerint.

szág helytartójának titkára, négy esztendő mulva, 1774. évben, Magyarország ítélőmestere;¹ végre királyi ügyigazgatója, ki 1787 előtt halhatott el, mert ebben az esztendőben Pray és Cornides már mint holtat emlegeti. Életének java része, pályájának gyors emelkedése Pozsony ama fényes korszakába esik, mikor nemcsak az ország rendei és zászlós urai gyülekeztek ott rend szerint össze, nemcsak az udvari kamara székelt ott, de az ország királyi helytartója is ott lakott és Mária-Terézia bécsi udvara mellett, szinte mondhatjuk, második királyi udvart tartott, annak ragyogásával, pompájával, méltóságaival egyetemben. Pozsony az idő szerint Magyarország hivatali és szellemi középpontja volt, ahol a nagy királyasszony és környezete nem egyszer jelent meg, ahol pazar és káprázatos udvari ünnepek nem egyszer folytak, ahol a nemzet közdolgai és közérdekei futottak össze és nyertek megoldást; szóval ahol a magyar történet készült. Mind ennek ereje és hatása vonzó volt a történeti kutatás és tudomány jeleseire is; minélfogva Pray György, Ráth Mátyás, Révai Miklós, Koller József és nemes pártfogója, Klimó György, a nagyeszű és sokismeretű pécsi püspök, rövidebben, vagy huzamosabban az ország eme főhelyén tartózkodott, ahol élt és működött a korszak két legjelesebb költője is: Amade László és Faludi Ferencz. Talán emez írók példájától lelkesedve, talán a maga belső hajlamából buzogva, hivatalos elfoglaltatása mellett Subich tudományos kutatásokkal és gyűjtésekkel is foglalkozott. Nemcsak a Pannóniai Ének, melyet minden valószínűség szerint valami szerzetesrendi codexből irhatott le, mint ahogy a Szent Istvánról és Mátyásról szóló történeti éneket is szerzetesrendi codex őrizte meg;² de Zsigmond királynak Maróthy János, macsói bán érdekében kiadott oklevele is bizonyítja. Úgy látszik, hogy nem alkotó tudós, csak gyűjtő volt, aki a maga szerzeményeit szívesen bocsátotta mások rendelkezésére és fölhasználására, mint Pray és Koller tanúskodik; mert a pécsi püspökség érdemes történetírója ama Zsigmond-féle oklevelet nagy művében közölve, csillag alatt megjegyzi, hogy annak másolata kéziratban Subich Ferencz ítélőmester gyűjteményében található, melyet az véle évek óta a legkészségesebben közölt és a maga céljaira felhasználni engedett.³ A miből nyilván következtethetjük, hogy Prayval is csak közölte és fölhasználni engedte a *maga* másolatát, de nem ajándékozta oda; ennélfogva ennek a példánya, a *saját* másolata volt, melyet a maga tudása és jóhiszeműsége szerint készített és megrövidíthetett. Annyi bizonyos, hogy a Subich példányában megvolt a három utolsó versszakasz; annyi bizonyos, hogy Subich a nélkül, mikép Csáthy

¹ *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest, 1863. X. kötet, 390. lap.

² *Nyelvemléktár*. II. k. Budapest, 1874. 95. és 242. l.

³ *Koller József*: Historia episcopatus Quinque-Ecclesiarum. Tomus III. Posonii, 1784. 288. l.

Demeterről bármi adata volna, az éneket a XVI-ik század elejére teszi. »Az eredeti írásának jelleme, mondja, olyan, aminő a XVI-ik század elején vala használatban.«¹ Ez az ítélet csattanósan hirdeti, hogy néhány régies szó és alak miatt nem tévedett meg, hogy az ének mondai elemeinek a krónikákkal való összeütközéséből nem kényszeredett arra a tudós *műtét* végrehajtására, hogy a három utolsó verset elmesse és elvesse. Tudományosságának különben meggyőző bizonyossága okleveles gyűjteménye és gazdag könyvtára, mely halála után *Heliser József*, esztergomi tanácsos birtokába került.² Nem tudjuk, hogyan, és nem tudjuk, mikor; de valószínűnek látszik, hogy nem közvetlenül. Mert ez a Heliser József esztergomi fi, aki 1779. április 12-én született s így a Subich halálakor alig 8 esztendő lehetett; a mellett egyszerű polgári családból eredett, apja Heliser József és anyja Kantnerin Erzsébet; még öccse is, János, fazekas mester eleinte. De mindkettejökben erős hajlam és tehetség élt a magok kiképzése és művelése tekintetében. József iskolákat végzett és szülőföldre egyik főtisztviselője lett; János pedig bátyja vezetése alatt annyira haladt, hogy magán elemi iskolát nyitott, példás és szeretett tanítónak vált, kinek keze alól került ki Esztergombar a mai öregek legnagyobb része. Heliser József azonfölül irogatott is s még megvan Esztergom multjára vonatkozó munkája.³ Valószínűleg nem örökölte, hanem úgy szerezte meg a tudomány iránt való szeretetéből a Subieh-könyvtárt, amely ma Esztergom tulajdona, mert Heliser, »e nemes város, mint szülőföldre iránt való lelkességéből, a míveltség és tudomány emelkedésének elősegítésül«, ennek hagyta végrendeletileg.⁴ Sajnos, hogy végrendelete, mely talán a könyvtár eredetéről is felvilágosítást adhat vala, elkallódott; de a hivatalos átvevők jelentése, melyből a hagyaték megokolására vonatkozó sort merítettük, annak értékéről elegendőképp tájékoztat. Heliser 1844. augusztus 10-én halt el. Két nap mulva felbontották és kihirdették végrendeletét, s csakhamar a városházára szállították és felállították könyvtárát, mely a schematismusokkal együtt 2538 kötetből, némely kéziratokból, több térképből és egy földtekéből állt.⁵ S ma is ott, a főjegyző helyiségében őrzik, mert hivatalos kezelője mindég a főjegyző.

De bár a derék hagyakozó 3000 váltó forintot is rendelt a könyvtár gyarapítására; alig növelték azt mégis újabb művekkel;

¹ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15. lap.

² *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15. l.

³ *Dr. Földváry István* szíves közlése szerint.

⁴ *Az átvevők*: Hartmann Ignác polgármester, Viola Ferencz tanácsos és Niedermann András szószóló jelentése szerint. Esztergom sz. kir. város levéltárában. 1844.

úgy hogy szinte az eredeti állapotában maradt. Mert csak gondosan, pontosan őrzik, de nem igen bolygatják, sem nem olvassák, sem nem kutatják.

Ime, a Subich könyvtára, melyből Heliser az ének másolatát Horvát Istvánnal közölte, még a maga teljességében megvan az esztergomi városházán; a Horvát irodalmi hagyatéka pedig, melyben a legapróbb följegyzést és levelet is meggyűjtött, hiánytalanul megtalálható a nemzeti muzeumban; ennél fogva az ének Subich-példánya egyik vagy másik helyen minden valószínűség szerint még meglesz. Ha mi föl nem kutathattuk is, noha többen segítették a nyomozásban, valami szerencsés véletlen még felszínre vetheti.

De szerzőjéről elegendő tájékozást nyújthatunk.

Hát ki volt *Csáthy Demeter*?

Életéről vajmi kevés, mindössze három adatot ismer eddig az irodalomtörténet. Az egyik, a melyet Toldy említett meg először a Miller névjegyzékéből.¹ E szerint 1493—1509 között a krakkai egyetemen tanult. Bár a hallgatók névsora ez esztendőök folyamáról megszakítás és a közbeneső évek megjelölése nélkül egy tömegben van közölve; Szilády Áron mégis abból, hogy az előtte álló nevek viselői közül Debreczeni Péter, Czeglédi István, Temesvári Gáspár, Kamarás Mátyás 1502-ben, Péteri Márton és Pesti Ferencz 1503-ban, az utána következők közül pedig Szikszai János 1503-ban, Patai Tamás, Dévai Gergely, Kisvárdai Tamás 1504-ben nyerték el a baccalaureatust, nagy valószínűséggel azt következteti, hogy Csáthy Demeter 1502-ben vagy 1503-ban járt a krakkai egyetemen; hogy nem promoveált, vagy szerényebb tehetségeinek és vágyainak, vagy szűkösebb anyagi sorsának tulajdonítja.² A másik, amelyet maga jelez utolsó versében, hogy énekének szerzésekor a Szilágyságban tartózkodott.³ Végre a harmadik, melyet Székely István őrzött meg Zsoltár-fordítása magyarázatai közt.

A 128-ik zsoltárhoz, mely a feleséget a termő szőlőtőhöz és a gyermekeket az olajfának fiatalhoz hasonlítja s az élet áldásaként azt kívánja, hogy az ember meglássa az ő fiainak fiait, a következő érdekes magyarázatot csatolja:

»Fiaidnak fiait etc. Itt több ajándékát számlálja előve az házasságnak, hogy fiaiknak fiait megláthassák, mint Ádám, Set, noe, Ábrahám, Izák, Jakob, az próféták és nagy sokan egyebek, kik Christusba hittének, de istennek ez féle ajándékát igen gyűlö-

¹ *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II. kiadás, 140. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1890. 371. l.

³ *Horvát István*: Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Pestini, 1830. 15.

lik, az *Cautess* barátok és papok, mert űk az Luciper parancsolatját tartják, kit kiadának pokolba az Styx mellett, az Sisifos hegyén, hol meg vagy on irva, küssebb bűn a paráz naság, honnem mint az házasság, ez Juciper tábláját láttam *Csáti Demeternél* és Váradon *Frater Gergelynél*.¹

Azt hisszük, hogy Székely István e jegyzetének biztos alapjára egész csomó következtetést építhetünk. Kétségtelen, hogy a Zsoltárok derék fordítója és az első magyar világtörténeti krónika érdemes írója ismerte a mi Csáthynt, hogy megfordult nála, minden valószínűség szerint valami útja alkalmával, amikor a Szilágyságot Csáthy Demeterrel és Nagy-Váradot Fráter Gergelyvel érinthette. Ha eszünkbe jut Tinody Sebestyénnek, ki mint szikszai birtokos, a szikszai plébánossal² összeköttetésben lehetett, hiszen nemcsak vallásos meggyőződésére, de írói hajlamára is megegyezett vele, erdélyi útja, melylyel 1553-ban az abaujme gyei Kassáról Debreczenen át Bihar, Békés, Arad, Hunyad, Alsó-Fejér, Küküllő megyéken keresztül kanyarodott Kolozsvárra krónikájának nyomtatása végett, mert igaza van Szilády Áronnak, hogy vándorművész és vándor-költő útazása mai időben sem történik valamely előre megállapított s változást nem szenvedő terv szerint a leg-egyenesebb és legrövidebb vonalon;³ könnyen elképzelhetjük, hogy Székely István is »kedvező alkalom, barátság, biztató reménység s több más földiekkel játszó égi tünemény« következtében félrefélre csaphatott. Természetesen arra ügyelni tanácsos vala, a nagyobb biztonság tekintetéből, hogy a *Szapolyay-királyság* területén maradjon, melyhez Keleti-Magyarország és Erdély is a kapcsolt részekkel tartozott. Ennek az összetartozásnak egység-érzetéből következett, hogy a felső megyék tudós és lelkes vállalkozó papjai, mint Thury Farkas Pál, megjelentek a nagyváradi és gyulafehérvári felekezeti vitákon, hogy az erdélyi részek buzgó és tanult protestans fiai készségesen vállaltak ott lelkesí és tanítói állást, mint Ilosvai Péter és Székely István, kik nem szakadtak el egészen szülőföldük vidékéről, de később föl-fölkeresték azt.

A Székely István Zsoltár-könyvében Csáthy Demeter és Frater Gergely nevének említése minden távolabbi vonatkozás nélkül fordul elő, egyszerűen mintha csak az imént látta volna nálok a Juciper tábláját. Ebből az egyszerű fölemlítésből nyilván föltehetjük, hogy Csáthy Demeter, valamint Fráter Gergely a Székely Zsoltár-fordításának kiadásakor, 1548-ban még élt, talán akkor is a Szilágyságban és Nagy-Váradon; sőt a vonatkozásból, melylyel nevek a *cautess* barátokra és papokra való hivatkozásnál fogva, kiket az író másutt kopogató, másutt megint gúnyosan

¹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 240-ik levelen.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4-ik levelen.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. III. k. Bpest, 1881. XX—XXI. l.

szentsíges barátoknak és papoknak nevez,¹ szóba jő, azt is következtethetjük, hogy barát volt és barát maradt mind a kettő. Frater Gergelyre nézve ez egészen bizonyos, mert ő a biharmegyei Fráter-család valamely tagja nem lehet, a mivel a névnek kis *f*-fel való kezdése még nem ellenkeznék, mert hiszen az idézett magyarázatban a Noénak neve, sőt a Zsoltárok elején magának a fordítónak neve is, *Székel Estuan* kis betűvel van írva,² hanem ellenkezik a család története, mely szerint csak ippi Frater Pál, kit lángeszű rokona, Frater György, neveltetett, vette föl a nevet; és sem atyjának rajta kívül, sem neki Istvánon kívül más fia nem volt, ennek a következtében a XVI-ik század első felében a családnak Gergely nevű tagja nem lehetett;³ a mellett ellenkezik a hivatkozás egyenes értelme és ellenkezik ezzel együtt a gondolkodás természetes törvénye; annyival inkább, mert a házasság és fajtalanság ily szembeállításával csak a katolikus papokat és barátokat vádolják. Ime, Magyar István is hasonló vádat hangoztat:

»Nemellyec peniglen nem altallyac azt hazudni, hogy az paraznalkodasnal az Papoknac feleséget venni nagyob bűn, mint egy szemtelen Spaniol Jezuita is Isten ellen es soc iamborok botrankozasara 1581 esztendőben kibocsatatot irasaban nem altallya azont mondani. De vöttec ketség-nelkül az Papistac ezt, az regi Eretnekektől, s az ördögötől, mert az hazassag minden rendbeli emberekben, tiszteletes es fertelemnelkül való ágy, de az ördög az ő tagiaival giülöli azt, kiktől tanulunk az Papistac, keues tiszteséget tesznek az szent hazassagnac, ugyan azon okockal oltalmazuan képmutato zuzessegeket, melyeckel az regi Eretnekec.«⁴

Mindezek erejénél fogva az adat természetéből és a Frater Gergely társaságából, vonnak következtetést Csáthy Demeterre. Mi okon szerepel mégis egész nevével, mikor az egykorúak Martinuzzit is többnyire csak *Frater Györgynek* emlegetik? Alig csalódunk, ha énekére gondolunk, melyből neve a maga emberöltője előtt ismeretes lehetett, legalább minden arra mutat, hogy a gróf Lázár János példánya és a Subich Ferencz használta codex példánya egymástól teljesen önálló volt; ennél fogva a Csáthy egész nevére való hivatkozás annál nyomatékosabb vala. Annyi bizonyosnak látszik, hogy Székely István ismerte az éneket.

Békesi Emil abban a tanulmányában, melyet a legrégibb történeti ének koráról ír, vizsgálatai közt arra az eredményre jut, hogy az ének szerzője a bécsi krónikát követi ugyan, de

¹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 235-ik levelen.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4-ik levelen.

³ *Nagy Iván*: Magyarország családai. IV. k. 254. l.

⁴ *Magyar István*: Az Országokban való soc Romlasoknac okairol es azokbol való meg szabadolasnac io módjáról, mostan uyonnám irattatott, es soc bölts embereknecc irasokból szerzetett hasznos könyvetske. Sárvár, 1602: 146. l.

sok helyen bővebb, részint régibb, részint újabb krónikákból merít. »A Névtelenből vette — ugymond — a Százhalomnál való megállapodást, melyről Kézai nemcsak magyarázatot nyújt, de e hagyománynak a XIII-ik század végén ismeretes és elterjedt voltáról is értesít. A pozsonyiból merítette a hármás Deus kiáltást, a budai és Turóczi-félebből ezt és ennek szokásban maradtát az énekszerző koráig, nemkülönben az ajándékló fehér színét s legvégül Székely Istvántól a Dees szó származását«. Ennélfogva azt vitatja, hogy a Pannóniai Ének a Székely Chronikájának megjelenése, 1559 után készült.«¹

Semmi sem képtelenebb, mint az afféle föltevés, hogy a XVI-ik század első felének egyszerű barát-írója megszerezzen magának szinte minden krónikát s összehasonlító forrás-tanulmány alapján írja meg a maga szerény énekét. Toldy Ferencz kimutatta² és Szilády Áron fényesen igazolta,³ hogy a szerző előtt a bécsi krónika állhatott, mely mindent magában foglal, amire az ének kiterjeszkedik, némi mondai-elemen vagy ének-töredéken és a Dees névének Deusból származtatásán kívül. A mit Szilády a szerzőnek ajándékoz.

Mi ezt az ajándékot elfogadjuk és köszönettel nyugtatjuk; annyival inkább, mert Csáthy Demeternek teljes joga van hozzája. Mert nem ő merített Székely Istvántól, hanem megfordítva Székely belőle. Hiszen Csáthy 1502-ben vagy 1503-ban járta a krakkai egyetemet, már akkor legkevesebb 20–25 esztendő lehetett, mert amaz idő szokása szerint inkább későbbben, mint korábban mentek külföldre tanulni; a Székely krónikájának közrebocsátása után pedig, 1559-ben vagy 1560-ban 80—85 éves lett volna, a mikor a legtöbb ember a hamut is mamunak mondja és nem igen kanyarint verseket; megengedve, hogy még élt. Ellenben a negyvenes évek elején, a mikor a 60—65 esztendő felé járhat vala, még fölbizseredhetik a vére és kedve, s gyengülő kézzel szerezhet egy gyarló históriás éneket, melynek rythmusa és szerkezete nyersségéről már első ismertetője panaszkodik.⁴ Talán épp ez a kései termés magyarázhat és menthet ki sok fogyatkozást.

Hát mikor keletkezett az ének voltaképp?

Mikort nagy bú vala Magyarországon. Felel Csáthy maga. De micsoda nagy bú? Mert ha nem támaszkodunk is a kesergő dalra, hogy »Szomorú a magyar nóta, háromszáz esztendő óta«; el kell ismernünk, hogy sokszor vala nagy bú Magyarországon csak a XVI-ik század első felében is.

¹ *Abafi Lajos*: Figyelő. II. k. 1877. 86. l.

² *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II. kiadás. Pest, 1867. 87. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. Budapest, 1877. I. kötet. 229—231. l. Valamint *Figyelő*, II. kötet, 1877. 220—221. l.

⁴ *Pray György*: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hungarorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. 75—76. l.

Vagy hivatkozzunk-e *1514-re*, a *Dózsa György* forradalmára, mely czeglédi programja szerint királyság, nemesség, főpapság eltörlésével jogot, tulajdont és rangot a teljes egyenlőség alapján akar vala rendezni, a társadalomban csak egyenlő polgárságot, parasztságot és egy püspökön kívül egyenlő papságot akar vala megtúrni; mi éppen azért az alsó népség és alsó papság között oly általános és rohamos hódítást tett. Szinte megmozdult az egész ország! Máramarostól le Bács-Bodrogig, Beregtől le Baranyáig, a Balaton mellékétől el egészen az Aranyos vidékéig a nyugtalanság, izgalom végigvonult, olykor lángba csapott, olykor vérbe fült; mert a fölégetett uraságok és megölt urak, Csáky Miklós, Telegdy István, Dóczi György és Zólyomi Miklós fejében ezereknént vérzett az áldozat, férfi, asszony, gyermek. A lázadó zavargásnak utolsó kétségbeesett erőfeszítése Biharban és a Szilágyságban történt, sőt a lángeszű pap, Mészáros Lőrincz is a Szilágyságba menekült és Zilahon vonta meg magát egy ideig; ennél fogva kétségtelenül a hatás, a nagy bú különösen ezen a tájon nyilatkozhatott. Dózsa György és társai iszonyú bűnhődése, az egész lázadás kiméletlen vérbefojtása, az összes parasztság szabad költözésének megszüntetése, örökös szolgaságra vetése, a népmonda szerint még a könyörülő Istent is részvétre indította, mert Szapolyainak a szent misén, az Úr testének felmutatásakor, két esztendeig rendesen elveszett a szeme világa, míg anyja és nővére jócselekedeteivel ki nem engesztelte az eget; mert a boszúálló országgyűlés küldöttei elé, kik a sujtoló ítéletet szentesítés végett a királyhoz Budára megvitték volna, hirtelen oly sűrű köd ereszkedett, hogy sajkájok egy malomba ütközött és velök elmerült.¹ Mennyivel élénkebb, mélyebb lehetett a részvét, a nagy bú a népség és papság körében, melyet a nemesség szintén keményen kárhoztatott, éppen ott, ahol az utolsó föllobbanással az utolsó remény is elfoszlott?!

Vagy hivatkozzunk-e *1526-ra*, a mohácsi vészre, melyet ma már majdnem közmegállapodással a nagy bú idejének fogadnak el? Szokásba, de csak szokásba jött ez a nézet minden behatóbb megokolás nélkül. Mert igaz ugyan, hogy a mohácsi síkon, rövid másfél óra alatt 7 főpap, 13 zászlós úr, 500 főnemes és mintegy 20.000 vitéz esett el, hogy maga a király is, II. Lajos a Csepatakába fült, hogy az omló zápor csak kevés szerencsétlen menekülőnek fedezte útját; de épp oly igaz, hogy vesztett a magyar nagyobb sereget is a muhi pusztán, derekabb királyt is Várna mellett; mégis kiépülte hamarosan. A mohácsi vésznek *magára a népre* közvetlenül egész végzetessége csak később, a politikai, társadalmi, gazdasági és erkölcsi romlás által nehezedett;

¹ *Márki Sándor*: Dózsa György. Budapest, 1883. 159, 160, 151, 178, 180, 191, 192, 199, 201, 203, 214, 216. l.

azt eleinte föl nem fogta, föl sem foghatta, főként az Erdélyiség népe, melyet Szapolyay János, a nagyravágyó vajda az ütközet-től megkímélt, ennél fogva megsiratni, megbúsítani közvetlenül nem kellett. Már pedig az emberi gyöngeség következése, hogy az egyszerű nép általános szerencsétlenség közepette is könnyen vigasztalódik, ha maga épen megmenekülhet; így a nagy bú a mohácsi vész után nem oly egyetemes, legalább nem oly kizáró, hogy más nagy búra ne gondolhassunk?

Vagy hivatkozzunk-e *1540-re*, Szapolyay elhúnytára, mely napon Verancsics szerint, egész Erdély földrengést érzett, hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt veszített, kinek halálát még a természet is jelezni akarta. Népe szerette és megbúsulta. »A merre csak vitték koporsóját — írja Szilágyi Sándor — a nép mindenütt gyászos arczczal, sirva fogadta, mintha egy második Mátyást veszített volna. Mert ő a mint nyájas és leereszkedő, éppen úgy népszerű is volt. De ellenségei éppen azon tulajdonait, melyek által biztosította vállalatai sikerét, fordították ellene. Népszerűségét kegyvadászat eredményének, óvatosságát tehetetlenségnek, békeszeretét gyávaságnak bélyegezték. Mert aljas szenvedélyeket nem találtak benne, férfiatlansággal vádolták. Verancsics méltányló szavait az elfogultak vagy ellenséges indulatuak tudomásul sem vették. Valóban bámulva kérde az ember: hogyan tarthatta fenn magát ily uralkodó 14 éven át, szemben egy más uralkodóval, mindig egy nagy párttal rendelkezve, barátságos viszonyban az európai diplomácia tetemes részével s végre kibékülve ellenfeleivel is, királyul ismervé tőlök? De népe, mely megsíratta s mely anyyi rágalom daczára becsben tartja emlékét, igazabban itélt róla:»¹ Itt, Erdély földén, töltötte életének utolsó idejét, vette fia születésének hírért, tartotta ennek örömnünnepét, itt szenvedte át rövid betegségenek kínjait, végrendelkezésének aggodalmait, itt szötte a jövő élet álmai közé fia jövőjének reményeit. Mindez ravatalával, koporsójával, utolsó néma útjával Szász-Sebestől Székesfehérvárig, mélyen beleveste emlékezetét erdélyi népének szívébe; nem csoda hát, ha különösen itt és a szomszédos részen érzik, hogy nagy bú vala utána Magyarországon!

Vagy hivatkozzunk-e *1541-re*, Budavár elfoglalására, mely megdöbbenéssel töltötte el még ama hazafiakat is, kik eddig a gyermek-király érdekében a német ellen a török pártfogásában bizakodtak. Megjött ugyan a hatalmas Szulejman, fölmentette a várat s Ó-Buda alatt táborba szállva, nyájasan fogadta kedves gyámfiát: a kis János-Zsigmondot, kit táborába aranyos hintón vittek, melyet az országtanács tagjai, Frater György, enyingi Török Bálint, Petrovics Péter, Verbóczy István gyalog kísértek; de amig fiaival csókolgatta a gyermeket, a mig maga vendégelte

¹ Szilágyi Sándor: Erdélyország története, tekintettel művelődésére. Pest, 1866. I. kötet, 271, 272. l.

a magyar urakat, addig lopva, csellel elfoglaltatta Budát és kirendelte belőle Izabellát, Lippára, az erdélyi és tiszai részekre utasítva. S hiában esküdözött a szultán s hiában állított ki fényes és hiteles oklevelet esküjéről, hogy a királyfit országrészében megvédi, Budát nagykorúságára neki visszaadja; a csalódás és leveretés nagy bűjében senki sem hitt többé sem irásának, sem ígéretének. S a felséges Izabella, a felséges kis- király, a magyar királyi udvarral, vagy inkább romjával csakugyan kiköltözött, nyomorú ökrös szekereken, melyeket a kegyelmes pártfogó adott, Tisza-Varsány, Kun-Szent-Márton, Gyula és Lippa felé, majd 1542-ben Erdélybe. Buda veszte, a keresztyén főváros török kézre való jutása, az özvegy és árva kijátszása, a nemzet szerencsétlensége, a költözködés leverő gyásza, annyi ijedelme és zavara, szemben a fenyegető martalócokkal és még fenyegetőbb jövődövel, nagy búbanatot keltett országszerte; de különösen amerre a szomorú menet vonult, ahová a szomorú menet ért: Erdélyben és a szomszédos részeken.

Már most a négy nagy bú közül melyik értendő?

A legtöbb valószínűséggel bíró választ úgy adjuk meg, ha Székely Istvánhoz térünk vissza.

Tudjuk, hogy ő nemcsak nevére, de eredetére nézve is székely, udvarhelymegyei, benzédi születés. Tudjuk, hogy a XVI-ik század első felében a szép székely földön szent Ferencz rendje igen virágzott; sőt ott még mai nap is egy pár virágzó háza van. Úgy látszik, hogy ez egyszerű szerzet, mely épp oly férfias lélekkel forgolódott az igehirdetés és tanítás terén, mint a mily erős kézzel szorgalmatoskodott az ipar és földmívelés mezején, hiszen Tomory Pált is kapálás közben érte az érseki székre hívás, a kemény székelység egyszerű természetével éppen összeillett. 1525-ben, a rend történetirója, Fridrich Orbán adatai szerint az *erdélyi őrállomásnak* 12 társas házában 218 tagja volt; s e társas házak közül a maros-széki Felfalu és csik-széki Somlyó bizonytalanszerzte és messze elszórta a maga őrszemeit.¹ Hiszen a XIII-ik század elején, 1216-ban a domonkosok, 1223-ban a ferenczesek rendje éppen arra a célra alapult, hogy a nép vallásos és erkölcsi érzületét fokozza és erősítse. E két rendnek, azután másoknak is megengedettett — mondja Szilády, ami addig a szerzeteseknek tiltva volt, hogy klastromaikon kívül úton-útfélen, nyilvános helyeken prédikálhassanak. Jártak, keltek, a nép között forogtak, időhöz, helyhez kevésbé voltak kötve, mint a helyben élő plébánosok, s amint ehhez képest közvetlenebbül és szabadabban érintkeztek hallgatóikkal: népszerű, sokszor népszerűsködő, de a bűnt nem ritkán tartózkodás nélkül ostorozó beszédek folyvást

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Cassoviae, 1759. 26. 29. 1.

az ujság ingerével hatottak. Egy kiváló szónoki tehetség egész vidék népét ragadta magával.¹ Annyival inkább, mert annak anyanyelvén szólt. Kétségtelen, hogy Maros- és Csik-Szék között a ferenczes-rend is elterjedett és minden valószínűség szerint a Fehér-Nyikó völgyén sem volt ismeretlen, a hol Székely István született és nevelkedett; mert Udvarhelyen, a szék fővárosában, alig egy ugránsyira Benczédőtől, a szerzet házi története szerint, melyet a hagyományon alapuló közhit is támogat, a mai Csonka-Várban kolostora volt. Igaz ugyan, hogy a hagyomány erősségeként sem Győrfi Pál, tartományi rendfőnök, sem társai oklevelet nem idéznek; igaz ugyan, hogy Epi János, a domonkosok tartományi rendfőnöke 1497-ben, a szent mártonnapi pesti gyűlésen szerzetesei közt a koldulás határait kijelölve, a brassaiaknak, kik az udvarhelyiekkel két székely-széken, Sepsiben és Kézdiven találkoznak, az egész Bárczaságot, az udvarhelyieknek pedig az egész székelyföldet Régenig rendeli, akikkel megint a brassaiak jönnek össze, mint fentebb,² a miből nyilván kitetszik, hogy Udvarhely területén, a városban vagy széken kolostorral bírtak; de mindez még nem dönti meg azt, hogy a ferenczeseknek a Csonkavárban házok lehetett. Mert sok intézményről nem maradt oklevél, noha az maga meg volt; mert Epi János csak a maga szerzeteseiről intézkedhetik, más rend tagjáról nem, s a mint Kolozsvárt, Debreczenben és Váradon egyidejűleg domonkosok és ferenczesek voltak,³ úgy Udvarhelyen is lehettek, mert a Veszely közölte oklevélben a város és szék egyiránt érthető. A szerzet maga rend szerint nagyon jól emlékszik, hogy hol volt kolostora és bizonynyal a házi történet és a helyi közhit nem beszél alap nélkül a Csonkavárra nézve sem. Különben a domonkosok a székelyföldön nem igen számosan voltak, ami a koldulás határainak messzire-futó vonalaiból is látszik; míg a Szent Ferencz rendje népes és népszerű volt. Udvarhelyen ma is két toronyos templommal összefüggő pompás háza van, mely a XVIII-ik században épült.⁴

Alig tévedünk, ha a helyi és rendi viszonyok találkozásánál fogva azt hisszük, hogy Székely István is e rend körében tanult, talán a Fehér-Nyikó völgyén vagy épen Udvarhelyen; sőt hogy ennek a rendnek kebelébe tartozott, mikor 1529-ben a krakkai egyetemre kiindult. Természetes, hogy abban az időben jó utak és jó vendéglők hiánya miatt az ily nagy utazás elég nehézségbe ütközött; de a szerzetes mindezt nagyrészt elkerülhette, ha helyről-helyre menve, rendje házaiba szállt. Székely István minden-

¹ Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest, 1880. 19.

² Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. I. kötet. Kolozsvár, 1860. 392—393. l.

³ Bunyitay Vincze: A váradai püspökség története. II. kötet. Nagyvárad, 1883. 431, 436, 438, 444. l.

⁴ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I. kötet. Pest, 1868. 52. l.

esetre csak így utazhatott. Udvarhelyszéken fölkerekedve, a mig az ország éjszaki határáig ért, hogy Krakkóba jusson, az egész vonalon mindenütt a Ferencz-rend népes conventeit érinthette főállomásaiként. Mert a szomszédos Maros-széken Maros-Vásárhely, Kolozsvármegyében Kolozsvár, a Szilágyság aljában *Kuszaly*, Biharvármegyében *Nagyvárad* és Debreczen, innen a Nyírségen át Báthor, Abaujmegyében Szánthó, majd akár Kassán és a sáros-megyei Sóváron keresztül a Hernád és Poprád völgyében, akár a zemplénmegyei Sáros-Patakon és Homonnán át,¹ az Ondova és Latorcza mellékén, Debreczenig éjszak-nyugati, Debreczentől éjszaki irányban szinte egyenesen mehetett és kelhetett át a határon, a nélkül, hogy a Szapolyai János királyságából ki kellett volna addig térnie; vagy viszont ha Szikszóról, a hol 1538-ban, vagy Liszkáról, a hol 1544-ben találjuk, mint iskolamestert, hazafelé utazott, a régi ismeretség czimén és jogán Báthorba, Debreczenbe, *Nagyváradra* és *Kuszalyba*, Kolozsvárra és Maros-Vásárhelyre, mindenütt bezállhatott; sőt nagyobb kitérés nélkül Váradot és Kuszalyt alig kerülhette el.

Már most tekintettel arra, hogy nemcsak állami vagy erdélyi, hanem ferencz-rendi érdekből egyszersmind, a szerzet krónikája szerint, különösen két esztendő, 1526 és 1541 emlékezetes; 1526 azért, mert a mohácsi vész zavarai következtében a rendnek 15 háza, a világi és szerzetes papok megszámlálhatatlan egyházaival pusztult el;² 1541 azért, mert Sulejman török császár igen erős sereggel Magyarországra jöven és Budát, az ország székhelyét Izabella királynétól, Szapolyai János özvegyétől, csalással és barbár csellel elfoglalván s a tatárok beütéseivel szinte az egész hazát feldulván, az országos rémület miatt a rend káptalani tisztújító gyűlését sem tarthatta meg:³ mi a *nagy bú idejét* e két esztendő egyikébe teszszük.

S melyikbe?

Kifejtettük, hogy a mohácsi vész hatása oly közvetlenül az erdélyi részeken nem nyilatkozott, aztán a rend elpusztult házai sem itt voltak; mig ellenben Budavár elfoglalása, Izabella királyné Erdélybe költözése, a rend káptalani gyűlésének elmaradása itt is mélyen elboríthatta a kedélyeket; azért azt hiszszük, hogy az a *legtöbb valószínűséggel 1541-re érthető és magyarázható.*

Megkísértjük, hogy e hitünket, illetőleg föltevésünket részletesen is megokoljuk. A Székely István hivatkozásának hangja olyan közvetlen, ahogy érintettük, mintha csak az imént találkozott volna Csáthy Demeterrel és Frater Gergelyvel; minélfogva

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 29. l.

² *Fridrich Orbán*: Historia Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 26—27. l.

³ *Fridrich Orbán*: Ugyanott. 30. l.

inkább a *negyvenes*, mint a huszas évekre kell gondolnunk. A hivatkozás tárgya pedig, a papok házasságának vitája, egyenes erősség és bizonyosság e mellett. Mert a Luther házassága, mely 1525-re esett, s az ő példájának követése, mely hitelveivel együtt terjedett, egyszerre nem okozott nálunk forrongást. A korabeli költői irodalomban csak a negyvenes évek elején indul meg a kérdés. Az első általános hang, mely már ide szól, 1541-ből az ismeretlen *Tar Benedek* feleség-dicsőítése, hogy a világnak minden gazdagsága semmi, kinek házában nincs jámbor házastársa.¹ De csak Szkhárosi *Horvát András*, a barátból lett tállyai pap, ki bánta bolondságát, elrúgta csuklyáját, hitére fogadta, soha többet nem csal,² ez a szenvedélyes és gúnyos szellem ragadja meg először 1542-ben a kérdést, igazi tűzzel, a maga maró és hatásos nyelven az Antikrisztus országa ellen dörögve, Szent Pálra utal, ki a házasságot tiszta életnek állítja, ennek ellenére mégis Calixtus pápa az egyházi népet attól eltiltotta; azért követeli, hogy hagyjanak békét papnak, barátnak, a szegény gárgyánnak, ha igaz házások. Mert

Im lásd ha nem jobb házasságban élnök,
Hogynem ment fal mellett az *Cautéval* járnok.³

Majd a kétféle hitről szóló énekével, 1544-ben a váradi papok szertelen paráznasága miatt tör haragba; úgy látszik, tapasztalásból, mert hiszen eme verse a káptalan-szerben (ma káptalan sorban) kelt; ami arra a következtetésre indít, hogy ő tállyai papsága előtt nemcsak barát, de váradi barát volt, valószínűleg ferenczrendi, s mint ilyen élhetett Váradon és Egerben, hol mindkét helyen a szerzetnek népes kolostora volt; legalább főként a váradi és egri papok erkölcstelensége ellen háborog.⁴ Aztán *Batizi András*, ugyancsak 1544-ben, a Meglőtt és megleendő dolgok históriájában folytatja a támadást; megrójjá azokat, akik a szent házasságot eltiltják, ami csak a pápától ered; mert nem egyéb a szent házasság, hanem tisztaság és nagy jámborság a fertelmesség és paráznaság elkerülésére, miként 1546-ban a házasságot magasztaló énekében vallja.⁵

Mintha e meg-megújuló támadások után a régi egyház is szükségesnek látta volna, hogy a maga elve és tana védelmére

¹ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 153. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1881. 230. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 167. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Budapest, 1880. 187, 219. lap.

⁵ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. kötet. Budapest, 1880. 110. l. 120. ll.

síkra szálljon. *Várday Pál*, esztergomi érsek 1548-ban körlevelet intézett a »keresztyén« papokhoz,¹ melyben a házasságot szentségnek nevezi és a papokat megtiltja tőle. Szkhárosi Horvát András rögtön, még abban az esztendőben visszavág, a maga éles és hatalmas szatirájával megkérdezi:²

Az szent Pálnak írására mit szólsz uram érsek?
Hol azt mondja, hogy társ nekül ne legyen az pispek,
Im nem hagyja, hogy az *Cautéval* hogy járjon az pispek.

Korholja, gúnyolja, majd magasztalja körlevele ama helyéért, hogy a pap a törvénytelen társat ereszsze el, — de csak azért, hogy azonnal utána vethesse felcsattanó csapással:

Ezt hirdessed az papoknál *Váradá és Egré!*³ Majd következik teljesen méltó és hasonló társa, Sztárai Mihály, ki szintén ferenczrendi barátból lött pap. Teli heves rajongással az új, haragos gyűlöléssel a régi egyház iránt, hatalmas és harcziás erő, szilaj szónok, merész vitázó, ki minden költői nemet, lyrát, epikát, drámát a maga fordulatos és velős nyelvén a hitújítás szolgálatába von s 1550-ben a *Papok házasságáról* egész komédiát ír, hogy népies gúnyja annál közvetlenebbül hathasson!⁴ Felsorolja, hogy melyik pap, püspök, pápa micsoda papnak, püspöknek és pápának fia volt, hivatkozik Péter és Jakab példájára, szent Pál tanítására; s a mit beszélt, tettel erősítette, feleségül vevén Bánóczi I. szép özvegyét. Később, 1557-ben, Anastasius püspök történetében ujlag megérinti a kérdést, a mikor Pafnucius, egyiptomi püspököt azért magasztalja, mert az egyházi népek szent házassága mellett szözlött, nehogy helyette a rút paráznság szaporodjék el.⁵

Ime, a papok házasságának szenvedélyes vitája. A negyvenes évek elejétől forrong és a végén forr leginkább. Székely István is 1548-ban szól bele, megróva a Szkhárosi Horvát kifejezése szerint a *cautess* barátokat és papokat, akik gyűlölik Istennek ez ajándékát. Így igen hihetőnek, szinte kétségtelennek látszik, hogy az általános forrongás idejében, a negyvenes évek elején eshetett az az útja, melyen Csáthy Demeterrel és Váradon Frater Gergelylyel találkozott, s talán mint régi jó ismerőseivel, a papok házasságáról vetélkedett. Mert nem kell hinnünk, hogy a vallásos ellenfelek, kivált ha előbb is ismerősök voltak, nem érintkezhetek egymással, vagy ha érintkeztek, hogy egy kis vérpezsgető szóváltogatás nélkül meglehettek volna együtt.

¹ *Toldy Ferenc*: Magyar költők élete. I. kötet. Pest, 1870. 35. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Budapest, 1880. 218. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. köt. Bpest, 1880. 219. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. k. Bpest, 1886. 136—139. l.

⁵ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. V. köt. Bpest, 1886. 170. l.

Vagy hivatkozzunk-e ennek erősségeként a sok nyilvános vitatkozás helyett *Skaricza Mátéra*, erre a mély érzésű és mély hitű ráczkevebeli kálvinista papra, ki keresztyéni szelídségének ellenére megjelenik a XVI-ik század végén az unitárius Pécssett, hogy fölvegye és megvívja a szent harczot Válaszúti Györggyel és embereivel; s állhatatosan vitatkozik György urammal magános séta közben, templomi szószékről nyilvános beszédben a város minden vallásbeli lakossága előtt; de aztán annak hajlékába tér meg, tisztas asztalának vendége lesz, hogy étel után, csöndes borozás alatt újra megeredjen a beszéd vallások eltéréseiről.¹

Vagy említsük-e a XVII-ik század elejéről *Veresmarti Mihályt*, ezt a boldogtalan, önmagával és másokkal vívódó lelket, ki noha eleinte kálvinista vallásában oly kemény és a pápista hit ellen oly fene ember volt, hogy csak egy öregasszony is a szent-egyház előtt imádságát tőle békével el nem végezhetette:² később lelkiismeretében megzavarodott, a különböző vallások között szorongva imbolygott. Nyugalmának helyreállítása végett a katolikuskokat és protestánsokat egyiránt zaklatta. Nicodemus módjára, ki éjjel járt az Úrhoz, éjjelenként látogatta Pázmányt;³ nappal pedig felekezeti társait kényszergette, hogy ha látják, mikép tévelyegésre, bálványimádásra, pokolra és kárhözatra indúlt, mentsék meg.⁴ S bár beteges képzelettel rémítgeti magát, hogy cserbe hagyott felei alattomban elvesztik, agyonlövésével, a Nyitrába fojtással s egyéb erőszakkal fenyegetik:⁵ mégis föl-fölkeresi őket, pedig már alig állnak véle beszédbe, szavaira csak agg farkasok módjára földre sűtik fejüket.⁶ Nem bánja, hozzájuk csatlakozik az utcán, Súrának bekiabál a kapun;⁷ már mint katolikus pap megjelenik köztük az irmelyi zsinaton, elejbök áll a sellyei révben, csak hogy magát és hitét igazolhassa.⁸

Vagy hivatkozzunk-e *Pósházi Jánosra*, erre a mindég csatakéz és szókimondó vitatkozóra, ki Sámbar Mátyással, e tüzes és érdes jezsuitával a XVII-ik század közepén minduntalan összekap. Alig kerül Sámbar Sáros-Patakra, amint a temető-kertből jöttében, a főiskola előtt álldogáló Pósházi, hogy az új embernek tisztességet tegyen, köszöntéssel és kézfogással feltartóztatja és vetélkedésre szoritja; miként mondhatta, hogy a megholt Christusban üdvözült, ha tanítása szerint az ember üdvössé-

¹ *Kanyaró Ferencz*: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891. 154—185. l.

² *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 1. lap.

³ *Ipolyi Arnold*: Veresmarti Mihály élete és munkái. Bpest, 1875. 300. l.

⁴ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 259. lap.

⁵ *Ugyanaz*: ugyanott. 261—262. l.

⁶ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 261. l.

⁷ *Veresmarti Mihály*: Megtérése históriája. Budapest, 1875. 262. lap.

⁸ *Ipolyi Arnold*: Veresmarti Mihály élete és munkái. Budapest, 1875. 335, 336, 352, 355. l.

géről nem lehet bizonyos? Sámbar se rest a válaszszal, s ott a diákok közepette rögtönös vita keletkezik. Aztán is meg-megidézük egymást és hol szóval, hol írással össze-összemerkőznek, pazar bőkezűséggel osztogatva kölcsönösen a címeket.¹

Még simábban esett az érintkezés a Székely István korában, a mikor csak a forrongás volt általános, de az üldözések még lángoló gyűlölködést nem szítottak. Székely könnyen megpihenhetett szerzetes ismerősei közt Váradon és a Szilágyságban. Nagy-Váradon pedig kolostora volt az idő szerint a Domonkos-rendnek és Ferencz-rendnek; de míg az itt szerepet alig játszott, úgy hogy létezéséről is csak megszűnése napjaiban értesülünk;² addig ez Várad polgárságának kedvencz szerzete volt, templomába temetkeztek, fiai a rend tagjai közé léptek, kiknek soraiban Bunyitay Vincze állítása szerint gyakran találkoznak Várad nevűek.³ A ferenczrendiek e házának népességéről és előkelőségéről tanúskodik, hogy 1535-ben 12 felszentelt áldozár, 6 növendék és azok tanítója, 17 fogadalmas testvér lakott benne és a szerzet 20 év elforgása alatt (1531—1552) hétszer ülte itt tartományi gyűléseit.⁴ S épp ebben az időben a kolostorok nagyhirű tagja volt Frater Gergely, ki nemcsak Dévay Biró Mátyással kelt irodalmi harcra, de szóbeli küzdelemre a katkolikusok megbízásából 1538-ban a segesvári vitán is megjelent.⁵ Ime, erre a Gergelyre, *Szegedi Gergelyre* hivatkozik Székely, mert valami jelentéktelen emberre való hivatkozásának éle és nyomatéka is alig volna!

Már most tekintettel arra, hogy ez a Szegedi Gergely *ferencz-rendi*, még inkább hiszszük, hogy Székely István is az volt, mert összekötetésök így annál valószínűbbnek és elfogadhatóbbnak látszik; sőt a kettő révén önként kínálkozik a következtetés, hogy Csáthy Demeter is az lehetett.

A török hódoltság terjedése és a protestáns vallás erősödése következtében a rend mind többet veszett.

1544-ben még 9 őrhelye, 36 conventje volt 491 taggal; 1548-ban már csak 6 őrhelye, 31 conventje 332 taggal; de még Erdélyben mindég 10 conventje állt, egészen 1558-ig, a mikor csak a csik-somlyói védte még a Székelyföldön előbb oly népszerű és virágzó szerzet emlékeit és hagyományait.⁶

¹ *Pósházi János*: Görtsös bot; Amaz détzeges fekete Bonasusnak a hátára. Mellyel vtobbi szilajkodása tétül meg-egyengettetik. 1668. 75—78. l.

² *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 436. l.

³ *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 439. l.

⁴ *Bunyitay Vincze*: A nagyváradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad. 1883. 440. l.

⁵ *Bunyitay Vincze*: A váradai püspökség története. III. kötet. Nagyvárad, 1883. 439. l.

⁶ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 31, 33. l.

Kolozsvár és Nagyvárad között a Szilágyságban *Kuszaly* a rendnek erős és népes telepe volt; úgy hogy nagy valószínűséggel Csáthy Demeter *itt* élhetett. A maga megnevezésében minden bizonynyal a rendi szokást követte és nevét szülőhelyéről a borsodmegyei Csáthról vette, a honnan aztán a Szilágyságba szakadt. Afféle csöndes és nyugalmas természetű ember lehetett, mint a milyen egyetemi hallgató és költő volt, minden nagyravágyás és elsőségre törekvés nélkül, mert neve a ferencz-rendiek krónikájában, mely csak a tartományi rendfőnököket, magasabb tisztviselőket és házfőnököket említi meg, nem fordul elő; így a mint születése, úgy halála esztendejéről sem szólhatunk. De annyi kétségtelennek mondható, hogy a kuszalyi ház elzüllését vagy elpusztulását, a mi 1552 után történhetett, mert Fridrich Orbán ebben az esztendőben nevezi meg utólszor, már alig érthette meg.¹ Talán ott, ahol valamikor ő élt, irta meg Ilosvai Péter *Ptolomensát*, mely el-benn sován *Szilágyságban, Kuszalykőben*, egy havas oldalon, *egy czellában*, az az egy *füstös házban* készült.² Talán ez a czella, ez a füstös ház a ferenczrendiek kolostora, tűz-emésztette háza volt?

A kuszalyi kolostornak csak emléke, Csáthy Demeternek csak éneke maradt meg.

IV.

Ime, már most Csáthy Demeterről teljes valószínűséggel, sőt a mennyire oklevél híján lehet, elfogadható bizonyossággal állíthatjuk, hogy a XV-ik század második felében született és növekedett, valamely kolostor csöndes födele alatt tanult; ott sajátította el az olvasás és írás elemeit, tudományos alapismereteit a szerzet szellemének, hagyományainak és szokásainak öröklésével; szóval tanultsága egészen a XV-ik századbeli kolostor műveltségén épült, melynek alapja viszont a XV-ik századbeli codex-irodalom volt. Aztán a XVI-ik század elején végezte krakkai egyetemi tanulmányait és szerzete körében folytatta tovább olvasmányait. Az új idő szellemi forrongása, tudományos fejledezése természetesen nem maradt reá hatás nélkül. Így ő is azokhoz tartozott, kiknek kiképzésében a két század egymással érüklöző műveltségének sajátosságai összefolynak és közösen nyilatkoznak. Rendszerük a rendszertelenség és következetességük a következtelenség. Ennek jelme nyomja énekére bélyegét; innen az ő nyelve, stílja, sőt amennyire az eredeti nélkül következtetnünk szabad, czifra helyesírása is.

¹ *Fridrich Orbán*: Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis minorum S. Francisci. Cassoviae, 1759. 32. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. IV. kötet. Bpest, 1883. 240. l.

A cifra helyesírás különben a maga eltéréseinek és változatainak zavaró tarkaságával országszerte uralkodik. Azért nincs okunk szerény énekesünket sem vádolni, sem egyes botlásain eltűnődni, sem ezek eseteiből mélységes föltevésekbe ereszkedni. A mikor a képzelő tehetség az írás módjaiban oly szemképrázta-
 gazdagságot mutat, mint *Szalay Ágoston* a Magyar Levelestár első kötetéből megállapítja és felsorolja, hogy a legegyszerűbb hangok közül a nyílt e jelölésére 19, a hosszú zárt é visszaadására 26, a nyílt i és zárt í lejegyzésére 30-féle lehetőséget talál, hogy a pedig szót 36-féleképen tudja alakítani:¹ akkor bizony Csáthy Demeternek sem vehetjük rossz néven és nem számíthatjuk be különös jelentőséggel, ha a következetlenségben következetes marad. Székely István már gyakorlott író és Soltár Könyve nem is első műve, mégis minő egyenetlen helyesírása; például a hosszú zárt é-t majd egyszerű nyílt e-vel jelöli, mint n'egese—nyögése, majd alul farkas ę-vel írja, mint intęset, majd fölül hosszú ékezet-tel látja el: be utęnec, majd kettős ee-vel adja vissza: meg teer;² a zárt é-t rendszerint mellőzi, de megesik rajta, hogy úgy rémlik emlékezetében, mintha jelölve látta volna, és fölül horgas ę-vel jelöli, mint istęn, teer helęc;³ a nyílt e-t majd egyszerű e-vel jegyzi: el, majd alul farkas ę-vel: vęrmet, majd kettős ee-vel, eemelem.⁴ A hosszú hangokat majd ékezi, majd kettőzi, majd jeltelenül hagyja; de a míg a hosszú zárt é-hez gyakran alul veti oda a farkat, az ő és ü hang jegyzésében szinte következetesen fölül horgas betűt használ. A gy hangot majd fölül vesszős g'-vel írja: g'olkos, majd i-vel és jeltelen g-vel pótolja: iogicz.⁵ Pedig különben a j-és hangokat elég szabályosan fölül vesszős l' n' t, g'-vel jelöli; nemkülönb a parancsoló egyes második személyének j képzőjét is: kel' fed' ver'.⁶ Némely szóban a hosszú zárt é-t megtartja, másutt még zártabb íre változtatja, mint kysz—kész, ísz—ész, yr—ér, kíp—kép, mint a székelységben ma is szokásos.⁷ Van szó, melyet annyiképen jegyez, amennyiszer eszébe jut, példánl eyel, eiel, ęęl, eey és ęęys;⁸ a határozó előtt pedig nála majd ellőt, majd előt, majd eelöt, csak éppen úgy nem írja, haneha megfélekedésből, amint kellene.⁹

De ki birna vagy ki akarna minden rendszertelenséget vagy következetlenséget számba szedni, a mikor úgyis nem a XVI-ik

¹ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1681. XV. XVII. l.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 119, 207. l.

³ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 60, 65. l.

⁴ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 1, 35, 143. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 6, 23, 169. l.

⁶ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 6, 17, 25. l.

⁷ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 108, 119, l.

⁸ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 18, 19, 22, 35, 75, 77,

104. lapok.

⁹ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 22, 121, 177. l.

század első felének helyes, illetőleg helytelen írásáról, hanem csak a Csáky Demeter botlásainak és ellenmondásainak megértéséről és kimagyarázásáról van szó. Aki az országos ingadozást meg kívánja figyelni, lapozgassa csak a Szalay Ágoston gyűjteményét, melynek levelei az 1504—1560 közt eső időből erednek; csodálkozással telik el. Van itt néhány erdélyi levél is, mely tanulmányunk tekintetéből reánk különösen érdekes,¹ s egészen beleillik a gyűjteménybe, mely Csáthy Demeter sajátosságaira elegendő példát szolgáltat. Ennélfogva nincs miért fennakadnunk és sokat okoskodnunk az oly jelenségeken, hogy énekesünk egyszer feldet, másszor fewldet, egyszer wyzyth, másszor wyzeth ír, hogy a ragozásban a k-t g-vel vagy t-vel váltogatja és a t-t főlölleges toldással csaknem kivétel nélkül th-val írja, hogy következetesen myndet és mynthet használ és nem elegyíti sem mendelel, sem menttel,² hogy a w jegyet nemcsak az ő, de a nyílt e, hosszú zárt é és még zártabb í visszaadására is alkalmazza, hogy a segítő vel ragot a névhez illeszkedés nélkül csatolja, a lehető ről ragot zártabban ejti s a regyekrel és eleyekrel hangvonzati alakokat követi.³ Mert bizony nincs bennök semmi különös, semmi nevezetes. A Magyar Levelestárban feld, fewld, feold, föld, ffeld egyként szerepel; s egyugyanazon rövid levélben is 1555-ből, majd feld, majd fewld fordul elő;⁴ Székely István Zsoltáraiban a személyragos tárgyeset épp oly következetlenül váltakozik, majd edinít és ősuinit, majd edinét és ősuinét olvasható;⁵ a k, g és t hangok cseréje bár nem rendszeres, de mind ott, mind itt felfelbukkan, például lúdat, tegyük és élek helyett lwdokath, tegewth és elegh található;⁶ egyik tordai levélben ország és egészség helyett orzak és egyssyk,⁷ Székely Istvánnál bujdosik és rejtek helyett bujdosig és reiteg kapható,⁸ s több más hasonló; a Szalay-féle gyűjtemény erdélyi leveleiben, de általában a többiben is csaknem kivétel nélkül az egyszerű t th-val van írva s következetesen a mynd, mynden és mynth szerepel, míg a mend, menden és ment emlékül is alig fordul elő.

Sőt az sem valami ritka tünemény, legalább nem a XVI-ik század első felében, hogy az ew nemcsak az ő hangot jelöli, de a nyílt e, hosszú zárt é és még zártabb í kifejezésére is szolgál

¹ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 8, 10, 16, 19, 20, 21, 50, 59, 71. 94. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. kötet. Bpest, 1877. 228. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 231. l.

⁴ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 164. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 1, 7, 8, 16. l.

⁶ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 6, 16, 61. l.

⁷ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 95. l.

⁸ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 10, 37. l.

s nem szükséges énekünk példáinak mássaiért a codex-irodalomhoz folyamodni, mint Szilády tette; teljesen megelégedhetünk a Magyar Levelestárral is. A mint a Szalay Ágoston összeállított ABC-jének több helye is mutatja, egyiránt megjelenik az ew az e, és é í helyén; csak egyetlen lapon is, Szőlőssy János levelében, ilyeket lelünk: erchew, feyewth, felettew, ew felsegew, ewdew, 1542-ből;¹ csak egyetlen lapon is, Zrinyi Miklós levelében, ilyeket olvashatunk: Kálmáncseh felew, se egh felew, se más felew, e felew dolgokérth, 1559-ből;² közben pedig a belelew és erekew s több más hasonló ismételve meg-megjelenik.³ Pedig nem mondható, hogy eme példákban az ew a régi biblia hangvonzása szerint van írva, mert a megelőző szótag ő ű hangja miatt a szóvégi e megváltozik, sőt ellenkezőleg épp a hangilleszkedésnél fogva kell e-nek vagy é-nek vennünk. Mindennek következtében a Pannóniai Ének megfelelő szavai vagy helyesírásbeli példái: ewrejek, mellew, zemlelew, keresthetew, erthew, zerethew, bewle és társaik egész rendszeren olvasandók;⁴ s azt hisszük, hogy a Szilády-felhozta két esetben is: bewlse kapu és kewlse palánk,⁵ nem bölse és kölse, hanem belse és kelse a helyes olvasás; a szóvégi e épp a hangilleszkedés erejének hatása és következése, mire a belse-je és külse-je (kilseje, kelse-je) mai nap is visszamutat. Sőt az ithewle miatt sem kell csodálkozásba esnünk, a miért mind régi nyelvemlékeink, mind mai tájszólásaink ellene mondanak.⁶ Ellene mondanának, igen, ha az ew egyedül ő volna, de gyakran é, ritkán í, így mindkettőnek vehetjük. Az ithewle semmi esetre sem itöle, hanem vagy itéle, vagy itíle; de annyiban, amennyiben Székely Istvánnál, kinek nyelve sok erdélyiességet megőrzött, szinte mindég és következetesen itil áll, amennyiben Heltai Gáspárnál, ki az erdélyi kihangzást követi, gyakrabban az itil van meg, a XVII-ik századbeli erdélyi írók munkáiban is leginkább ez az alak szerepel; annyiban hajlandók vagyunk itt is az *itil*-t fogadni el.

A ről zártabb *rel* ragja, általában a ragozásnak zártabb módja s a *vel* illeszkedés nélkül való kapcsolódása meg-megakad a Magyar Levelestár szerint országszerte mindenütt; de az utóbbi kivált Erdélyben közönséges. A Magyar Levelestár adalékai közt: a kyrel, ezekrel, peres resrel, menessewmlrel nem ritka;⁷ de magában Oroszi Péter fogarasi levelében hemzsegnek az effélék:

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár I. kötet. Pest, 1861. 15. l.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet Pest, 1861. 318. l.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 104, 149, 164 l.

⁴ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 276, 278, 279. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1856. 237. l.

⁶ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 228 l.

⁷ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 15, 32, 73, 142, 215, 235. l.

Bebekthel, kewethek-tel, menthel, ezenthel, thartozokwal, myndenwel, mynd fenytthesswel, mynd egeb bezedekwel, legenwel, vromwal, olthalomwal;¹ úgy hogy az ilyen és hasonló helyesírásbeli és ragozási alakok miatt énekünket nem lehet és nem kell öregíteni; igen könnyen készülhetett és készült az a XVI-ik század első felében.

Épp oly kevésbé bizonyítanak amaz egyéb szokatlanabb szavak és mondások, melyeket Szilády Áron a maga széles ismeretével és alapos tudományával jegyzeteibe felölel és magyaráz az ének régisége mellett. Hiszen nincs köztük egyetlen egy, melynek mássa a XVI-ik században bőven ne találkoznék. A codexek helyett, mint a melyek keletkezése és másolása nem mindég esik össze, így koruk a másolás esztendejének megjelölése esetében sem mindég határozható meg, mi csak a nyomtatott irodalomra és annak különösen legújabb feldolgozására, a Magyar Nyelvtörténeti Szótárra támaszkodunk, mely sok fogyatkozása mellett is rendkívül gazdag anyagot foglal össze. Mert ezzel elkerüljük, hogy a párhuzamos példákat ott keressük, ahol csak zavaró útvesztőbe jutunk; hiszen nem az a kérdés, hogy valamely szó vagy kifejezés *már* mikor, hanem az, hogy *még* mikor használatos; s elérjük azt, hogy a helyes nyomon járunk, mely a Csáthy Demeter és Pannóniai Ének korának határai közt vezet. Ám lássuk egyenként, amint következnek:

1. Az *eleyk* használata szélteben divatos; ily értelemmel fordul elő Heltainál: A kössegnec elej, Molnár Albertnél: A népnec tekintetes elei, fejei; sőt még a XVII-ik században is Zrinyinél: Eleinkről maradt örökség és Lisznyai Kovács Pál krónikájában: Atyllának régi elei Nimród unokái.

2. Az *Istentylys kyzrythetenek* mondat hangvonzása kétségtelenül feltűnő, amint Szilády Áron megjegyzi, de nem példátlan. Az istentil mássa a Magyar Levelestárban az erril és ezbil, valamint több efféle;² a kyzrythetenek, melyet Révai³ és Toldy⁴ kísértetének értelemmel olvas. Szilády pedig kiszírtetének jelentésben vesz;⁵ — már érdekesebb tünemény. Jelentésére nézve egyetértünk Sziládyval, mert a Pray és Teleki másolatában egész világosan úgy áll: kyzrythetenek;⁶ de következtetésében, melyet belőle az ének korára von, nem osztozhatunk.⁷ Mert megengedjük, hogy az ejt-ajt képzős ígék általában a XV-ik század végén

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 8, 9, 16, 17, 18, 26, 49. 95. l.

² Szalay Ágoston: Magyar levelestár. I. k. Pest, 1861. 119, 142. 235. l.

³ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 275. l.

⁴ Toldy Ferencz: Handbuch der Ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. 6. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 3. l.

⁶ Koncz József szíves közlése szerint.

⁷ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 233 l.

vették föl az it képzőt; de tagadjuk, hogy azt az ország minden irástudó embere akár a XV-ik század utolsó, akár a XVI-ik század első évtizedében következetesen írta volna. Hiszen csak Sibrik Osvát levelében is, mely alig néhány sornyi, ilyeneket találunk: nyomoreyth, tystessseyth, tereyth, kyssebeyth, pedig 1526-ból való.¹ Gerdy Demeter fogarasi jelentésében pedig ilyeneket: kezeryeyth, zegeyth és indwyth, noha 1543-ban kelt.² Azért inkább csak annyi mondható, hogy az it képző hosszabb nyelvmélek meghatározásában dönthet, de kisebb megítélésében nem elég bizonyosság; noha a XVI-ik század első felében már mégis elterjedtebb. Ami a hangvonzást illeti: Gerdy Demeter levelében kezeryeyth áll, Oláh Balázs és Muthnok János, szintén fogarasi levelében 1542-ből: kezele-nithewnk;³ Székely Istvánnál kiszelituen kiszelitel, kiszit és kysz,⁴ a Báthory András erdélyi vajdához intézett tordai levélben 1552-ből kizen, Solymossy János kérésében, 1560-ból, kyzerhythym;⁵ Magyar István könyvében pedig 1602-ből, rendszerint keszeriteni, keszeritne.⁶ Ennyi változat mellett a kyzyryth is forgalomban lehetett.

3. Az *Erdelysege* helyett inkább az egyszerűbb és rövidebb Erdel járja, mint énekünkben, mely az első alakot egyszer, a másodikat kétszer használja; de azért megtalálható a Magyar Levelestárban, hol Musztafa szegedi szandsák-bég írja Mágóchnak: Im kyal fyanak *Erdelsegeth* megh ata volna.⁷ S ehhez hasonlatos Wathay Lőrincz levelében Gál Ádámmal: mynd fel hyrdettek az *Bakonysagoth*.⁸ Bogáthi Fazekas Miklós is a *Baranyaságba* menekült.

4. Az *Oth yol thenek w magogal* — mondásra Szilády a bécsi és müncheni codexből, meg a Katalin-legendából vesz megfelelő példákat, míg a Jordánszky-codex és Pesti Gábor idézéseivel azt látszik feltüntetni, hogy a XVI-ik század első felében már a jót teszen kifejezés ismeretes.⁹ Ismeretes lehet, de nem általános, mert Székely István Zsoltáraiban nem egyszer megtaláljuk még amazt. Például: Inecklec az Vrnak, mert iol tön en velem. Jol teszen én velem az Vr az en igazsagom szerint. Iol teg' az te szolgáddal.¹⁰ Selyei Balog István, gyulafehérvári udvari pap a XVII-ik század közepén pedig még sűrűbben él amaz alakkal:

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 3. 1.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 23. 1.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 20, 23. 1.

⁴ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1546. 108, 118, 159. 1.

⁵ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 337. 1.

⁶ Magyar István: Az Országokban valo soc Romlasoknak okairol. Sárvar, 1602. 148. 1.

⁷ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 274. 1.

⁸ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 310. 1.

⁹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. köt. Budapest, 1877. 233. 1.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 13, 18. 1.

»A te felebarátodnak igaz ügyében még véred hullásával is mellette légy és úgy mutassad meg a te igaz szeretetedet ő hozzája. Hogy pedig ezt végben vihessed, 1. gondolkodgyál ilyen módra: Vallyon ha én az én atyámfiat nem szeretem, hanem azon igyekezem, hogy minden tehetséggel elfordítsam igaz ügyét, az Isten nem bolondít-e meg engemet az én bölcselkedésemben és másnak gyűlötségében nem vét-e? Feltalálod, (I. Cor. 3. 19.) hogy ugy cselekedik Isten veled. *Azért tégy jót az te felebarátoddal.* 2. Gondolkodgyál ilyen módon: Vallyon ha az én felebarátomnak káran; szomorú esetén meg nem indulok, sőt inkább *azt örülöm* és véle csúfolom, az Isten az egekben nem nevet-e meg és nem csúfol é engemet érette. Feltalálod igen is, (Zs. 2. 4.) hogy az Isten tégedet mind meg-nevet s mind megcsúfol. *Azért tégy jót az te felebarátoddal.*«¹

S ez a refrain egymás után négyszer. Ami talán arra mutat, hogy ez az ige-vonzat inkább Erdélyben használatos.

5. Az *egyes* sűrűn megvan egyesült, egyetértő jelentéssel a régibb irodalomban. Komjáthy Benedeknél: Kyrlek tykteketh, hogy egyesek legyetek; Illyés Andrásnál: Ha egyesek lesztek, győzhetetlenek maradtok; Zrínyinél: Okos vezér alatt egyesek voltak; és Haller Telemachusában: Jó barátok levén Akantussal, egyes értelemben lett volna. Sőt ez a szó a székelységben ma is közszájon forog.

6. Az *egygyek kezettek*-féle hangvonzat a Magyar Levelestárban többször előfordul; az egyek rendszerint egyk, de egyek alakjában is, mint ebben az összetételben: az egieknek arrat wagh ketteynek;² a kezettek pedig egész családostul megvan: kezten, keztek, kezet, kezéh annyi változattal, a mennyi csak lehet.³

7. A *mykorth, sohol, szova* alakok és a *byzon* szó bizonyos és igaz jelentéssel föl-fölbukkan a régibb irodalomban, főként az erdélyi nyelvben honos. Székely Istvánnál csaknem kivétel nélkül mikort, azkort, egiebkort, mindenkort található;⁴ a sohol helyett soholt is;⁵ ily módon szerepel Alvinczi Péter Itinerariumában,⁶ Milotai Nyilas István Menyei tudomány szerint való Irtoványában,⁷ Medgyesi Pál Égő szívetnekében⁸ Pécsváradi Péter Pázmány Péternek szóló Feleletiben.⁹ A szova előfordul Magyar István

¹ *Selyei Balog István*: Útitárs. Várad, 1657. 63. l.

² *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár I. k. Pest, 1861. 29. l.

³ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 25, 165, 171, 172. l.

⁴ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 4, 16, 165, 182. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 192. l.

⁶ *Alvinczi Péter*: Itinerarium Catholicum. Debreczen, 1616. 69. l.

⁷ *Milotai Nyilas István*: Az menyei Tudomány szerint való Irtovány. Debreczen, 1617. 17. l.

⁸ *Medgyesi Pál*: Égő szíveknek. Gy. Fehérvár, 1645. 25. l.

⁹ *Pécsváradi Péter*: Feleletli Pázmány P.-nek. Debreczen, 1629. 32. lap.

könyvében: Ignátiusnak szovát;¹ Székely Istvánnál nincs ugyan meg, de Zsoltáiraiban teljesen hasonlatos a *jó* ragozása: iova, iovat, iovaiból, iovainac, iovainknac.² Így használja Péter diák is Telegdy Miklóshoz írt levelében 1540-ből: yovaert;³ és Selyei Balog István: jovaid, jovaidat.⁴ A bizony mássa Székely Istvánnál: Az Christus bizony ember volt és bizony halált szenvedőt.⁵

8. Az *Eggy kewetheth bochyathanak* mássa a Magyar Levelestár adalékaiban gyakorta megkapható. Sibrik Osvát levelében 1526-ból olvassuk: Kegyelmethnek ith kewethy nem wolth, és alább megint: Ide kylthek kewetheth. Így írja Péter diák kolozsvári levelében: kewethethel; kewwettsegnek, kewethwel;⁶ így fordul elő a bocsátani-küldeni jelentéssel Gerdy Demeter kolozsvári levelében 1543-ból: többször majd bochat-nak, majd bochyathnak írva, mint ahogy énekünk is váltogatva írja. Aztán egy czímtelen levélben 1548-ból: Bochatna ugyan embert ez dologirth és később: Ha filemes leend, hat azonnal Zabo Pétert bochasd hozzam.⁷ Így használja, küldeni értelemben, a szót Magyar István: Mikor Isten valamely helyet meg akar rontani, előb tanítókat és iegieket botsát.⁸

9. A *fewldeth, fyweth* írása a régi szokás szerint rendes, a *meg szemlelew* is az, amint részletesen megokoltuk, meggyőződésünk szerint megszemlélé-nek olvasandó, mert a névelő elhagyásának daczára is az ige határozott alakban áll, éppen úgy, mint később ebben a sorban: *Fewldeth, fyweth ewk meg lathaak*. A rím megköveteli és a költői szabadság megengedi. Nyelvtani szabatoság ellenére rövidség és hangzatosság, vagy naivság kedvéért mind a népköltészet, mind a régi irodalom, amint *Gyulai Pál* a Vörösmarty-féle Bort megissza védelme alkalmából épp annyi eszességgel, mint alaposzággal kimutatta, gyakran él e szabadsággal.⁹ Csáthy Demeter kortársai közül Farkas András, Batizi András, Istvánfi Pál, Tinódy Sebestyén, Ilosvai Péter, Gyergyai Albert és Balassa Bálint is.

10. Az *Engem kylthek theged lathnom* sornak személyragos határozatlan igeneve a XVI-ik században általános; a küldeni ige helyesírása pedig szinte annyi változatot mutat, mint a pedig; majd annyiképp jelenik meg a Magyar Levelestárban, amennyi-

¹ *Magyari István*: Az Országokban valo soc Romlasoknac okairól. Sárvár, 1602. 153. l.

² *Székely István*: Soltár Könyve. Krakko, 1548. 21, 23. 65, 85. f.

³ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 9. l.

⁴ *Selyei Balog István*: Temető kert. Várad, 1655. 56, 68. l.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakko, 1548. 168. l.

⁶ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 3, 9, 18. lap.

⁷ *Szalay Ágoston*: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 21, 22, 52. l.

⁸ *Magyari István*: Az Országokban valo soc Romlasoknac okairól. Sárvár, 1602. 90. l.

⁹ *Arany János*: Koszorú. 1864. II. f. 498—502. f.

szer írva vala: kylthem, kjltem vala, kildek, kewldethem, kylthek, kwldnek, kyldeth, kwltön kwldök, kjwldethem, kjwlgje és anynyi más.¹

11. A *meg thvdakoznom* ige tudakozódnom helyett is elég-szer fordul elő a régibb irodalomban, kivált erdélyi szerzőknél; úgy hogy nem szükséges sem a bécsi codexhez, sem a Margit-legendához folyamodnunk; megtaláljuk Székely Istvánnál: Tudakozik az én lelkem,² meg Mikes Kelemennél: Végtire talán azt is tőlem fogja ked megtudakozni, hogy mikor esik ott az esső; és megint: Inkább elhiszem, hogy ő tette, csak hozzája ne küldjön ked megtudakozni.

12. Az *azt eryle* mássa sem ritka. A szó ugyan különbözőképp van írva: Pesti Gábor XLII-ik meséjében erülni, Székely István LXXXIX-ik zsoltárában erülnec, egyik erdélyi levélben erwlné; a Magyar Levelestár adalékaiban a legtöbbször eremesth, eremeth, mint a Péter diák kolozsvári tudósításában, a szókezdő ő hang nyílt e-vel fölcserélve. Teljesen hasonló ugyancsak nála eryzik őrizik helyett. Megfelelő szerkezettel találkozunk Zoltán Karolin soraiban: Teged es örölnk egessegben lened és Oroszthony Péter jelentésében a koppáni bég haláláról, ki a nagy hal fogásán való »ewrewltében« maga is a tóba szökelt és bele veszett.³ Hasonló vonzással használja Selyei Balog István: Azt örülöm.⁴

13. A *Neped thernynth thanalnom* sor minden bizonyly hibás, amint Toldy⁵ és Szilády⁶ hiszi, mert mind a rhytmus, mind a birtokos viszony miatt thernynth kellene állnia. Különbön a szót épp ily hangzással megtaláljuk Székely Istvánnál tervin⁷ és a czímtelen erdélyi levélben terwynth tennie.⁸ Ami az igét illeti, nem tanálnom-, nem is tanulnomnak kell olvasni, hanem vagy egyszerűen, ahogy írva van, tanalnom-nak, ami erdélyi tájéjtés lehet s a második szótag a hangja a zártabb o helyett állhat, hisz Torda vidékén ma is lamb a lomb és lovan a lovon; vagy pedig még inkább *tanolnomnak*, ami Péter diák kolozsvári és Oroszy Péter fogarasi levele példáiból: thanosag, zabadolas, minden valószínűség szerint következtethető.⁹ Így használja ezt a szót Székely István is: *tanolsz*.¹⁰

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 169, 225, 258, 259, 230, 231, 241. l.

² Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 77. l.

³ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1881. 28, 330. lap.

⁴ Selyei Balog István: Útitárs. Várad, 1657. 63. l.

⁵ Toldy Ferencz: Az ó- s középkori magyar irodalom története. Pest, 1862. I. köt. 288. lap.

⁶ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. kötet. Pest, 1877. 236 l.

⁷ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 201. l.

⁸ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1881. 51. l.

⁹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 9, 17. l.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 18. l.

14. A *kez-nép* első szótagja a XVI-ik század folyamán zárt e-vel ejtve Erdélyben, de egyebütt is gyakori volt. Székely István-nál azon-*kezbe* áll.¹ Gerdy Demeter fogarasi levelében ez a példa-beszéd fordul elő: ky kezeleb az zenhoz, az ionkab fytezyk. Különben a keznép ellentéte a few nep, mint a kez-ember ellentéte a few ember.² Horvát Istvánnak e szó is támaszúl szolgál, hogy az ének *csak* 1526 *után* készülhetett.³

15. A *Dvna vizében* vízből helyett, úgy látszik, szélére divatozott. Mert a Magyar Levelestár teli efféle mondat-szerkesztéssel: My bennwnk egynél töb nem sebesedeth; Egy sem jwtha meg benek; Thehath tob essoith volna kezhoz benek; Ewk adnak nekem egy fertalt benne, mint énekünkben is később:⁴ *Annath adok én feldemben*. Egészen ily módon fejezi be Tinódy Sebestyén Egervár viadaljáról szóló énekét, a mikor

vig voltában

Vigan iszik szikszai jó borában.⁵

16. A *feyer ló* elnevezés ritka, régente is az volt, de az erdélyi nyelvben közkeletnek örvendhetett, amint nemcsak a bécsi codex bizonyítja, melynek két helyére Szilády hivatkozik; de a Finály-féle besztercei magyar-latin szógyűjtemény is,⁶ mely minden valószínűség szerint a XV-ik század második feléből való. Ebben az equus albus-fejér lónak van fordítva, miből látszik, hogy az ismeretes megjelölés ez lehetett.

17. A *mosolyodék* hasonló használata nemcsak régi codexeinkben van meg, de Pesti Gábor egyik meséjében is — az béka mosolodék;⁷ Molnár Albert szent bibliájában: mosolyodéc Sára ő magában; s Balassa Bálint Dobó-énekében:⁸ Reá mosolyodék.

18. A *rekkent* mind az elrejtteni, mind a megsemmisíteni értelemben fel-feltűnik a XVI-ik század irodalmában. Így olvassuk Istváni Pálnál Volterről: hogy ő édes magzatit elrekkentnéje;⁹ Sz. Molnár Albertnél: Azon tanácskoznak, mint rekkenhessék el ötöt láb alól. Székely Istvánnál: Eozvegeket es uton iarokat meg ölne es arvakot el rekkenenek;¹⁰ Balassa Bálintnál: Mert már elrekkentette.¹¹ Magyarország és Erdély ezt a szót egyiránt jól ismeri. Sőt a rekken^tnéje ragozási alak is annyira ismeretes még

¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 171. l.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 232, 233. lap.

³ Horvát István: Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest, 1825. 51. l.

⁴ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 167, 169, 216. l.

⁵ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. III. k. Budapest, 1882. 161 l.

⁶ Finály Henrik: A besztercei szószeret. Budapest, 1892. 52. lap.

238. lap.

⁷ Toldy Ferencz: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. Pest, 1858.

⁸ Balassa Bálint: Költményei. Budapest, 1879. 73. l.

⁹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1880. 43. l.

¹⁰ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 94. l.

¹¹ Balassa Bálint: Költményei. Budapest, 1879. 90. l.

országszerte, hogy bizonyításra sem szorul. Kerecsenyi Mihály levelében 1556-ból egyetlen lapon ilyenek állnak: akarnayok, terttenyek, kezdeneye, kezdeneyek, késlefneyek; László diák levelében, ugyan csak 1556-ból, két sorban háromszor fordul elő: varnaya, venneye, elégetneye; Gerdy Demeternél is megvan: kethenye.¹

19. A *karosak* és *nyereségesek* leznek ellenben oly kifejezés, mely különösen erdélyi írók műveiben honos. Ily módon írja Péter diák kolozsvári levelében: Hozzám kéthéségesek volnának,² és Székely István: Azkic jószaggal dicsiretössöc és Mindenféle marhával igen bössöc.³

20. A *meg felelmek* alak leginkább codexeinkben fordul elő. A Jordánszky, Debreczeni, Virginia, Erdy és Érsekújvári codexben, melyek a XVI-ik század első feléből származnak, rendszerint: felelmek, meg felelmek, meg felelmenek. De felbukkan Székely István Soltár Könyvében is: Meg latiac az igazak és meg felelőmnek.⁴ Különböen elterjedtebb a félemlik, megfélemlik.

21. A *wexthw magath* két sorba írása a szerző, vagy még inkább a másoló vétségéből esett; így ott a vers megromlott. Az igének kétségtelenül a rím végett a sor végén kell maradnia; de akkor a vers első sora csak 6, míg a második 10 szótagos, minélfogva a magath az elsőbe, a herczeg után jó, mely alatt valószínűleg javításul vagy toldásként állhatott. Révai⁵ és Toldy⁶ ezt nagyotnak olvassa, s a veszté elé szúrja, amivel az ige határozatlan alakká másul; holott a következő három sorban mindig határozott alakkal áll; de később Toldy,⁷ valamint utána Szilády,⁸ magát fejében veszi és a veszté után teszi; minek következtében az első sor rímtelessé válik. Melyik a jobb? Azt hiszszük, hogy a mi helyreállításunk, melyet a szórend és rím egyaránt ajánl. A Révai szövegében nagoth,⁹ a marosvásárhelyi másolatban nagath található.¹⁰ Van ugyan példa nyelvünkben a kezdő m-nek n-nel való cseréjére, mint meveti—neveti, mevetés—nevetség,¹¹ de a magánál nem fordul elő. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár idézeteiben, melyek a szólásokkal és közmondásokkal 200-on fölül mennek, egyetlen egyszer sem kapható meg; itt

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 22, 178, 198. 1.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. köt. Pest, 1861. 9. 1.

³ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 16, 165. 1.

⁴ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 52. 1.

⁵ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 281. 1.

⁶ Toldy Ferencz: Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. 8. 1.

⁷ Toldy Ferencz: Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1882. 289. 1.

⁸ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 239. 1.

⁹ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 281. 1.

¹⁰ Koncz József szives értesítése szerint.

¹¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 2. 44.

minden hihetőség szerint csak egyszerű tollhiba, aminő abban az időben elég akad, mint énekünkben az azzok az zot helyett és annyi más.

22. Az *arwih my zakazthonk* — sorban Révaitól Sziládyig mindenki árút olvas. Igaz, hogy az árú a régi irodalomban árú-tétel vagy eladás is: de a jelentés ez árnyalata az ige értelmi alkalmazásának nem felel meg. Két szakasszal később ugyancsak ez a szó van meg, épp úgy írva, az *arwn arad* kifejezésben, ahol már áronnak szokás olvasni. Az az w előbb miért ű, utóbb miért o? Elfeledik megokolni. Az első helyen is árot olvasandó, tehát árt szakasztunk, amivel egy ismert kifejezést vagy szerkezetet kapunk, melyet mind az értelem szabatosága, mind a XVI-ik század közszokása igazol. Mert árát, magvát, nyakát; szavát, szakasztani szerte divatozott: míg az árút szakasztani példátlan jelenség. Árrát sem szakasztotta, min adgya Krisztust, hanem a vásárlók akaratyára hadta — írja Pázmány. Az áron árad erőszakos alliteratio talán átárad, átjut jelentéssel; annyi bizonyos, hogy minden másolatban így van és sehol athad, mint a szerző helyesírása szerint lenne.

23. A *Dwna mellen* Szilády értelmezésével a Dunamellen egy szóban írva olvasandó. Azt hisszük, teljesen fölösleges ez a magyarázat, mert az mellen vagy melléken, vagy még inkább mellé: a Duna mellé el-beköltözék; a mikor az az *n* nem egyéb, mint szóvégi póthang az eszven, ewekken példájára. Mellé különben mellékére, mint a mellett, mellékén; így olvassuk egy tordai levélben: Az Duna melleth wallo twrwkwk mind Buda ffele mennek fel; tovább megint: A Tatarok melleth keth Twrwk had volna, ezek pedig Nezter Ffeirvar melleth volnanak. Más levélben, melynek sem címe, sem aláírása nincs meg: Az Dwna melleth az Aly bassa az arpath, lyzteth, és az zenath igyn gywtety.¹ Mind ebből világos, hogy a mellett mellékén értelemmel közforgalomban volt.

24. A *fnthnya essek* összetételben az első szó nem futnia, hanem futnya, melyet nemcsak a rhythmus követel, de az akkori erdélyi szokás is igazol; így találjuk Gerdy Demeter levelében egyetlen lapon: bochyathnya, terekednye, ely mennye, oda mennye, hogy több más példára ne is hiátkozzunk.²

25. A *zollala mongya wala* épp ily jelentéssel és rimelésel fordul elő Tinódy Sebestyén Dávid királyában:

Egy ű közülök Dávidnak szóllala
Ezt mondja wala.³

¹ Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. kötet. Pest, 1861. 94, 95, 145. lap.

² Szalay Ágoston: Magyar Levelestár. I. k. Pest, 1861. 22. 1.

³ Szilády Áron: Régi magyar költők városa. III. kötet. Budapest, 1881. 231. lap.

Ime végig menve minden ritkább vagy kétesebb jelenségen, minden érdekesebb alakon vagy kifejezésen: nincs bennök egyetlen-egy is, melynek megfelelő mássa a XVI-ik század első felének nyomtatott irodalmában, kivált erdélyi emberek műveiben és leveleiben ne volna meg. Az efféle apróságok, mint a chak, hogh, jwta, wyanak, kewethy, tyztesseg' regy, byzonsagonk, el indwl, thenek, thywlek, ewekken és annyi egyéb, szóra is alig érdemes; hiszen a Szalay Ágoston gyűjteményében, kivált erdélyi adalékaiban itt is, ott is felbukkannak. Mert amint kimutattuk, az ének nyelvének jelleme leginkább Erdélyre vall, amennyiben nem egy szava vagy alakja kiválólag, ha nem is kizárólag, itt volt használatos. Eppen azért kritikai taglalásunk és irodalomtörténeti megvilágításunk folyamában mindég különös érdeket és nyomatékokat helyeztünk arra, hogy ezt az erdélyiességet jelezzük és kiemeljük, mert ez az út a legegyszerűbben a Csáthy Demeter ismert töredékéhez vezet, mely utolsó szakaszában nyíltan vallja és hirdeti, hogy a Szilágyságban készült.

Am hasonlítsuk össze a Pannóniai Éneket és ezt a töredéket: a két versnek tartalma, előadása, nyelve, verselése, egészen a jelzők azonos használatáig, a mondatok azonos fűzéséig annyira megegyezik, mint ahogy *egy ember egy ugyanazon munkájának két része* megegyezhetik. S valóban csodálkozunk, hogy ez a teljes hasonlóság, nem, — teljes azonosság, mert a töredék az ének szakasztott mássa, a maga belső erejénél fogva a kettőnek összetartozásáról és egységéről meg nem győzte mind közönségesen tudósainkat, hogy közülök Toldy is, ki még 1828-ban Horvát István tekintélyének hatása alatt együtt, összetartozóként közölte, 1849-ben már nem tudja magával elhíttetni, hogy a Csáthy-féle 3 versszak a Pannóniai énekhez tartozik s ettől fogva csakugyan külön-külön emlegeti és ismerteti. »Ugyanis a tárgy azon szakkal — fejtegeti megokolásában — melylyel azt Révai rekeszti be, teljes és kerek egészét képez s ama függeléktől annyival inkább idegen, mert míg annak előadása a hazai krónikáéval teljesen egyezik, e függelék, mely Buda vezért Árpád utódjává teszi, a nemzeti mondától és történettől, különösen az ének forrásától egyformán elüt; mihez még az a körülmény is járul, hogy Horvát szerint a kézirat éppen az ének valóságos vége s a Csáthy-féle három szak között hézagos.«¹

Eme három ok közül az egyik sem oly nyomós erősség, mely kétségtelenül és megingathatatlanul meggyőzne bennünket. Sőt ellenkezőleg, az ének teljes és kerek egész volta a Révai közlésében inkább csak gyanút kelthet, mert a XVI-ik század költőjéről áll igazán, amit *Arany* a népies iskola emberéről mond,

¹ *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. I-ter Band. Wien, 1850. 373—374. 1.*

hogyha érze, est deus in nobis (már akár Apollo, akár Bacchus), vagy unszoló valamely alkalom, vette a tollat s ami éppen annak hegyére jött, írta, ameddig bírta.¹ A szerkezet művészi volta iránt sem érzeke, sem fogalma nem volt. Aztán az ének a maga tartalmára, az ország megvételére nézve teljes és kerek egész ugyan, de nem az az írás módjára nézve, a XVI-ik század törvényei szerint. Ha nem tudnók is, amit Horvát állít, hogy a három utolsó versszakot Pray hagyta el, mikép az ének régiebbnek tessék; már a kikerekedésből is sejtethetők, hogy valamely újabb *műértő kézen* mehetett keresztül. A XVI-ik század történeti éneke messziről indult és tova-nyúlt, ennél fogva csupán a kor szellemének és a saját emberöltője szokásának engedett, ha Csáthy Demeter nemcsak az ősi hazából való kijövést érintette, de a cselekvényt kiegészítve, azt is megmagyarázta, hogy az ország fővárosának neve miként lőn Buda, melyen épp az ő idejében az egész nemzet szeme függött, mert a nemzet története, a Ferdinánd, Szapolyay és Szulejman harczai, az Izabella kibujdosása és a török foglalása miatt ott futott össze; egyszersmind ha a maga versének keletkezése helyével és alkalmiságával is beszámolt!

Ami a nemzeti mondával és a történettel való összeütközést illeti, csak félig vehető komoly számba. Mert elűt ugyan a történettől s a Pannóniai Ének krónikai forrásától: de vajjon elűt-e a nemzeti mondától, inkább nemmel, mint igennel kell felelnünk?! Hiszen éppen Toldy írja a Csáthy töredékéről, hogy a midőn Budát, kitől hazánk fővárosa nyerte nevét, Árpád közvetlen utódjává teszi, a szerző abban egy ismeretes forrást sem követett, közvetlenül a *nép-mondából* meríthetett, mely hatszázad alatt könnyen elhomályosodhatott s a régi monda hőseit könnyen história-elleni állásba hozta egymással. S ennyiben a Csáthy énekével az összes históriai költészet legérdekesebb darabja veszett el.² Dehogy veszett, legfőlebb pár összekötő versszak hiányzik a Pannóniai Ének és Csáthy-féle töredék közül, melynek szerzője koránsem merített csak a Márk krónikájából, de egyszersmind a régi nemzeti mondából, vagy régi hegedős énekből is, amire vall e Buda részleten kívül még a magyar sereg dunai útja, amaz érdekes betűrímes sorokkal. Már Arany János e helyeken az eredeti néprhythmus lüktetését érezte, betűrímmelelésítve, melyet a tudákos szerző, ki az éneket újra dolgozta, vagy nem akart, vagy nem birt egészen elrontani.³ Ime, a mondai elem becses töredéke, mint valami drágakő színes szilánkja úgy csillan föl az egyik és a másik részben is, hogy épp az összetartozásra vessen némi sugarat. Mert összeütközésről biztosan csak akkor szólhatnánk, ha teljesen ismer-

¹ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 341. l.

² Toldy Ferencz: Magyar költészet története. II. kiad. Pest, 1867. 139. l.

³ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. l.

nők a mondai forrást is, melyből énekünk írója a krónika mellett merített; annak hiányában csak akkor, ha egyes mondakörök hőseinek szembeállításában épp oly feltűnő, vagy még feltűnőbb történeti anachronismusok nem fordulnának elő.

Még gyöngébb kifogás az ének és töredék egysége ellen annak hézagossága épp a kettő között, mintha bizony Véletlen ő kegyelme szeszélyének törvényei volnának, hogy hol essék hiány? Csak az, kinek fogalma nincs XVI-ik századbeli nem írott, hanem nyomtatott, ennél fogva sokkal inkább megőrizhetett könyvészeti ritkaságaink változatos csonkaságáról, vehetné elfogadható érvül ezt az ellenvetést.

Nincs, valóban sem a Toldy okaiban, sem az ének és töredék részleteiben nincs alap, hogy két költeményről, két Magyarország megvételéről beszéljünk. Hiszen a töredék két szakasza, mely még az elbeszéléshez tartozik, szinte valamennyi szavastul föltalálható az ének különböző soraiban: ezt csak a Pannóniai Ének költője írhatta, csak az az ember, kinek ugyanaz a nyelve, verselése, előadása, hangja, ugyanaz a szókészlete van. A tojás a tojáshoz nem hasonlatosabb, mint ez a töredék az énekhez:

Ám állítsuk össze a párhuzamos helyeket és sorokat, melyek minden bizonyításnál jobban bizonyítanak, az ének helyesírásával:

A töredék:

Egyiknek neue Buda wala,
Ki ez orzagoth megvette wala.

Az ének:

225. Kynek neue Arpad wala,
385. Ky mynd ez orzagoth byrya wala.

A második sorban különbözik ugyan az ige, ott a háromszótagú megvette, itt a kétszótagú birja van, de a sornak rhythmusa, illetőleg szótag-száma mégis ugyanaz marad, mert az író a mind-et vetette az ország elejbe; s ennek a sornak lüktetésére vagy inkább alkotására emlékszik, a mikor a megfelelő sort és tíz szótagot, a mind kihagyásával képezi.

A töredék:

— w kapythan wala.

Az ének:

245. — few kapythan wala.

A töredék:

Lako hele leen Dwna menteben.
Pesth ellenében, fen egh heghhen.

Az ének:

39. Lako hele,
 92. — Zamos mentében
 151. — fen egh heghben
 152. Zewkes feyervarhoz leen w kezelben.

Ime, ha nem is egy helyen, de elszórva ugyanazon kifejezések és összetételek, melyek annyira megegyeznek, hogy még abban is következetes és hű önmagához az író, hogy a fen egy hegyben megjelölést mind a kétszer azzal határozza meg szabatosan, hogy egy-egy várost hoz véle kapcsolatba, ott Pestet, itt Székesfejérvárt nevezi meg; ennél fogva nemcsak a mondat külső szerkezete, de a benne nyilatkozó gondolkozás jelleme is azonos.

A töredék:

Arrol neweztheek oth az warosth
 Duna menteben kincses Buddanak

Az ének:

91. Arrol neweztheek ott az warosth
 92. Zamos menteben az nemes Deusnak.

A két hely egymásnak szakasztott mássa, nemcsak a mondat fűzésére és tagadására, meg a jelzők használatára nézve; de arra is, hogy a második sornak rhythmikus lüktetése ugyanaz marad. Az énekben ugyan Deés neve Deusnak van írva, következetesen minden másolatban, hogy a szójáték teljesebb legyen, de Deésnek olvasandó egy szótaggal, míg a töredékben Buda két-szótagos név. Az énekes ennél fogva ott névelős jelzővel él »az nemes Deesnek« — itt névelő nélkül alkalmazza a jelzőt »kincses Budának«; így a megfelelő párhuzamos sorban megint megtartja ugyanazt a rhythmikus lüktetést, vagy ugyanazt a szótagszámot.

Mi következik már most ebből?

Békesi Emil szerint, hogy Csáthy Demeter az első *irodalmi tolvaj*. Mert vagy megvolt az eredetiben is ama három utolsó versszak, vagy nem. Ha igen, akkor a Pray-Révai szöveg semmi esetre sem hagyta volna el, mert a szerző megnevezése s az írás helyének és idejének megjelölése bizonyos kornak annyira meggyökerezett szokása volt, hogy annak elhagyása az eredeti ellen elkövetett hűtlenségi vétséget képezett volna; de mert a Pray és Révai szövegéből hiányzik, nem is volt meg az eredetiben; ami mellett bizonyít, hogy a Dugonics példánya sem ismeri azt. Ennél fogva Csáky Demeter a Horvát-féle másolaton minden alap nélkül követeli magának az éneket.¹

¹ *Abafi Lajos*: Figyelő. II. k. 1877. 83. 1.

Szilády Áron szerint pedig, hogy a Pannóniai Ének mai szövege vagy Csáthy Demetertől származik s akkor e három szakasszal kiegészítendő; vagy Csáthy a maga énekében annyira szeme előtt tartotta és követte, amennyire csak követni lehet.¹

Tudjuk, hogy az ének mai ismeretes szövege Pray kezéből való, s annak hűségében vagy hűtlenségében Révainak semmi érdeme vagy bűne, ki úgy bocsátotta közre, hűségesen, amint azt vele Cornides Dániel, barátságosan és bizony ő is hűségesen közölte;² tudjuk, hogy Horvát állítása szerint Pray szándékosan, azért hagyta el a három utolsó versszakot, hogy az ének régiebbnek tessenek. Történettudós létére ugyanis a nyelvi és költészeti régiséget nem méltatta érdeme szerint, s amint Döbrentei felhozza és igazolja az országos tized-szedők 1527-iki esküjének ismertetésében még az írásmódot sem tartotta meg betűről-betűre.³ A nélkül, hogy a nagyérdemű történész kutatói és írói koszorújához nyulnánk, megengedhetjük, amit Horvát és Döbrentei egymás nyilatkozatáról nem tudva, felőle mond, amit Pray maga is vall, hogy nem tartozik a régi írás, talán szabatosabban, régi magyar írás avatottaihoz. Sőt éppen, mivel történész, érthető és menthető a csonkítása. Mert hiszen a Csáthy-töredék előadása ellenkezik minden krónikával, minden történettel; így az ő szemeiben botlásnak, értéktelen, hiába-való és oda nem tartozó toldásnak tűnhetett fel, melyet jóhiszemmel mellőzhetőnek, sőt mellőzendőnek ítél; annyival inkább, mert abban az időben XVI-ik századbéli költészetünk jelleme, versíróink iskolája, eljárása, szokása még vajmi kevésbé volt ismert, hisz Pray, Cornides és Révai közül eszébe sem ötlött egyiknek is afféle befejező szakaszra gondolni. Mindenesetre különös, hogy a Dugonics példánya sem foglalja azt magában; de lehet egészen a véletlen játéka, mert ő már igen »megkopott papiroson, nem kevés heánossággal« kapta s a maga gondolatja után pótolta ki; lehet célzatos elhagyás eredménye, mert hiszen regényébe annál inkább illett, miként régiebbnek látszott; lehet a Révai tekintélyének hatása, hisz már ismerhette ennek szövegét is; ki tudja ma már eldönteni? De annyi kétségtelen dolog, hogy a két kiadás e találkozása meggyőző bizonyosság csak akkor lehetne, ha még soha a világirodalomban egy munka két példánya ugyanazon helyen meg nem csonkult volna; vagy két ember hasonló műveltséggel, mert Dugonics is épp oly jól ismerte a krónikákat, mint Pray, valamely nyelvi vagy költői régiség megítélésénél és közlésénél azonos szempontot nem követhetett és követett volna!

Ami a Szilády Áron két lehetősége közül a szoros követést

¹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. II. k. 372. I.

² Tudományos Gyűjtemény, 1833. II. k. 89. I.

³ Döbrentei Gábor: Régi magyar nyelvemlékek. Budán, 1844. 386. lap

illeti, minden hosszas érvelés helyett csak az ő szavaira hivatkozunk: hogy két író, ki egymás dolgozása módjával, eszejárásával, izlésével, modorával hasonlíttatván össze, a legcsekélyebb részletekre nézve is teljes megegyezést és egyförmőságot mutasson: éppen nem képzelhető.¹

Nincs egyéb lehetőség, mint hogy a Pannóniai Éneket is Csáthy Demeter írta, kinek töredéke egy pár szakasszal teljesen hozzá illeszthető.

Annyi bizonyos, hogy Csáthyban össze lehet egyeztetni minden egymásba ütköző irodalmi nézetet, melylyel eddig a Pannóniai Ének találkozott. Elesik Szilády Áron panasza, hogy nem lehet megállapítanunk, XV-ik vagy XVI-ik századbeli írásmóddal van-e dolgunk, a helyesírás roppant következetlensége miatt, mely például 157 sorban nyolczszor földet, hatszor feldet, tízszer mindet, háromszor mintet, mendet és mentet pedig egyetlen egyszer sem használ;² mert Csáthy a XV-ik század növendéke és a XVI-ik század írója levén, amint kifejtettük és bebizonyítottuk, a két század helyesírását egyesítette magában annyi mással. Ellenben megállhat Toldy véleménye, hogy az ének valami középkori barát munkája, mire mutat a Deus és Deés nevével való izetlen szójáték, mert Csáthy csakugyan minden valószínűség szerint, amint megállapítottuk és igazoltuk, ferencz-rendi barát, ki előtt a középkori szerzetesek efféle elménczkedése nem lehetett ismeretlen.³ Kortársai közül Farkas András és Batizi András is elkövetnek ilyen szójátékot. Farkas András szerint:

Ah *panistól* hiják jó Magyarországot
Bő *Pannónianak*, bő kenyerő országnak.⁴

Batizi András értelmezéseként pedig a törökök:

Törököknek mondatnak, mert ők mindent *törnek*.⁵

S megállhat Arany János állítása, ki az ének betűrímes helyein az eredeti néprhythmus lüktetését érezte, mert hiszen Toldy a Csáthy töredékében is, amint kiemeltük és idéztük, a népmonda hatására és nyilvánulására utalt. A két ellentmondó idézetet az

¹ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 308. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Bpest, 1877. 220. lap.

³ *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. II-ik kiadás. Pest, 1877. 139. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. kötet. Budapest, 1880. 17. lap.

⁵ *Ugyanaz*, ugyanott. 105. l.

Arany föltevésével egészen kiegyenlíthetjük, hogy a Pannóniai Ének újra van dolgozva.¹

Igen, de mennyiben:

A fiatal Imre Lajos megkísérelte, hogy a konkolyt a tiszta buzából kiválogassa, a baráti megszerzést a népénektől elkülönítse és arra a következtetésre jutott, hogy a rövid sorok eredetiek és a hosszabbak betoldottak, mert a míg a rendes soroknak meg van a magok sajátos előadás-módja, addig a hosszabbak a krónikai forrásokkal nagyon megegyeznek. Ilyen alapon aztán egész szakaszokat kidob vagy toldásnak bélyegez, de elvének alkalmazásában nincs semmi következetesség. A 10-ik szakaszt eldobja, mint fölöslegest, holott a föld urának és a herczeg lakóhelyének megnevezése szükséges, mert a magyarok egyszerűen csak a Duna-látni küldik a kémlő követet; s ő értesülve uráról és annak lakóhelyéről, úgy megy Veszprémbe, a herczeg eleibe. A 23. és 24. szakaszt a Deus szójátékkal és árszakasztás szokásának magyarázatával toldásnak veszi azért, mert a nyelve lapos, a magyar sereg dunai útjának leírását Kelenföldről az egy »Százhalomnál megszállának« sor kivételével azért, mert a nyelve érdekes, mert tudniillik mind a négy sorban van egy-egy szó, melyet vagy jelentésére vagy alakjára nézve magyarázgatni kell; a 17. és 18. szakaszt megtartja, mert szorosan az eseményre tartozik, noha egyen kívül valamennyi sora hosszabb; végre a 39-ik szakaszt érdekesnek mondja azért, hogy *négyszéle* sorból van alkotva.² Ahány állítás, annyi ellentmondás; s éppen azért méltattuk figyelemre, hogy példájával mutassuk ki, mennyire veszedelmes lejtőre jut, ki az éneket elejétől végig két részre oszthatónak hiszi. Valóban nincs semmi meddőbb, mint az ily kísérlet. Mert hiszen, amint Toldy és Szilády kimutatta, a Deés nevének magyarázatán és a magyar sereg dunai útjának betűrímes leírásán, valamint Budának a töredékbeli történet-ellenes szerepén kívül az ének minden részlete megegyezik a Márk krónikájának elbeszélésével. A sorok rövidebb és hosszabb volta pedig a legkövetkezetlenebb szeszélylyel változik a Katalin-Legendában, a Csikei István históriájában, a Farkas András énekében, hogy másokat ne emlegessünk; úgy hogy az egyebet nem bizonyít, mint hogy Csáthy gyarlón versel, talán mert hivatatlan, talán mert gyakorlatlan, talán mert éneke készítésekor már öreg legény lehetett.

Mi azt hiszszük, hogy a honfoglalásról megvolt a népnek a maga mondája, a hegedősnek a maga éneke, de a míg az a krónikák révén századokig fenmaradt, addig erről az emlékezet lassan-lassan elfeledkezett. Csáthy Demeterig nem jutott el egyéb, mint az a néhány sor a dunai utról és a hagyomány a Buda

¹ Arany János: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. 1.

² Abafi Lajos: Fegyelők. IX. 1880. 232—234. 1.

történet-ellenes szerepléséről. Mi még abban sem értünk egyet amit Arany János gyanít,¹ hogy a

Felgedeth attad feyer lowan,
És fywedeth aranyos feken

szintén a régi ének töredéke lenne. Mert a krónika megfelelő helyét a szerző alig fordíthatta vagy dolgozhatta volna másképp. A föld és fejr, a fű és fék egy sorba írva mindég betűrímeket fog képezni. De az emlékezet ama néhány soros foszlánya a Csáthy Demeter képzeletét megragadhatta és a krónikára fordíthatta, míg avatatlan és reszketeg kézzel arra buzdult, hogy éneket mondjon a régiekről s hogy abban ama foszlányt érdekes ereklyeként »megmentenéje«. Talán részben az is okozza, hogy olyan egyenetlenek a sorai, mert ama néhány sorban is úgy találta.

Annyi bizonyos, hogy az ének és töredék egy kézből ered, hogy a kettő összetartozik, hogy az egész ama mondai elemeken kívül a Csáthy Demeter verse.

Ezth zerzetteek Zylaghsaghban
Chathy Demeter nagh Gondolyathaban,
Mykorth nagh Bw wala Magyarorzagban
Egh nemŷnemŷ mulathsagaban.

SZÉCHY KÁROLY.

IPOLYI MAGYAR MYTHOLOGIJÁRÓL.*

Ha semmi mást nem irt volna is Ipolyi, mint Mythológiáját, ez maga a legelső helyek egyikét biztosítaná számára a magyar tudományosság férfiai között. Nem akarok én e kiváló munka méltatásába bocsátkozni; csak azt óhajtom Ipolyi leveleiből feltüntetni, hogy *miként vélekedett ő, a szerző, eme nagy munkájáról, annak fogadtatásáról és bírálatairól.*

¹ *Arany János*: Prózai Dolgozatai. Budapest, 1879. 15. l.

* Ipolyi ezen érdekes levelezésére már több ízben hivatkoztak irodalmunkban. Közzététele alkalmából, méltányosnak tartom, hogy — miután véletlenül tudomásom van róla — figyelmeztessem olvasóinkat az ellenfél, t. i. Csengery és köre álláspontjára is, melyet »Gy. P.« fejtett ki legbővebben a Budapesti Szemle 1886. évfolyama XLVII. kötete 329—336. lapjain.

A szerkesztő.

A leveleket, melyekből az idézeteket veszem, Ipolyi Révész Imréhez írta. Nem akarom azon igazi benső baráti viszonyt, mely a zohori plébános és a szentesi, majd debreczeni református lelkész közt évek hosszú során át fennállott, ez alkalommal bővebben rajzolni; legyen elég csak ismételnem azt, a mit idevonatkozólag nemrég más helyen¹ megírtam: »Hasonló állásuk, egymáshoz közelálló koruk, főképp pedig a dicső mező, melyen együtt működtek s a magasztos cél, mely felé mindketten törekedtek, csakhamar összehozta s barátokká, nem, — e szó kevés — testvérekké tette őket a tudománynak szent nevében; s bár évek során át nem láthaták meg egymás orcáját, bizalmas és a mily gyakori, ép oly terjedelmes leveleik által éveken át oly közeli és meghitt viszonyban valának, melynél bensőbb viszony még az egymással naponként érintkező tisztársak vagy ügybarátok között sem képzelhető.«

Megismerkedésük is épen a Mythologia előkészületei közben történt. Lugossy, a nagy tudományu debreczeni tanár hozta össze őket, mint közös téren munkálkodókat. Ipolyi 1854. márcz. 30-án írja az első levelet Révész Imréhez, köszönetet mondva azon közleményekért és ajánlatokért, melyeket a Mythologia érdekében Lugossy levele útján kapott meg. Ekkor már nem sok idő volt hátra a nagy munka megjelenéseig, melyből egyes mutatványok már közöltettek is. Ezekkel azonban Ipolyi épen nem volt megelégedve.

»Amiket Kegyed közöl — írja Ipolyi — köszönettel vettem, és ezen becses tényből felmerül számomra a remény, hogy Kegyed tovább is szerencsételni fog, ha czikkeim átlapozta; ámbár a Múzeumi² mutatványoknak fele sem igaz már, a mennyire telvék hibákkal s most már még egyszer annyira szaporodtak legalább is. A napokban a Pesti Napló szerkesztője kérésére is Pesten létemben kikaptam egy pár darabot, mely megjelent, de itt is annyi a nyomdahiba, mennyi a sor s így kikapottan nem is értelmes a dolog.«

»Ne is tartóztassa Kegyedet vissza a gondolat szives közremunkálása: regék, mondák, szokások, babonák stb. annyira kívánatos gyűjtésétől, hogy már késő, sajtó alatt levő s ma holnap addig már kijövő munkám miatt. Az én hitem az, hogy csak munkám kijövede lesz amaz, nem befejező tény, de az első lépés, mely által annyira elhanyagolt ősi hagyományaink dús bányái ki fognak nyilni. Ez az első alap s szögletkő, melyen nekünk valódi nemzeti eszméink nagyszerű alkotmányát összetett karokkal kell felépítenünk. S bármennyire érzem is, hogy a nagy feladatnak gyenge erőmmel csak igen kevésbé leszek képes megfelelni, (annál fogva is, mert én szorosán a kritikai tudományos vizsgálat, kutfő-

¹ Protestáns egyházi és iskolai lap. 1889, 109. lap.

² »Uj Magyar Múzeum.«

revisio terhes, kellemetlen, nehézkes munkájával kezdettem meg, minélfogva *munkám kelletlen*,¹ a nagyobb közönségre nézve majdnem teljesen élvezhetlen leendő, min azonban első perczben segíteni nem lehet; sem nem tudtam, sem nem akartam azt a lényeges s legfontosb kritikai megalapítás áldozatával tenni,) úgy még is bátor vagyok biztosítani, hogy, ha minden prospectusaim nem csálnak, munkám nemzeti tudományosságunkban időszaki mozgalmat indítand meg, nem az én munkálatom, szorgalmam, vagy tehetségemnél fogva, de a kérdés önként feltoluló korszerűsége és nevezetességénél fogva; s következtében nemcsak *népszerűsített* s talán *iskolai* feldolgozásai lesznek a napirenden, de nemsokára bővített kiadásai, melyeknek a mostani, bár jó forma moles ez is, csak *alapvázlata-kint* tekintendő, mint mondám, melyben az olvasása által mindenfelé felmerülendőt majd csak behelyezni, beosztályozni kellend, mi által még egyszer annyira növekedend legalább is rövid idő alatt; ezt nem csak tapasztalom már most, saját folyvást táguló horizonomnál fogva, s azon részvétnél fogva egyaránt, melyet adalékaikkal tanúsítanak mindazok, kik munkám mutatványai(t), részletei(t), eddig kijött iveit olvasták, — de örömmel látom s tapasztalom, hogy hite irodalmunk s nemzeti tudományunk coryphaeusainak is. Toldy, Reguly A. Pesten mind erről biztosítanak, s pedig annyira, hogy bizonyosan az ő ezen előadásuk nyomán Heckenast egyenesen felszólított, hogy nemcsak német fordítás, — de egy második kiadásra is azonnal szerződjem vele . . . S épen e német fordítása, melyről alkalmilag már Lugossy úrhozi levelembé szőttem egy pár sort, emlékeztet engem, hogy az itt előadottakat, — melyek talán első tekintetre paradoxon, sőt hiu öndicsérgetésül tetszhetnek — motíváljam. Amennyire t. i. ismerem a mostani német tudományos mozgalmakat s új nemzeti történeti s archaeologiai iskolájukat, melynek színvonalán már régtől igyekszem magamat fentartani, biztosíthatom Kegyeteket, hogy az annyira élénk német tudományos mozgalomban nincs szakmány, mely erősen műveltetnék jelenleg Grimm ezen studiumjainál, melyek egy valódi regeneráló irodalmat ébresztének; minden hónap hoz négy öt iratot, mely ide vág; Németország minden zuga már kibányásztatik monda, rege, népbabona, szokás, hagyomány s többire s Wolf göttingai Zeitschrift für Mythologie folyóirata ez irányban megindulva egyedül ezzel foglalkozik; melynek mint Lugossy Urnak ígertem, megküldésével Kegyetek meggyőződhetnek. S mily megelőző részvétellel fogadták itt czikkeimet, a szerkesztő leveleiben nem győzi csudálni a mi mythosi meglepő s dus nyomainkat. A munka itt azonban nagy s végtelen; nemsokára követni kell mind ezt egy kimerítő mese-rege gyűjteménynek, a szükséges kritikai paralellák stöbbivel, — mert a mi eddig történt, kezdetnek sem való. S mivel oly nagy a munka, tág a tér, legjobban fogja az

¹ A kitüntetve szedett szavakat maga Ipolyi húzta alá.

Kegyeteknek mutatni, mennyi kéz s erőre van szükség, mily kiterjedő gyűjtés- és szedésre. Én, aki azt sem tudom, hogy jöttem e térre, sajátlag kutfői s diplomaticai történeti tanulmányaimtól, — úgy érzem, hogy a munkát teljesen távolról sem vihetem véghez; sőt sokszor az érzet fog el és szemrehányás: mért léptem e sikamlós térre; visszakiváncozom amaz előbbi studiumaimhoz, — és mégis látom, hogy ezektől aligha szabadulhatok már, míg a megkezdettet fel nem építem; szándékom azonban, sajátlag az elvnél fogva, melytől vezéreltetve e térre léptem, a *nemzeti archaeologia* teljes megalapítása lévén, Grimm nyomán tovább fogok sietni s legközelebb *jogi régiségeink* stöbbihez fogni, ha az Isten erőt s életet ad, mely nem ugyan fiatal korom, de folytonos gyengélkedésem s betegeskedésemnél fogva jó formán fogytán áll.»

»Egyébként« — így végződik a nagy érdekű, Ipolyi egész akkori lelkivilágát feltáró levél — »midőn szűk perczeimben emigy tumultuarie expectorálom magam, azt valamint a hálaérzetből teszem, melylyel oly nemesen nyujtott közremunkálási ajánlatukért tartozom, s azon szándékból, hogy e tekintetbeni nézeteim teljesen ismerjék azok, kik kitünő mély belátásuk mellett, nekem még annyi nagylelkűséget is bizonyítanak segítségüket nyujtva — — úgy midőn ezt annyira leplezetlenül beszélem s minden utógondolatim eleve kitalalom, nem is félek, hogy Kegyetek ezeket saját személyes dicsekvésem, vagy hiúságos terveimre stb. magyarázhatják. Semmi sincs távolabb tőlem, ki személyemre egészen leplezetlen, ismeretlenül, — még nevem s helyzetemre nézve is akarok maradni, s minden dicsőséget csak a nemzeti tudomány felvirágzására akarok árasztani; melyért nem átallok legtitkosb eszmémmel is férfiak előtt előlépni, kiknek buzgósága s messze érő erős karjaiktól számára annyit reménylek.«

Alig öt hónap mulva, 1854. aug. 21-én kél Ipolyi második levele, melylyel egyidejűleg a kész Mythológiát is megküldi Révész Imrének.

»Most végre elkészülve munkámmal, ide zárva küldhetem azt meg Kegyednek, azon hittel, hogy szívesen fogadva gondozni fogja e kis sarjadékat nemzeti tudományosságunk parlagán. Most az úgy barátain áll, hogy az általam ültetett csemetének nőttét, virágzását és gyümölcsözését elősegítsék. Kegyed szíves ígértét pedig már birom is, hogy a munka olvastával annak egyes részletei, valamint egészéhez pótlékat adand, vagy csak idővel szerezni szíves leend; miben azért szabad legyen figyelmét a magyar hagyományos és népies nyomokra felhivnom, melyeknek részint a megerősödéssre, részint pedig a gyarapodásra legtöbb szükségük. Azért kevésbbé vegye figyelmére a mellékes mythologiai combinationokat, a szó és névnyomozásokat meg paralellákat, melyeket hol ne tán kelletlenek, úgy is csak a tárgynak még egyrészt homályos volta, másrészt szűke hozott elő, de melyeket én közönyösnek tekintek s új tárgy felmerülésével annak biztosabb színezete sze-

rint találóbban módosítandónak hiszek. Még inkább kívánnám, hogy a kelletlen nyelv, a rossz javítás stb. meg ne botránkoztassa.»

Ipolyi harmadik levele már 1855. jan. 11-én kel, s ebben a Mythológiáról a következőket találjuk:

»Mi könyvem kelendőségét és sikerét illeti, bizony magam sem tudom, hogy áll. Pozsonyi könyvárusom vagy 10 példányt eladott s csupa mágnásokat nevezett meg vevőkül, közülök pedig alig három-négygyel vagyok viszonyban, a többi ismeretlen. A nagy közönség, mint mondja, drágálja,¹ miről én nem tehetek, de kiadóm, kinek én jóformán ingyen adtam s ki jót nyer rajta, ha nyer. A magyar bírálat s ismertetés sem igen erőltette meg magát rajta, a legtöbb lap alig hogy megemlíti, amint hallom, mert hozzám csak három jár, s a mint ezekben látom, az utolsó regény, vers s novellafüzér is csak épen ennyi figyelemben részesült, ha nem többen. A Religio egy ismertetést adott olyantól, ki úgy látszik, nem is tudta jól olvasni; az utóbbi bírálat a Pesti Naplóban, melyet tegnap olvastam, csak azért van írva, hogy Szabó István — mert a P. L. alatt is egyenest csak rá kell gondolnom — kificzamodott hellenizmusát előadhassa. A többi lap mit mondott, nem tudom, de bírálat valószínűleg máshol elő sem jött. Ellenben mondhatnám, hogy a külföldi tudósok s német sajtó annál inkább felkapta, mire én nem is számoltam volna. A nanm linguista Schott és Grimm valóban minden érdemem feletti hizelgő levelekkel kerestek fel. Az első, miután tökéletesen tud magyarul, írja a többi közt, hogy ne gondoljam a dicséretet csupán négy-szemközt mondottnak, ő azt — úgy mond — a tudományos közönség előtt is tanusítani fogja, s mint hallom, a berlini tudományos akadémiában olvasand felőle. Minap a bécsi császári lap (Wiener Zeitung) mellékletében (Blätter für Litteratur) egy terjedelmes kritika kezdetett róla s a szerkesztő megjegyzésében igen megtisztelő kitételekkel felhá a mű fordítása eszközzésére. Ezt már Heckenast is erősen sürgeti, és egy más kiadó is kínálgozik, mi szerint kénytelen leszek még a nyáron, bárha nem májusban megkezdetni. S erre nézve igen szeretném, ha mennyire lehetséges tökélyesítve állíthatnám a német közönség elé, miután egy kissé gyöngédebb dolog ez előtt ily művel ránk nézve nemzeti becsületet vallani. Azért igen igen kérem Kegyedet, legyen szives addig minden gondolható adatot, mi csak itt vagy ott eszébe s kezébe jut, valamint megjegyzéseit is egy és máshoz megtenni, hogy azokat felhasználhassam akkorra; szives és kegyes ígérete batorít, hogy ez iránt ismételve Kegyed barátságához folyamodom, annál inkább, mert csak nemzeti becsületünk érdekében történik.»

Révész Imre készséggel megtett az ügy érdekében mindent; 1855. márczius 14-én kelt terjedelmes levelében² igen sok meg-

¹ Egy példány ára 8 pengő forint volt.

² E levél közölve van az Abafi-féle »Figyelő« (1887.) 116. füzetében.

jegyzést és adatot szolgáltatott a Mythologia tervbe vett újabb kiadásához: Ipolyi egy hónap mulva — ápril 10 — írja meg köszönő válaszát, melyben a következőket olvassuk:

»Nemde én szépen hálálom meg Kegyed irántami kitünő barátságát, midőn kötelességemnek majdnem egy hó elmúltával teszek eleget. Megvallom, hogy becses tartalmas küldeménye vétélvel annyira meg voltam lepetve, mikép jó ideig csupán azon törtem fejemet, mily kitünő módon s tény által tanusítsam Kegyed iránti kimondhatatlan hálámat; nehogy csupán csak az üres köszönet s hála szavait kellessék folytonosan ismétlenem, melyek ily rendkívüli szivességnek semmikép sem felelhetnek meg. De mindhiába kerestem a módot s halasztani a csupán szóbeli köszönetet, utoljára is — miután még időmet a sok munka közt utolért betegség, legújabbban pedig az ünnepek¹ megszakaszták — csak erre szorulok; de fogadja Kegyed legalább a hálálkodás helyébe azon vallomásomat, hogy engem igen-igen hosszú időre lekötellezettjévé s adósává tett s ezzel vegye ismételt ajánlásomat, hogy bármiben is csekély erőm szolgálatára lehet, mindenkor teljes rendelkezésére áll, vár és számol, mert mily kedves dolog ily s ennyi szivességet leróhatni.

»Ime mivé lehetne a magyar Mythologia, ha irodalmunk embereitől mindenfelől ily észrevételeket s kiegészítéseket kapok, amint gondolom lenni kellene, hogy azok érdekét felébreszse s adalékaikkal erősödjék, melyeknek én egyszerű összeszedője szivesen leszek. De igaz, hányan vannak a mi hirhedt írói celebritásaink közt, kik ennek csak ötödét is előhozni képesek volnának; hol nálunk a tudományos vizsgálat, a készület s tanulás; nálunk, hol minden parata Minervaként akar születni, vagy ne sértsem a szellemdus mythost, gomba módra mondjam inkább, de minek azután becsé is a hodie natus fungus tulajdonságával bir. De minek keserítsük magunkat e perczen, — melyben nekem inkább a háládatosságtól gerjedező sziv örömnepét van szándékom ülni, — ezen szomorú mindennapi képekkel, melyek folytonosan előnkbe tüntetik irodalmunk, hogy úgy mondjam: vízkórságát, mert a sok vizenyősségtől naponta puffad ugyan, de ha lecsapoljuk ezen kórananyagát, végre is csak a kiaszott élettelen test áll előttünk.

»Azonban hagyjuk ezt. Valahányszor Kegyed fontos adalékait átnézem, mi mióta azokat birom, mindannyiszor történik, valahányszor egy jobb s bővebb magyar Mythologia jövőjével kecsgetetni akarom magamat, mire bizony sokszor a legnagyobb szükségem testi s olykor már szellemi bágyadozásom közt — mindannyiszor mit sem óhajtok jobban, mint ha közelében léve s baráti jobbát szorítva együtt hányhatnók meg ezen számos kérdést s adatot;

¹ Ez évben husvét vasárnapja ápril 8-án volt, e levelet tehát nyomban az ünnepek végződésével, husvét keddjén írta Ipolyi.

— mily élvezet nekem, mily előny a tárgynak! Mivel azonban a sors már ennyit nem engedett, én itt is egyet-mást röviden érinteni akarok, sőt ismét új kérelmekkel is kísérnem kell.»

Ezután négy sűrűn írott lapon keresztül egyfelől megjegyzéseket tesz Ipolyi a Révész küldötte adalékokra, másfelől nyolcz könyvet kér tőle használat végett. E részletet — bár mily érdekes lenne is máskülönb — jelenleg elhagyom, hanem folytatom az idézést ott, hol ismét a Mythologia sorsáról van szó.

»Végre nem hagyhatom még válasz nélkül Kegyed szíves utószavát, melyben törekvéseimnek künn méltánylása s honn közönyösen vevése felett a baráti részvét érzetével nyilatkozik. Gondolom, hogy elébb magam adtam erre okot, midőn Kegyednek az előbbivel dicsekvém, az utóbbit panaszoltam, de mit mondhattam még akkor, legfellebb gondolom azt, hogy az egész figyelem, melyet munkám napisajtónkban gerjeszt, mivelsem nagyobb, mint amelyben az utolsó regény szokott részesülni. De midőn én ezzel mertem panaszkodni, vajmi keveset mondtam Önnek. Tudja meg hát most, hogy igenis munkám a mai leghirhedt(ebb) irodalmi férfiak szemében — mert mint a piszkos Budapesti Híradói és Pesti Naplói polemikiából láthatja Kegyed, magok így nevezik magokat: Csengery et consortes — még csak ennyire sem volt érdemes; mert azt is, hogy munkámat a Pesti Napló tárczája dicsézőleg meg merészelté bírálni — mit minden regénynyel ex motu proprio feuilletonistája tesz, míg az enyimet úgyis külsők ismertetik csak — Csengery, mint nekem Török a szerkesztő panaszodik, folytonosan szemére hányja; szerinte ezáltal épen úgy, mint a jeles írók csarnoka s többi kritikái által a közizlést rontja. Hasonlón tudatnak többi barátaim is, hogy Csengery minden lehető alkalommal munkámat piszkolja; az által — úgymond — a magyar irodalomban! a rossz izlést kezdem terjeszteni, a régi hindu stb. történetről mit sem tudok, — mert ő épen valami férczmű, angol vagy francia régi történetet most olvas s fordítgat, ismét csak speculatióul kiadandót, tehát természetesen neki kell legjobban tudni az egész ó-történetet. Ő majd megmutatandja nekem s irand ellenem a Budapesti Híradóban bírálatot. Nota bene ezt már mintegy november elejétől mindenfelé, valahányszor nevezni s dicsérni hall, mint Szabó mondja, mindig előhozza, de sohasem tud vele elkészülni. Török engem eleve fel is hívott, hogy azonnal adjak rá replicát majd; mit azonban kereken eleve megtagadtam: hogy emberrel, ki előttem a tudományosság tekintetében eddig = 0, feleselésbe ereszkedjem, e tekintetben sokkal méltóságom alattibbnak tartok ilyesmit, mintsem hogy lenézésnél egyebem volna rá. Én az embert máskép csak egyszeri látásból ismerem, soha semmi okot nem adtam netán személyes bánталomra; s barátim az egészet csak úgy magyarázzák, hogy ezen néhány — mint őket Toldy jól nevezi — lépkóros bús vitéz, világfájdalmú pessimista csupán májbajban szenvedve és saját irodalmi publiczistai

működésükből egészen kinőve s kikopva, ezen az úton igyekeznek érvényességre jutni, mindent rosszalva, kicsinyelve, mi nem ezen szűkkörű cotteriától jó. — Ugyebár szép dolgok, még ezen tapasztalást is meg kelle szerezniem azon Mythologiám árán, melyet, mondhatom, életem leghőbb érzetével, szívem legjobb vérével megírtam nemzetemnek. Így mosunk valóban szerecsent, kik ha nem is a köztapsért, nem az aura popularisért, nem aranyért, nem kincsért írunk, tanulunk, működünk, — de az öntudat mellett, majdnem azon egyetlen érzéki¹ örömért, hogy egy pár sorsosink, jobbaink becsülését kieszközöljük s íme ezen egyetlen egy hiúsága és szegény öröme a magyar írónak mily kegyetlen egy íróniává lesz; senki sem piszkolja, senki sem ócsárolja, csak épen azok, kik neki teljes elismeréssel kötelezvék, vagy legalább kimélettél. Mindent hamarébb elhittem volna, mintsem ezt, habár megvallom, volt valami oly sejtelmem e tekintetben is, hogy az övéi közt senki sem próféta. Mert íme, míg ezen egy-két embernek, kiket magyar íróknak s tudósoknak tartanak, írok s belsőm isteni szelleme feléjük szíttat² leginkább; annyira, oly erővel, hogy évek során életemet, egészségemet a felemészítő szellemi tevékenység közt feledem; időmet, önélet-hasznomat, társasági s állási érdekeimet, jövőmet minden melléktekintet nélkül feláldozom; — igen, majdnem kihívó helyzetet veszek fel a két hatalommal,³ melynek karja tart s legközelebb, leghatalmasban, legközvetlenebb ér, hogy csak keblem Istenének áldozhassak s tiszteletem tárgyainak eleget tegyek, ekkor az ellenkezőt tapasztalni, meghigyeje, még talán önmehtagadóbb emberre nézve is, minő magam vagyok, keserű. Mondja valaki, hogy ez csak egy-két írócska, criticaster stb., igaz, a nevet sem érdemlik; valóban a criticától nekem nincs mit iszonyodnom, de igen az alacsony, nyomorú szennyes gúnytól. Egyéb-iránt míg ezek részéről ez a jutalmam, addig a többi tudósok részéről, ha más nem, legalább a legnagyobb egykedvűség, hidegség; de még több is, hisz Jerney például szemembe mondja, hogy az mind semmit sem ér, mert csak a perzsából lehet megmutatni, mily vallásunk volt s ő majd megmutatta volna, ha elébe nem lépek; (hallja csak e kifogást egy embertől, ki öregapám lehetne). Ő — úgymond — Tkány⁴ mythologiai szótára módjára (egy nyomorult holmi) akart írni mythológiát, de most, úgymond, data occasione majd itt-ott idővel ő azt még mind előhozza; az én válaszom természetesen csak egy szerény »tessék« volt. Ellenben Podhraczký csak üzeneti, hogy majd ír ő most egy más mytho-

¹ Valószínűleg tollhiba *eszményi* helyett.

² E ritkán használt szó itt a *vonzódik* értelmében jó elő

³ Mi ez a két hatalom, lehetne többféleképp érteni; én az akkori kormányt. és a kath. egyházi felsőséget értem alatta, s hogy helyesen, ki fog tűnni ugyan-ezen levél alábbi szakaszából.

⁴ Szláv mythologiai munka, említve M. Mythologia. XXIX. lap.

logiát, faxit Deus! ha még hozzá mind ~~azt~~ a 8 Kisfaludy-félét kiadják is, melyekről Toldytól kezdve Szontághon át egész legújabbán Lugossyig mindenki azt hirdeti nyilvános iratában, hogy mily kívánatos kiadások, mily becsesek stb. stb., míg privatim a két első előmutatva, szemembe mondták, hogy az egész egy jó szót nem ért, de ide véve még a 9-dik elkésettét is, mely Hetényié volt; Lugossy is ezt írta egykor, mégis most czikkében kiemeli a mutatóványokat.

»De mily iróniája a sorsnak, hogy épen onnan, honnan mind-ezen lenézést, gúnyt vártam, sőt talán többet, s mifelé majdnem semmi sympathetikus érzésekkel e tekintetben nem viseltetem, — hogy mondom: az egy-két ügybarátot kivéve, majdnem kizárólagosan innét jön eddig méltánylás. Midőn munkám egy pár helyét a correctura-ívekben több világiak, egyháziak, sőt pozsonyi evang. tanárok közül is egyik olvasá, mind azt mondák, hogy rossz dologba keverem magam, s hogy csudálják merészségemet, ha szándékosan teszem. Én megvallom, legjobban ismerve ily kifejezésim horderejét, magam leginkább féltem, ha be sem vallottam, egy collisiótól erkölcsi¹ állásomban, melyet semmi áron sem akartam volna előidézni, részint tiszta meggyőződéselem s ezzeli megelégedéselem miatt, részint irtózva minden haszontalan botrány s lármától etc., — mégis ép úgy irtóztam csak egy szó helyesnek vélt combinatiót is kihagyni iratomból s gondoltam: elvárjuk. Hasonlón, midőn a pár sort kinyomattam, mely quasi ajánlásul áll,² két szabadelvű ismerősömnök adtam olvasni s mindkettő a legjobb esetben a censura ollóját prognosticálta rá, hogy kinyirják; mi, ha nem nagy baj, legalább is annyi, mondák, hogy az egész gyanúba és szoros vizsgálat alá hozhatja. Itt tehát félni vagy tartani való lett volna elég s im, mondom, efelől jött eddig az egyedüli nyilvános méltánylás; (magánnyal, hála az égnek, mint jó barátim, úgy is érdemen felül tetéznék Kegyetek, miben a legfőbb jutalmam is). Egyházam legszigorúbb írói, mint pl. a Religio szerkesztője, kit még két hónap előtt kevésbé ismertem, mint Csengeryt, — mert valamint én sohasem láttam, úgy ő sem tudta kilételemet — a kezdettől a legkitünőbbben, ha saját nézete szerint is, de mégis csak tudományos tekintetből méltányolta s folyvást kiemeli. A másik még meglepőbb, hogy azon kormány, melynek censuráját rettegtem s ha ezt nem, visszatetszésétől csak annyira véltem magam mentnek, amennyiben könyvemről talán sohasem veendő tudomást, érte különösen megtisztel. Talán írtam már, hogy Magyarország volt kormányzója b. Gehringer, kit én mindeddig csak nevééről ismertem, művem elolvasta után a legélenkebb érdekel viseltetett irántam s mint most utólagosan tudom, hosszas

¹ Papi állását érti.

² Az »Endlicher István László emlékének« szentelt hatalmas ajánló szavak: »Ha a zivatar elvihartzott, a férfi karok új erővel főgnak a munkához« stb.

kutatás után tudá meg kilétemet hivatalos parancsra; erre azonnal meghagyá a subventionált bécsi irodalmi lapnak, hogy ismeresse meg; parancsolatot adott a pozsonyi helytartótanácsnak s a centralis commissiónak, hogy a pozsonyi kerületben építészeti emlékek conservátorává első helyre candidáljanak, minek nyomán ki is neveztetett; s most végre egymásután kéz alatt már második tudományos, egy könyvtári s egy professori állomással kínálatom eszközzésére, de melyek másodikát semmi esetre, — nem lévén ilyesmire sem kedvem, sem hivatásom — az elsőt pedig eddigi csekélyebb jövedelme miatt családom: anyám s kis húgom miatt, kik rám szorulvák s nálam laknak, el nem fogadhattam, bármint óhajtok s reménylek is még ily állást.¹ Nem untatom többé a kültudósok részvételéről, melynek élénk tanúi Grimm, Schott, Fleger folytonos nyilatkozatai.

»Megengedje végre, hogy barátságával, melyért annyi hála-val tartozom, így visszaélek, magán — talán nem épen épületes, sőt kevésbé piszkos bajaim meghittévé tevén; de mily jóltevő nekem az egy-két valódi férfiúi szellemnek, kikkel érintkezöm, elmondani a magyar írói élményeket; hogy Kegyedet azok egyikévé bátor vagyok kiszemelni, biztat a tudat, hogy hiában keresnék mást, ki nemcsak szóval, de ily nemes tettel is tudta volna bebizonyítani iratom iránti érdekét; pedig hic Rhodus, mire egymás istápolásában szükségünk van.«

Még néhány köszönő szó s végződik az ápril 10-én kelt, amily terjedelmes, ép oly nagyérdékű levél. Három hónap múlva, 1855. júl. 9-én kél a következő, szintén igen terjedelmes levél, mely legnagyobb részben Révész Imre szándékolt s később meg is kötött házasságával s irodalmi terveivel foglalkozik.² A Mythológiára vonatkozólag csak igen keveset találunk e levélben.

»Mint a Pesti Naplóban Kegyed is bizonyára olvasá — írja levele végén — Csengery végre megkezdé ellenemi hadjáratát, többet eddig magam sem tudok. Csupán egy szemtanú, vagy inkább fültanú Haas M. a budai iskolatanácsos tudósít az egészről igen laconicus modorban, mondván: »barátomat igen megtámadta Cs. az akadémiában«, mihez túlzólag is megtisztelve hozzáadja: »Non est dignus solvere corrigiam calceamentorum.« Legyen akár-hogy, elvárjuk ezt is, talán csak sikerülend az igazságnak bizony-ságot adni.«

Ugyane levél utóiratában ez áll: »Épen most veszem, még mielőtt ezt elküldhetém a postára, baráti szívességből a B. Hirlap

¹ Pór Antal Ipolyi életrajzában (megjelent a »Magyar Sion őrei« című vállalat I. kötetében s külön is) a könyvtári állást nem említi, hanem a tanári mellett még tanfelügyelőséget. Pór különben a bécsi kormány ez ajánlatait mint »kísérleteket«, mint »Ipolyi után kivetett hálókat« tünteti föl; ami hogy nem egészen úgy áll, Ipolyi fentebbi közléseiből eléggé látható.

² E levelet egész terjedelemben közöltem a »Prot. egyházi és iskolai lap« 1889. évfolyamának 4-ik számában.

2. számát Csengery bírálatával. Szép bizony mindez, de én eddig a tanulságos oldalát csakugyan nem tudom felismerni. Lehet, hogy önszeretetem vakít, de nekem úgy látszik, mintha ez az egész szép bevezetés s Grimm biographia mi sem volna más, mint az én eredeti sültetnek, melylyel becses úri gyomrukat tractálni véltem, rövid jó adagokban, vizenyős kásába feleresztése a gyermekek számára; benne akármennyi a plagium egyenesen könyvemből; a többi captatio benevolentiae és készület a nagy csapásra, de hiszen no majd végén csattan az ostor. A P. Naplóra is tagadhatatlan, hogy a fiatal óriások csakugyan nem hoztak új aerát. Török lapja csakugyan most is megint a legbecsületesebb.«

Két hónap múlva, 1855. szept. 15-én kél a következő levél, melyben a Mythológiára vonatkozólag ezeket olvassuk:

»Köszönöm még Kegyednek a megemlékezést, mely rólam oly magasztos helyütt és nemes férfiak által történt. De tudom azt is, ha levele bár alig engedi sejtteni, hogy Kegyednek még akkori védelmemért is köszönettel tartozom. Ballagít ugyan nem ismerem, s nem tudom, mit tart a kérdésben; annyi bizonyos azonban, hogy nekem nincs okom magamat miért sokaknak jó véleményével kecsegtetni. Lugossyról azonban meg vagyok győződve, hogy neki Csengery fellépte tetszik; szép szavai mögül ez akárhányszor kitűnik. Isten neki, teljék kedve benne, szabadságában áll; az okot sem faggatom, ámbár psychologicce igen megfejtethi; emellett Lugossy iránti tisztelem szívesen elnyel még ily kifejezéseket is, minőkkel a minap megvigasztalt, hogy »örvendjek Cs. bírálatának, az csak Mythológiám előnyére van, ő rég példázgatta, hogy annak *ily* criticára szüksége van!« Etiam bene, én nem bánom, ha csak a magyar irodalmat boldogítja és tudósaink meghízna rajta. Addig, míg ők örülnek neki, nekem csak a bosszú szándékom, hogy Lugossy vizsgálatait, amint már megkezdtém, úgy most még inkább előveszem s a külföldnek a legszebb oldalukról igyekezni fogok fényesen előmutatni. Ez az én kenyéririgységem és tudományos gőgöm, melyben minden örömemet helyezem s melyet soha semmi személyes hiú érzetnek nem fognék feláldozni. E mellett rég megfeledeztem volna már Cs. oktalan mégtámadásáról, melynek számára csakis megvetéssel bírok, ha annyi avatott és még inkább talán avatatlan baráti könyvemnek nem kínálkoznak védelmére. Ameddig s kiket lehetett, mellőztem, egyet mégis, ha épen legkevésbé sem volt okom ötet természetes védőjének tekinteni, nem mellőzhettem számtalan okoknál fogva, de különösen azért is, mert akár teszem, akár nem, ő mégis előveendette, mert úgy hitte, hogy Cs. által ő van különösen mégtámadva, mert ő méltatta leginkább. Mit tehát Török kívánalmának s lapjának megtagadtam, azt Danieliknak a Religióban meg kellett engednem, és most ő ad egy terjedelmes védelmet, amint adhat; s ebben némileg sugallatomat követi, amennyire minap Fóthon levén látogatóban a derék gróf Károlyi Istvánnál, Pesten átmenőleg

szólhattam Danielikkal¹ a tárgy felől s ebben amellet, hogy utaltam odavetve, mit lehet egyre s másra kimutatni, különösen arra kértem, hogy mindenütt igyekezzenek kimutatni, hogy igenis könyvemnek a legnagyobb szüksége van ebben és amabban s talán mindenben a józan criticára, hogy én ettől a legkevésbé sem irtózom, sőt hogy minden módon kívánatosnak tartom, s csupán hogy azt mutassa ki, mikép Cs. felolvasása nem az, ami az én könyvem criticája lehetne, mire már magában Csengery képtelen, miként ezt criticája minden sora mutatja. (Így például Kegyednek munkámra vonatkozó nem égy közleménye, vagy Lugossy, Szabó Károly s többiek megjegyzései hasonlíthatatlanul több, nem csupán adaléki, az elhagyottat kiegészítő, de critikai jeles megjegyzést is foglalnak magukban.) D. azonban dúlfül Cs. ellen s innen szövege is kelletlenebb lön, mintsem lehetett volna sok alapos megjegyzések és czáfolatoknál fogva, miért Kegyedet ezen védelmem elolvasására bátor vagyok figyelmeztetni; egy szóval azonban elmondhatom én is Maltitzzal eddigi dicséreteimre és megtámadásaimra: ich wurde dumm gelobt und dumm getadelt. Valjon azonban én valaha, akár az Akadémiában, akár azon kívül fel fogok-e lépni Cs. ellen, az igen kétes kérdés és csak Cs.-től függ, valjon a továbbiban becsületes tanulmány által fogja-e magát valaha képesíteni könyvem valódi bírálójául, mit bár könnyű volna is neki már könyvem nyomán tenni, kötvé hiszek. Azonban így is nehéz dolog; buta rágalmakat, nevetségessé tevést, mint az eddigi, egyszerűen megvetek és válaszra érdemesnek nem tartok; ha pedig valami igazat mondana, mit eddig minden erőlködésem s legyőzésem daczára bírálatában nem tudok feltalálni, bármi jól hangzik is sok, általánosságban elmondva, úgy akkor igaza lévén, egyszerűen szívesen fogadnám el. Egyébkint ha az ég időt s erőt ad, majd meglátandjuk, hányadán leszünk egy második átdolgozással, melynek ez úgy is csupán első megkísérlése volt amarra előkészületül.

Az ezután következő levelekben már csak nagy ritkán találunk idevonatkozó részleteket. 1856. jun. 1-én ennyit ír Ipolyi: »A Mythologia német fordítását illetőleg bizony jóformán még mindig csak a kezdet szélén állunk. Annyi az én munkám vagy hét hónaptól ismét s még vagy egynehány hónapig eltart, hogy erre nem is gondolhatok.«

Ugyanezen év nov. 6-án hasonló szellemben ír: »Több rendbeli s hosszabb kirándulások, leginkább régiségek vizsgálata s conservatori kutatások stb. foglaltak el szünetlenül a késő nyáron át; azóta pedig meggyűlt a bajom az eredmények összeállítására, ide-amoda feldolgozásával. Ez pedig már vagy az ötödik munka,

¹ Pór Antal i. m. 39. lapján úgy adja elő a dolgot, hogy »a Danielik által a Religióban kiadott válasz keletkezett, melyet Fótón, Károlyi István grófhoz hivatalosak lévén, a szép parkban fogalmaztak«. A fentebbi sorok szerint pedig »Pesten átmenőleg« történt a megbeszélés.

mit holmi felhívások következtében magamra vállalni kénytelen voltam. Ez hátráltat azután annyira, hogy alig van időm barátim iránti tartozásomat leróni, sőt magam iránti legszükségesebb kötelességeimet művelni.

De visszatart egyiránt Mythológiámnak Kegyedtől kértett s mindeddig még tisztába nem hozott másod kiadása ügyétől, valamint a német munkálattól is, valamint általában régtől tervezett minden nagyobb munkától; minden időm szerint hosszas és nehézkes készülétek s tanulmányok, részint aprólékos sokféle munkálkodásban foszladozik szét.«

Ugyanezen levél egy másik helyén ezt olvassuk: »Mint Kegyed írja, Tompa is vádol, hogy az ő szép poetai phantasiáját én bárgyu, mese-kézpénzkint vevém. De jól tennék ezek, ha ahelyett, hogy bizonyos oktan criticának utána beszélnének, előbb elolvassák az illető helyet könyvem XXVI. lapján,¹ mikép desavouirozom én épen mindazt, mi az ő phantasiájuk szüleménye s keresem inkább megette a hagyományos képzetet s hol ennek némi sugára előlövell, még ezt is csak feltételesen veszem fel, ha t. i. népies alappal bír stb., sőt épen bátorkodom a megírt helyen nekik is egy kis tanácscsal szolgálni ez irányban. De tudom, hogy a jó emberek soha könyvem nem olvasták s nem olvassák s hogy én borsót falra hánytam; ők meg a rám hányottat a napi lapokban, hol nevök velem véletlenül összekötetésbe jött, felkapták s még egyszer ők is rám dobják etc. graeca.«

Igen érdekes végül s Ipolyi nemes lelkét, mely azonban sokszor túlérzékenységre volt hajlandó, a legszebben jellemzi ugyane levél következő szakasza: »A nagy közügy, mely Kegye-teket most foglalkoztatja, képzelheti mennyire találkozik minden becsületes férfiú rokonszenvével; tisztelettel kell méltányolni erélyes fellépésüket. Kegyedet pedig kétszeres örömezzet hathatja át, hogy munkálatával nem a legkisebb iránzóul szolgált;² a dicséretes

¹ Hogy irodalmilag vagy csak előszóval tett-é kifogást Tompa Mihály a Mythologia egy pontja ellen, azt most adatok hiányában nem tudom megmondani; idéznem kell azonban a Mythológiának Ipolyi által hivatott pontját: »(Kútfők. IV. Néphagyomány.) 3. Tompa Mihály népregék és népmondák (2. kiad.) Pest, 1846. Költőileg feldolgozva; köztük sajátlag csak egy népmonda (a mese a jávorfáról), a többi rege. A czél nem annyira a regegyűjtés, mint annak művészi előadása lévén, nehéz a valódi eredeti rege s a hozzáadott költői vonások teljes kiismerése, miért természetes, hogy használatukban az óvatosság ennek többnyire felemlítését megkívánta.«

² A protestánsokat foglalkoztató »nagy közügy« a Thun-féle egyházi törvényterv volt, mely 1856-ban adatott ki s melyre a protestánsok egyértelműleg úgy nyilatkoztak, hogy az egyház ügyeit véglegesen és törvényesen csakis a zsinatok rendezhetik. Az absolut kormány ezen kísérlete hajótörést szenvedvén, következett egy másik még szerencsétlenebb kísérlet, az 1859. szept. 1-én kelt császári nyiltparancs (Pátens). Révész Imre azon munkálata pedig, melyre Ipolyi itt hivatkozik, nyomtatásban is megjelent. (A prot. egyházalkotmány alapelvei, a XVI. századi főbb reformátorok, vallástételek és egyházszervezetek bizonyítása szerint. Szarvason, 1856).

mű siker nélkül nem maradt. Fogadja Kegyed szerencsekivánatimat. Boldogabb mint én, kinek gyarló munkáját siker nem követte s nem fogja követni; s szerzője abban vagyok csupán nyugodt, hogy ilyenre soha nem is számoltam.»

E busongó, lemondásteljes nyilatkozattal záródik be a Mythologiára vonatkozó adatok sora. Többé egy szó sincs a levelekben (melyek egész a 60-as évek végeig szép számmal vannak nálam) a Mythológiáról. Ipolyit más irányú tanulmányok és buvárlatok foglalták el s a Mythologia tervezett újabb magyar, vagy német kiadásából semmi sem lett.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

KOCSI CSERGŐ BÁLINT ÉLETÉHEZ.

Mindenekelőtt őszinte örömet fejezem ki a felett, hogy az én, részben téves adatokat tartalmazó rövid közleményem (Ir. T. Közlemények I. évf. I. füzet) alkalmat adott Mokos Gyula barátomnak, hogy a K. CS. B. életére vonatkozó gazdag adatait (I. T. K. II. évf. III. f.) szintén közrebocsássa.

Legyen szabad azonban megjegyeznem, hogy ő, mindjárt közleménye elején, olyan valamit ad a számba, amit én sohasem mondtam. Szerinte ugyanis azt állítottam volna, hogy K. Cs. Bálintról a gályarabság után mindeddig semmit sem tudtunk; holott én világosan azt mondtam, hogy »K. Cs. B. Helvétiaából hazatérte után, eddigi tudomásunk szerint, jóformán elveszett szemek elől, idevonatkozó tudományos műveink és kézikönyveink csakis annyit említvén róla, hogy hazajövele után ismét Pápán volt tanár haláláig«. Igen csodálom, hogy éppen M. Gy., ki más-különbben oly kitűnően distinguál, nem vette észre a két állítás közötti lényeges különbséget.

Való igaz továbbá, hogy K. Cs. B. 1693. november 26-ki inaugurális disszertációjára volt a kezemben *egyetlen percze*, éppen mikor M. Gy. foglalkozott azzal. Én egyedül a beszéd *keltét* néztem meg és irtam fel magamnak s egyuttal megkérdeztem M. Gy.-tól, hogy van-e e beszédben valami személyes vonatkozás; mire ő azt felelte, hogy nincsen. Ez alapon irtam azt, amit irtam s amit most M. Gy. helyreigazít.

Végezetre ne sajnálja M. Gy. azt a kis fáradságot, amivel én a K. Cs. B. pázmáncsi papságára, illetőleg a Tatai János házasságára vonatkozó adatcskát lemásoltam és közöltem; mert e nélkül talán a T. D. tanártársunk idevonatkozó gazdag adatairól sem lett volna tudomásunk, nem lévén senkinek sem homlokára írva, hogy miféle jegyzeteknek vagy adatoknak van birtokában.

Bocsánat e kis megjegyzésekért, melyek életrehívásában kizárólag M. Gy. barátomé az érdem.

Most pedig én is hadd szolgáljak még pár adattal K. Cs. B. életéhez.

A dunántuli egyházkerület ugyanazon régi jegyzőkönyvében, melyből M. Gy. (a 367. lapon) közli, hogy K. Cs. B. mint lepsényi lelkész és mezőföldi prosenior a pápai gymnasium igazgatására bocsáttatik, egy későbbi, de mégis közelkoru kéz ezt írta K. Cs. B. neve mellé: »*mortuus in exilio Pályini*« = meghalt mint bujdosó, állásnélküli ember Pályiban.

Pályi nevű helység Biharmegyében három van, u. m. Hegyköz-, Hosszu- és Monostor-Pályi; ezenkívül Szatmármegyében egy: Ó-Pályi.

Hogyan került Kocsi Csergő Bálint élete végén Dunántulról Tiszántulra? Igyekezzünk e kérdésre is megfelelni.

A debreczeni főiskola anyakönyveiben — mint Bakóczi János hajduböszörményi ref. lelkész ur velem közölni szives volt — *két* Kocsi Csergő Bálint fordul elő. Az első — a mi Kocsi Csergőnk — 1665-ben subscribált (18 éves korában); a második *Kocsi Cs. Bálint* pedig *1702. január 14-én*. Ez utóbbi minden valószínűség szerint fia az előbbinek.

E második Kocsi Csergő Bálint volt 1708-tól kezdve Bottyán János kurucz generális táborigáza; ez telepedett meg Bihar- vagy Szatmármegyében, s ehhez menekült valóság-núleg, mint fiához, élete estvéjén az öreg Kocsi Csergő Bálint.

Ez újabb adatok, azt hiszem, végleg igazolják mult közleményemben kifejezett azon véleményemet, hogy a gályarab, pap és tanár Kocsi Csergő Bálint Bottyán táborigáza nem lehetett. A táborigáza egy másik Kocsi Csergő Bálint volt, minden valószínűség szerint az előbbinek fia, ki 1702-ben Debreczenben »novitius deák« lévén, 1684 körül született s így táborigársága (1708—10) legszebb fiatal korára, élete 24—26. évére esik.

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

KRITIKAI ROVAT.

A REFORMÁCZIÓ KASSÁN.

Oklevéltárral. Irta *iff. Kemény Lajos*. Kassa, 1891. 8-r. 110 lap.

Kassa multjának emlékeit a város levéltára oly híven őrizte meg, hogy biztos kalauzul ajánlkozik története bármely részének megírásában — mondja szerző kezünk alatti művének előszavában.

Nagy igazán mondja, mert az a 42 okmány, melyet az 1504-től 1604-ig terjedő száz évből jelen munkájához csatol, majd-

nem teljes képét adja a reformáció kassai fellépésének és diadalra-jutásának. Ez okmányok adatai mellett azonban szorgalmasan felhasználta szerző mindazon adatokat, melyek tárgyára vonatkozólag itt vagy ott közölve lettek.

A derék monográfia különben csak 25 lapra terjed, a többi 85 lapot az okmánytár foglalja el, melynek darabjai — pár kivétellel — időrendben sorakoznak egymásután. Méltók a figyelmes vizsgálatra egytől-egyig.

Szerző, miután tömör és találó rajzát adta a XVI. század elejéről a kassai vallásos és egyházi állapotoknak — melyek igen megkönnyítették, sőt elősegítették a reformátorok működését — csakhamar rátér Henkel János szereplésére, ki a mohácsi vész idejében másodszer foglalván el a kassai plebániát, reformátori szellemben működik azon két éven át, melyet még Kassán tölt. Őt nevezhetjük Kassa első reformátorának. Utána — csak a nevezetesebbeket említve — Batizi András, Dévai Biró Mátyás, Beneczédi Székely István (ki polgárjogot is nyert Kassán), Szegedi Gergely, Huszár Gál hirdetik és juttatják diadalra a reformáció tanait. Az 1556. évben a domonkosok és ferenczesek klostromai leégnek, lakóik ott hagyják a romokat s velök — egyidőre legalább — eltűnnek a katolicizmus utolsó képviselői is, úgy hogy 1560-ra teljesen befejezettnek mondható Kassa reformációja.

Meglepő eredmény, ha figyelembe vesszük, hogy egyfelől a magyar és német elem (a tótok igen kis számmal voltak) másfelől a lutheri és kálvini irány között csakhamar surlódások, vetelkedések állottak elő, minek következtében külön német, tót és magyar papok szolgáltak a városban, kik közül a legutóbb említettek többé-kevésbé a kálvini irány felé hajlottak. Mindezen ellentétek daczára teljes diadalmat vett a reformáció a régi hiten, úgy hogy midőn Verancsics egri püspök 1562-ben Kassán jár, belátja, hogy többé minden erőlködés hiába való. Ennek előadásával végződik szerző munkája, mely minden felesleges czafrang nélkül, egyszerűen a tények összefüggő előadására szorítkozik s épen ezért tárgyilagos és világos.

Az okmánytárban igen sok érdekes adat található. Nem akarom egyiket vagy másikat itt kivonatban adni, egyenesen a munkára utalom az érdeklődőket. Nem fogják megbánni, ha e derék monográfiát megszerzik és átolvassák. Sok ily alapos monográfiát s nemsokára fel fog épülhetni egyháztörténelmünk csarnoka!

R. K.

ADATTÁR.

»ATTILA« A KUTYA-FAJZAT.

— Harmadik, befejező közlemény. —

Rè Giano con Pierone, e'l Contatello,
 Con il Conte dal Monte, e con Simone,
 Il valoroso, e franco Malto fello,
 E ogn'altro valentissimo Barone
 Diftribuisce gente a questo a quello
 Tacitamente con poco fermone,
 Le schiere con grand'ordine raduna
 In mezo il foro al lume della Luna.

Hor ritorniamo a i tre famosi Conti,
 Ch'eran posti in aguato entro un boschetto
 Come fù tempo si mossero pronti
 Con gran silenzio ogn'un tacito, e quieto
 E come appresso fù de l'hoste agionti
 Affaltò il Campo crudo, e maledeto,
 Con un gridar, che andò fino alle Stelle,
 E portò nella terra le novelle.

Hor il gran Ponte alla Città si abbassa,
 Et escon fuori arditi gli Christiani,
 Il gran gridare fino al Ciel trapassa,
 Di Trombe, di Tamburi, e Corni strani
 Che il Campo Saracin talmente passa
 Circondando d'intorno li Pagani,
 Talche il popol Marano a Dio rubello
 Posto era fra l'incudine, e martello.

Attila a gran furor a caval monta,
 Che con sua gente sempre stava armato
 Ardito contra gli Christian s'affronta
 Troppo mirabilmente disperato,
 La lancia acuta al petto a Pieron pronta,
 Che tutto lo passò da l'altro lato,
 Talche la staffa, e briglia si hebbe persa,
 E mezo morto in terra si riversa.

Rè Giano fù presente a questo fatto,
 E tanto ne pigliò crudel sconforto,
 Che fù per arabbiar, per venir mato
 Pensando al tutto, che l'baron sia morto

Così vinto dal spafemo, e infiammato
 Si duol del Ciel di un tanto grave torto
 Il suo nimico in mortal vista mira,
 E traverso de l'elmo a due man tira.

Ma più di cento scudi in sua difesa
 Fù posti al colpo, che venia dal Cielo,
 Ma quella spada, che è tagliente, e pesa
 Molti ne squarcia come tela, ò vello
 Huomini, & arme taglia, e la difesa
 Percuote, amazza, e scaccia hor questo, è quello,
 E salta in piana terra de l'arcione,
 E prende in braccio il buon Conte Pierone.

Presto lo porta dentro dalle mura,
 E torna alla battaglia arditamente,
 Fugge la notte tenebrofa, e scura,
 E l'alba ritornava in Oriente,
 Tuttavia cresce la battaglia dura,
 Però, che'l Conte d' Este si potente,
 Col Vicentin, e quel da Feltre insieme
 Erano cose mirabili, e supreme.

Attila d'altra parte fulminando
 Atterra Cavalier, batte pedoni
 Sempre a due mani tien levato il brando,
 E fa molte gran prove, parangoni,
 Si come Giove irato fulminando,
 Lampade sparge in aria, e horribil tuoni,
 E molse tutta quanta la sua gente
 Con un gridar, che fin nel Ciel si fente.

Fù forza a li Christiani a ritirare,
 Pur combattendo verso de le mura,
 E per forza i Pagan fan discostare,
 Tuttavia con battaglia horrenda, e scura
 Entrati dentro il ponte fece alzare,
 Presto Rè Giano con folle cura,
 Fà riponer Pierone molto adaggio
 Con diligenza nel real Palaggio.

Quattro gran valent' huomini mancati
 Eran di poco morti di vecchiezza,
 Benche molti ciroichi eran restati,
 Ma non havea gran pratica, ò certezza
 De Barbieri eran Medici rifatti,
 Benche si riputava in più saviezza,
 Che di Mesue, Avicenna, & Hippocrate,
 Si tenian più queste genti infestate.

Certi taglia pedocchi barberucci,
 Che come a pena fan far un falaffo,
 Trovan radice, & herbe, e fior, e fucci,
 E a far comincian per littera il paffo
 De tiffe taffe sè fodra i capucci,
 E parlan per grammatica de baffo,
 E co'l famiglio vanno sù la mulla,
 E di voftre artis vos nefcite nulla.

Mà nel bifogno fù per forza torre,
 Però che'l Cavalier veniva manco,
 Paffato il ferro havea di sotto il core
 Un dito a pena dal finiftro fianco,
 Guafte eran le budelle, e venia fuore,
 Quelle lavorno bene con vin bianco,
 E formiconi pofti d'ogni forte,
 Mà non puote fuggir, che giunfe a morte.

Il popol tutto quanto ftava mefto
 Per la morte del famofo barone,
 Rè Giano ftava più, che tutto il refto,
 Per effer ftato fido compagnone?
 Ordine danno a l'hobito funefto
 Quanto convienfi a così gran barone,
 Tutta la gente coperta di nero
 Van mefti dietro al morto Cavaliero.

Attila nel fuo cuor ftava penfando,
 Che fe non foffe Rè Giano feroce,
 Facilmente haveria nel fuo comando
 Tutti color, che crede in Santa Croce,
 E varie cofe fempere imaginando
 Ogni argomento, fantafia fon moce
 Pur di farlo morir deliberato
 Soletto fi parti senza combiato.

Entrò foletto nel fuo Padiglione,
 E non dimanda fervitor, ne fante,
 Era nel campo un peregrin pedone,
 Che ben lo conofceva Attila inante,
 Con il capel, con la tafca, e'l bordone,
 Come richiede a un fimil viandante,
 Attila lo chiamò fecretamente,
 Che nol feppe niun della fua gente.

Li fece tutt'i drappi difpogliare,
 E fi veftì, che pareva un peregrino,
 E di fuoi drappi quel fece addobbare,
 Diffe ti prego per lo DIO divino,

Che tù non debbi a niun ponto parlare,
 Ma adeffo, adeffo ponite in camino,
 E fe niun ti addimandasse mai,
 Di, che con lettere alle mié Terre vai.

Rispose il peregrin Signor fia fatto,
 E non temere, che mai dica niente,
 E poi fi dispartite ditto, e fatto,
 Ne mai fù addimandato dalla gente,
 Era co'drappi del Signor ornato,
 E tafca, e corno a guifa di corrente,
 Lasciamo lui al fuo viaggio andare,
 Che'l mi bifogna ad Attila tornare.

E poiche fù partito il peregrino,
 Tolve sotto il coltello avvelenato,
 E verso la Città prese il camino,
 Tanto che dentro a quella fù arrivato
 Chiedendo carità per DIO divino,
 E s'era da neffun addimandato
 Dicea venir dal luogo sacro, e pio,
 Dove sepolto fù il figliuol di DIO.

Così per la Città elemofinando,
 Parea Bernardo con le fue man gionte,
 Gionse al Palaggio dove che giocando
 Stava Rè Giano, e'l Cavalier d' Almonte,
 Tenia Rè Giano cinto al fianco il brando
 Armato tutto dai piedi alla fronte,
 Giocando a scacchi con quel fuo barone
 Per passarfi il fastidio di Pierone.

Attila l'ebbe presto conosciuto,
 Ma di ferirlo non trova via buona
 Perch'era armato com'io diffi tutto
 Da capo a piedi tutta la perfona,
 Attila adunque avanti a lui condotto,
 Sopra il bordon piegato s'abbandona
 Rè Giano non gli pensa, e non lo guarda,
 Ma al gioco fuo va dietro, e nulla tarda.

Potendo all'hor Rè Giano, un tratto fare,
 Che tal non intraviene in giochi mile
 Nol vide, e una pedina volea dare,
 Attila ancora in Ungaresco ftile,
 A questa guifa incominciò parlare,
 Chi hà l' Alfiere non lo tenga vile,
 Che scacco Rocco li può dar il tutto,
 Pur non credendo d'effere intenduto.

Fè fantafia il Rè Giano a quel parlare,
 Perche sapeva in Ungarefco un poco,
 E con l' Alfieri fi mise giocare,
 E quefio fatto gli diè scacco Rocco,
 Il Cavalier fi vole difperare,
 Che per l' Alfieri habbia perduto il gioco,
 Benche d' Attila il detto non habbia intefo
 Pare de ftizza in faccia foco accefo.

Rè Giano guardò fiffo il peregrino,
 Che ancora ftava appoggiato al fuo bordone,
 Che havea proprio del fguardo cagnino,
 Ma non mofta curarfì quel barone,
 E vò giocando con quel Paladino,
 A pofta fece lui un gran fcapuzzone,
 Attila forte, e rife nella faccia,
 Si vidde ch'era di canina raccia.

Havea quefta natura, che ridendo
 Proprio in la faccia affimigliava un cane
 Con certo gorgolar muto ftridendo,
 Troppo le guancie era diforme, e ftrane,
 Rè Giano dubitando all'hor dicendo
 O peregrino tutta quefta mane
 Sei ftato fopra il noftro givocare,
 Che buone nove quì vi fa tardare.

Attila diffe, caro fignor mio
 Giù deponete quel furor da canto,
 Che'l mio viaggio compirò ben io,
 Io vengo adeffo dal Sepolcro Santo,
 E già di quefto gioco hebbi defio,
 E per il caminar fon tutto franto,
 E fe poftando troppo ftato fono,
 Giufto Signor io vi chiedo perdono.

Diffe il Rè Giano per GIESU' Divino
 Non ne anderai via così facilmente,
 Io credo certamente peregrino,
 Che fei fpion della Pagana gente,
 E li trahe dalla tefta un capuzzino,
 E quello riguardando fiffamente
 Li vidde la ferita grande, e vecchia,
 Che lo privò già della deftra orecchia.

Subito l'afferrò nella fchiavina,
 E gridò traditor, can rinegato,
 Attila fei di noftra fè rovina,
 Ecco dove t'hà giunto il tuo peccato,

Ti giuro per la Maeftà Divina,
 Ch'io ti castigherò can rinegato,
 Attila giura per la fè di Chrifto,
 Che non è lui, ne manco l'ha mai vifto.

Mà che ben l'hà fentito nominare
 Per crudel Rè empio Signor de gli empi,
 E che hà fentito Terre rovinare
 Per le fue mani, Torre, e Cafe, e Tempi,
 Mà ben Signor mi voglio ripofare,
 Nell'altro canto vi dirò gli effempi,
 Che molti per far mal come m'aveggio,
 Intervien il mal'anno, e male, e peggio.

Il Fine del Secondo Canto.

ARGOMENTO.

Come il Rè Giano uccife Attila, e mandò la fua vefta al campo alli fuoi Pagani, quali miffero fuoco alla Porta della Città, e poi fuggirono: Rè Giano, e li altri Chriftiani gli fequilarono, e li uccifero, e diffecero quafi tutti, e reftò liberata l'Italia: Mori poi il Rè Giano, e li Popoli Chriftiani diedero principio alla Edificazione della bella, & Illufre Città di VENETIA.

CANTO TERZO.

COSI' volendo far male à Signori,
 Male, e'l mal'anno n'interviene certo
 Tal Attila crudel Signor direi,
 Che per voler far mal hebbe tal merto,
 Rè Giano diffe, veramente fei
 Attila bene ti conofco aperto,
 Così dicendo dal finifro lato
 Gli vide quel coltello avvelenato.

Tutta la Terra ne corre al rumore,
 Che fparfa era d'intorno la novella,
 Si' preme la gran calca, con furore,
 Ammazzało gridando ogn'un favella,
 Penfatì mo fe li tremava il core,
 All'horrend'alma di pieta ribella,
 Che era venuto pallido in la faccia
 Perdon chiedendo con aperte braccia.

- Dimmi gli disse il Rè liberamente
 Perche venuto in questa terra sei,
 Attila all'hor rispofe humanamente,
 Magnanimo Signor saper tu dei,
 Che cerca ogn'un fuggir morte repente,
 Se ben molti la chiama fugge lei,
 Et io che per fuggir il suo statuto
 Sono in le vostre mani qui venuto.
- E perche fappi il giusto apertamente
 Molte volte m'hà parfo in vifione,
 Che per lo braccio tuo tanto possente,
 Il capo mi cadeva nel sabione,
 Narrando a molti Aftrologhi eccellente,
 Tutti accordati in tale concludione,
 Per torti il spirito, e far il sogno vano,
 Perdon ti chieggio io son nelle tue mano.
- Rè Giano disse, ahi traditor malvaggio
 Il tuo sognar adunque farà vero
 Stato farà l' Aftrologo tuo faggio,
 Che forse lo schernisti nel pensiero:
 E del crudel, e horribile danaggio
 Hoggi farti pentirti certo spero,
 E quel che a me pensavi certo fare
 Giusto è che adeffo lo debbi provare.
- Non credo già, che tanta crudeltade
 (Attila disse) Signor soffrirai,
 Mà ben mi credo ti verrà pietade
 Rammentandoti quando io ti campai,
 Dinanti la famosa tua Cittade,
 E cinquecento huomini appicai,
 Offender non ti volli effendo preso,
 Che tutto il Mondo non t'havria difeso.
- Ti prometto tornar nel mio Paese,
 E riffarti le Terre, che hò guastate,
 E farmi buon Christian certo, e palese
 Pur che Signor mi poni in libertate,
 Rè Giano disse hai traditor scortese,
 Che mai non regnò in te alcuna realtate,
 Che chi è cattivo, e perfido Pagano,
 Mai non farà fedel, ne buon Christiano.
- Se mi campasti la ragion richiede,
 Come convienfi a un Cavalier di guerra,
 Venni a combatter sopra la tua fede,
 E t'havea posto come morto in terra

Mi vò, che qualch'un'altro refti herede
 Al campo tuo, che di fuori fi ferra,
 E quefto brandò, e fto braccio robufto,
 Vò che ti levi il capo via dal bufto.

Così dicendo con furor diverfo
 Con la feroce man trà fuori il brandò,
 E li percoffe il collo d'un riverfo,
 Che morto cade a la terra tremando,
 Gli ochi volgeva a l'un, e l'altro verfo,
 Il crudel capo d'intorno balzando
 Spargendo il fanguè di sì larga vena,
 Ch'ove nafce il Renon tanta non mena.

L'horrendo corpo fù portato in piazza,
 Così rivolto nella fua fchiavina,
 E li fanciulli l'hanno tolto in trazza,
 Gridando li van dietro con rovina,
 E non fi fa tal diftruttion di razza,
 D'un'anno intiero ftata la cucina,
 Nè d'una Lepre giunta in mezo a cani,
 Che li Patroni fien molto lontani.

Tenea molti Pagani in la prigionè,
 Quel Franco Rè magnanimo, & giufto,
 Gli fa venire, e davanti gli pone
 L'infanguinato capo via dal bufto,
 E li racconta con breve fermone,
 Come quel traditor crudele, e ingiufto,
 Era venuto ad animo penfato
 Col ferro acuto fotto avvenenato.

Prendere il capo fanguinofò in mano
 Per quelle hirsute chiome, e fparpagliate,
 E tornarete nel campo Pagano,
 E il fuo Signor così li prefentate,
 Direte liberati ne hà il Rè Giano
 Il qual dimora dentro la Cittate,
 E di mattina nel far dell' Aurora
 Con la fua gente armata ufcirà fuora.

Smarriti in faccia ftavano tremendo
 Quelli prigionì pieni di paura,
 E con atto al Signore riverendo
 Al campo dritto ufcir fuor de la mura,
 Portando il capo fpaventofò, e horrendo
 Con doglia acerba, fmifurata, e dura,
 Ma ritorniamo al campo, e quelle genti
 Fan gran contrafto, con gravi lamenti.

Son quattro giorni, che'l suo gran Signore
 Non sà penfar neffun dove fia gito,
 Chi ad una fantafia, chi a l'altra hà il cuore,
 Se mai per cafo ei foffe ftà tradito,
 E se quel peregrino traditore
 L'havelfe morto, afcofo, e fepellito,
 Et era per cavar d'intorno intorno,
 Quando i prigionì giunti al campo furno.

Tutto il gran campo con furor s'avente,
 Vedendo li prigionì ritornare,
 D'intorno intorno s'ingroffan la gente,
 Ma quei pe'l gran dolor non puol parlare,
 Il capo infanguinato gli apprefenta,
 Chi sbigottito ogn'huom fece tremare,
 Sbigottiti ne reftan tutti quanti
 Con quel ftrano fpettacolo davanti.

Levoffi un grido con dolor cotanto,
 Che contar nol potrebbe voce humana,
 Con angofciofo, e dolorofo pianto
 Potente da formar una fiumana,
 Stridare, e lamentarfi in ogni canto,
 S'ode fopra la tefta horrida, e ftrana,
 Chiamandolo per nome tutti quanti
 Con urlì ftridì, e con diroti pianti.

Pur acquietati un poco fer configlio
 In quella notte il campo via levare
 Per tornar falvi fenza alcun periglio
 Nelle fue terre, & ivi ripofare
 Come fuggito fia l'aere vermiglio,
 Che le tenebre s'habbi à dimoftrare,
 Ogn'un raduna fuoi fcuclieri, e paggi,
 E carga fue bagaglie, e cariaaggi.

Mangani, ordegni è travi da battaglia,
 Vimene, e gatti, & ogni allogiamento,
 Tacitamente porta a la muraglia,
 Et alla porta forma un travamento,
 E accender fuoco con fieno, e con paglia,
 Talche fmarrito fù il popol di drento
 A non poter feguitar gli Pagàni,
 Ch'erano molti miglia già lontani.

Per l'acciecabil fumo, e fiero avampo,
 Cke tutta quanta la gran porta ardea
 Nella Città fi vedea chiaro lampo
 Di viva fiamma, che nel Ciel fplendea,

Ben fe n'accorfe de' Pagan lo scampo,
 E per tal cafo fequir non li potea
 Pur convenendo sù le mura, e in piazza
 Star fin che Febo dimoftrò la fazza.

Quelli del campo all'hor tacitamente,
 A più poter ne givan per quel piano,
 Havendo eletto un Pagan sì potente
 Per fuo governo, e per fuo Capitano,
 Ogn'un del fuo Signor tanto è dolente,
 Che come morti fpaventati vanno,
 Già Febo è giunto al balcone d'Oriente,
 E fpinto da le mura il foco ardente.

Quando quel Conte d'Efte, e'l Vincentino,
 E quel di Feltre con tutta fua gente,
 Seguendo l'hoſte drizza il fuo camino,
 Per affrontarli valorofamente,
 E gionfe un giorno avanti il matutino
 Paſſando avanti già tacitamente
 In una felva d'alberi fronzuti,
 Per certe ſtrade avanti lor venuti.

Il grand' Hoſte venia per la campagna,
 Con Panduaco nuovo Capitano,
 Ch'ancor del fuo Signor fi duole, e lagna,
 Ne vien difordinato per quel Piano,
 Giunto per mezo de la felva magna
 Il Conte d'Efte, e'l Vicentin foprano
 Con tutto il reſto di fua buona gente,
 Affalfe il campo impetuofamente.

Quel Conte d' Efte Cavalier di Marte,
 Che ben fuoi ſucceffori hoggi fimiglia,
 Balzar fà in aria membra, tronchi, e ſparte,
 Abbatte, ſtroppia, e taglia, tronca, e piglia,
 Smarriti li Pagan in quella parte,
 A cotal nova apparfa maraviglia,
 Pur animofi con le lancie in mano
 Urta con furia nel popol Chriſtiano.

Scontroffi Panduaco con Accario,
 Piero venia ciafcun crudo, e terribile,
 De la poſſanza non fù alcun diſvario,
 Al colpo di ciafcun pur troppo horribile,
 Ogn'un riverfa la faccia al contrario
 A ritenerfe in fella fù impoſſibile,
 Ma come morti in terra fi riverfano,
 E fuor del naſo, e bocca il ſangue verſano.

Prefo riforti in piedi i Cavalieri
 Si vanno adoffo con le spade in mano,
 Per darii morte incrudeliti, e fieri,
 Come due can mastin ftizzati stanno,
 Arruota il ceffo, e le zanne manieri,
 Indi con morfi a ritrovarfi vanno
 Gli occhi abbraggiati riverfi al contrario,
 Tal'era Panduaco e'l Conte Accario.

Mena a due man, e'l scudo a terra laffa
 Adoffo al Saracin quel Conte crudo
 Giunge sù'l elmo, e tutto lo fracaffa,
 Spezza il frontale, e declina nel scudo,
 E lo fracaffa giù strisciando passa
 Fin sù le piante, e tutto resta nudo
 Venir sbrigando quel brando tagliente,
 Come fi scorcia un falce prestamente.

Ben l'havria morto, ò prefo a questa volta,
 Ma gionfe tanta turba de Pagani,
 Che gli fù forza nella selva folta
 Salvarfi i valorofi, e buon Christiani;
 Facendo testa in una certa volta
 Qual circondata era d' Alberi strani,
 Che due cotanti di Pagana gente
 A torli fuora non era potente.

In questo il gran foccorfo de Christiani,
 Gionge con le bandiere, e confaloni,
 Gridando mora, mora questi cani,
 Con le lance arrestate sù gli arcioni,
 E sì veloce venia per quei piani
 Qual giù dal Ciel pellegrini Falconi,
 Hor la battaglia più horribil diventa,
 Che gli altri fuor del bosco s'appresenta.

Acciò sappiate ogni cosa per ponto,
 Quel gran foccorfo, ch'era qui venuto,
 A tanto caso bisognoso gionto,
 Eradio hà nome il Cavalier compiuto,
 Con quattro mila Greci di gran conto
 Atti a portar ben lancia, e meglio scuto,
 E qui si vede, che a la prima botta
 Il campo Saracin missero in rotta.

Fugge per valle, e per caverne, e grotte
 Il campo tutto quanto sparpagliato,
 Tutto quel giorno, e tutta quella notte,
 Eradio Panduaco hebbe scontrato,

E li spartì la testa frà le gotte,
 E morto lui, fù il campo dissipato,
 Molti falvi tornò al suo Territorio,
 Ne mai fù più contenti al tempo loro.

Molti ringraziamenti, e molta festa
 Fecer quei Conti col Capitan Greco,
 Alfin tutti d'accordo a un tratto resta,
 E ogn'un si partè con sua gente seco,
 Chi passò i monti, e chi la gran foresta
 Quelli ritornò in Grecia, e questi meco,
 Dico in la Patria mia Rimane bello
 Dove Attila morì di DIO flagello.

Rè Giano gli accettò benignamente,
 E sempre restò guardia del Paese,
 Passati alquanti giorni finalmente,
 Spinto del fuoco le fiammelle accese,
 Ogn'huom ritornò lieto nella mente
 Verso le Patrie con voglie palese
 Facendole riffar meglio, che puote,
 Come si vede in le Croniche note.

Rè Giano poi morì in tempo corto,
 E tutta Italia si vestì di nero,
 E grand'honor fù fatto al corpo morto,
 Sua Figlia fece far un Monastero
 In Rivo alto sopra un certo porto,
 Come si vede ancor aperto, e vero,
 San Zaccaria il Monaster s'appella
 Situato dentro di Venetia bella.

Quì fù il principio della gran Cittade,
 C'hoggi per tutto'l mondo porta il vanto
 Fin dal principio a l'ultime contrade
 Per l'univerfo mondo in ogni canto,
 Ricca, gentil, piena di dignitade,
 Benche mio basso stil, mio rozzo canto
 Offusca lo splendor l'ingegno grosso
 Supplisca il buon voler, che più non posso.

IL FINE.

BALLAGI ALADÁR.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ NAPLÓJA 1649—1691.

(Vége.)

1673.

Ez esztendőre viradván, Istennek hálát adék egész életem s kiváltképen bujdosásombeli gondviseléseért, könyörögvén és dicsérvén az urat, a 138. soltárt éneklém és az 105.

Et una cum anno ineunte auspicatus sum studium arabicum, praeunte optimo juvene Ludovico Crocio, Friderici filio.

3. Januarii templum Elizabethanum (sic dictum a S. Elizabetha, regina Hungariae, quae exstruxit) visitavi, ubi et sepulcrum splendidissimum mere argenteum lapidibus pretiosis vermiculatum ejusdem reginae. Ibi etiam tunica eidem holoserica caelitus demissa, eo quod pauperem nudum aliquando propriis vestibus induisset, ostentatur.

8. Febr. jöttünk ki szekeren Marpurgumból hárman: Horváthi János és Veresegyházi Tamás urammal Giessaba estvére, ott várván bennünket a Prussus barátunk.

⊙ Ebédelvén Giessaban, megindulánk az Apostolok után négyen, egy talyigára rakván egyetmásunkat in nomine Dni.

⌋ Francofurtum ad Moenum hora 2 érkezünk; volt igen jó szállásunk in Wejdenhof.

♁ Ebédelvén kiindultunk Francofurtumból.

♁ Darmstadium, ubi residentia Hassiae infer. princ. Itt igen szép nótáló óra vagyon.

♀ Hora 11 Heidelbergam ebédre, miután egy óra mulva kikisérém az én Basileaba menő comesimet, egyedül maradék szomorún.

♂ Invisi celeberrimos viros D. Ludov. Fabricium et D. Uieg s. s. theol. professores, instructus ad eos commendatitiis a pientissimo viro D. Reinholdo Pauli, s. s. theol. D. et P. P. in Academia Marpurg. qui me amanter excipere et simul D. Fabricius.

26. Martii. ⌋ Mentem Manhemiumba gyalog. A palatinus Elector Carolus Ludovicus, cognomento Prudens Felix, szép új városába, a holott igen kies helyen szép új várat építtetett, melynek neve Fridrichsburg, a parente Friderico, cognomento Patiente.

⊙ Midőn fényesen nagy pompával menne ebédre, beadom a supplicationomat, hogy a collegiumba vétetne be szűkülő állapotomban.

⌋ Jöttem vissza Heidelbergába, az Elector elmenetele mián nem lévén válaszom. Az nap vöttem levelet Marpurgumból T. Eperjesi Mihály és Selyki Péter uraméktól.

12. April. jött válaszom, hogy ad convictoratum meglehet, nem pedig a gratuita alumniára, noha commendált D. Fabricius uram singulariter az electornak, kinn maga is csudálkozott, hogy nem succedalt.

¹ A hétnek egyes napjait: vasárnap, hétfő, kedd, szerda, péntek, szombat az illető planeták jegyeivel jelölte.

22. A Magnificus Rector acad. Heidelb. ex communi decreto kéréssem nélkül adott egy aranyat viaticumra Basileába készültömben.

23. Daniel Spanhemius uram bibliothecarius ajándékozott egy szép sidó bibliát. Heisch med. stud. egy német grammaticat.

24. Apr. Tremellium és Dav. Pareus M. 5. vidi. Spanhemius uram a Colleg. Supr. nevével adott viaticumra másfél tallért.

25. Indultam ki Heidelbergából szekeren instructus commendatitiis a D. Joh. Ludovico Fabricio. s. theol. D. et P. ad D. Vettstenium; a D. Mich. s. theol. D. et P. ad D. Lucam Gernlerum; a D. Georgio Franco, Med. D. et P. ad D. D. J. C. Bauhinium P. P. practicam, regis Galliarum consiliarium ut et aliorum imperii principem.

27. Argentoratum, ubi reperi quosdam Hungaros, ut et amicum prussum salvum.

29. Basileam veni, ubi solum ex ungaris D. Johannem Békés-Horváthi, jam tum collegii Erasmiani alumnum, reperi, ubi et ego diversatus sum ex permissu magnifici rectoris ad 14 dies.

30. Insertus sum matriculae academiae basiliensis.

5. Maji similiter matriculae facultatis medicae, prestito primum juramento.

15. Inchoavi collegium consultatorium apud D. Joh. Caspar. Bauhinum.

20. Collatum est mihi legatum Erastiens. medicum ab amplissima Regentia (sic) Basiliensi, egestatem meam considerando, quo adjunctus continuavi mansionem meam in collegio, sumptum compendium quaerens. Stipendium erat XL. librarum basiliensium, angariatim numerandum.

28. Apertum est cadaver adolescentis circiter 17 annorum hydropescite¹ peremti in nosocomio basiliensi, doctissimo doctore et p. p. Joh. Henrico Glasero erudito demonstrante.

9. Julii Auspicatus sum feliciter collegium practicum apud D. D. Joh. Henricum Glaserum.

7. Aug. In nosocomio Basil. D. D. Joh. Henricus Glaserus cadaver hectici et phtisici, annorum circiter 28 aperuit et erudite anatomicae et pathologicæ examinavit nobis.

24. Aug. Cadaver puberis ischiadeo² dolore confecti apertum et examinatum a D. D. Glasero in nosocomio basiliensi.

24. Septembris fogadtam szállást 4 kopstuck, egy hétig. Mense Septembri licuit videre thesaurum incomparabilem D. Caroli Patimi, med. doct., magni historici et antiquitatum scrutatoris curiosissimi, Parisiis professoris regii, nunc metu regis profugi, Basileae commorantis, thesaurum certe imperatori, regibus ut principibus in hac copia et varietate negatum, antiquissimas nempe monetas tam romanorum quam barbarorum aeneas, argenteas, aureas ex maximo, magno, mediocri et minimo modulo. Quem suum thesaurum edito libro in folio evulgavit et ex antiquitatibus sigillatim explicuit, super quo etiam collegium privatum per-

¹ Hasvizkórság.

² Faridegfájdalom.

missu superiorum aperuit in gratia juventutis, ubi numismata omnia sigillatim oculis subiecit, et quando, a quo et a causa ex historiis resolvit. Duabus primis lectionibus interfui, hic abrumpere coactus qu. ἀμφ' ἀρεταῖσι πῶνος δαπανα τε μαρναται.

15. Octobr. Inchoatur anatomia publica virginis circiter annorum 17, a D. D. J. H. Glasero in theatro publico, duravit demonstratio 8 dies.

Toto hoc mense Octobri duravit collegium chymicum apud eundem D. J. H. Glaserum.

2. Decemb. Érkezett hozzám Basileaba Kopis Kállai János uram.

1674. Ez esztendőre viradván, hálát adék az urnak, hogy az elmúlt esztendőbeli bujdosásomat a világ szerént való háborukban is állandó egészséggel, békességgel, dolgomban jó előmenetellel megáldotta, élénkelvén a 118. soltárt.

7. Januar. Infanticida quaedam (quae duos infantes suos necaverat) ex agro Basiliensi annorum circiter 30 decollata et anatomiae publicae subjecta est, quam ocludui spatium D. D. J. H. Glaser erudite per omnes partes examinavit horis matutinis, pomeridianis vero in eodem subjecto chirurgiae operavimus, tum tamen stratae ad oculum. Nihil p. n. inventum, nisi quod hepar hypocondriam tam dextra, quam sinistra plane occuparet, et ligamentis pluribus peritando in sinistrum hepar connectebatur arcte.

3. Martii. Visitavimus ex benevolentia Dni Joh. Jacobi Buxtorffii, L. s. professoris bibliothecam, ubi monetarum manuscriptorum graecorum, latinorum, picturarum et raritatum praecipuarum ab Erasmo collectarum magnam copiam vidimus.

Mart. 4. Acepi litteras primas a d. noverca Claudiopoli, ubi de vita et sanitate meorum certior factus sum.

Mense Aprili accedente ad Singoviam principe Thurenio, militiae regiae generali, ad muniendam urbem Basileam tredecim Helvetici cantones 2000 praesidiariorum militum lectissimorum miserunt Basileam.

1. Maji. Ab eadem (noverca) literas de iisdem.

5. Mai. Adott T. Veresegyházi Tamás uram kölcsön 12 tallérokat.

9. Mai. Adott T. Horváthi Békés János uram 23 tallérokat kölcsön, szükségemben.

11. Mai. Accessi mensam dni Doctoris Medic. Balthas. Kisselbachii, supr. Colleg. praepositi, commensalis simul factus cl. Dni Joh. Békés.

13. Mai. Clar. D. Thomas Veresegyházi, ungarus s. s. theologiae doctor solenniter creatus a D. D. Johanne Zwingero, rectore D. D. Luca Gernlero s. s. theol. Pr.

14. Mai. Apertum est cadaver puberis annorum 16 ab infanti aethmatici et in hydropse-ascite mortui in nosocomio Basil. a clar. Dno, Dno Joh. H. Glasero, Anat. et Botan. P. P.

16. Mai. Visitavi Cameras raritatum ampliss. et consultiss. viri Domini Remigii Feschii J. U. D. et historiarum in academia Basiliensi profess. celeb. ubi multa et praeclara tam naturalia, quam artificialia visa sunt una cum stupenda ejus bibliotheca. Vidi inter caetera anserem sco-

tiens. manucodiatam. Item arcam quandam chinensem ad stuporem affabre factam, ab Europeis hactenus non imitabilem et saepe frustra tentatum artificium raritatis chinensibus plena, scripturis chinensibus in serico atramento exaratis et in cortice stilo. Atramentum sui generis, Idola, aras, numismata, sceptrum regum pennatum.

Item officia Ciceronis, primogenitum exemplar a typographia inventa, Moguntiae.

Biblia in omnibus lingvis, in quibus prodierunt. Tabulas ceratas, olim romanis usitatas.

Monetas ex omni modulo, aureas argenteas. Urnas cinerum humanorum. Lucernas perpetuo ardentes, effossas etc.

Bibliotheca continet Biblia in omnibus lingvis, in quibus exstant hactenus.

1. Jun. Literas accepi per Dominum Joh. RácZ Beszerményi allatas ex Transylvania a D. noverca, fratribus, a domino Martino Janki, veteri amico et unacum 100 tall. imperialibus, opportune admodum, ad ultimam enim necessitatem redacturus.

1. Julii. Profectus est Bernam D. Joh. Békés Horvathi, popularis, ss. theol. stud. doctus, peregrinationis meae germanicae comes, Hernicae suae intestinalis Βεβωνοκλητης¹ curandae causa, apud celeberrimum reipublicae Bernensis Chyrurgum ordinarium Langium, ubi a Chyrurgo persvasus se sectioni s. castrationi submitit, quae administrata est 11-a julii, hora octava matutina satis feliciter, et pertulit facile ad diem octavum, quo convulsionibus tentari coepit, et ingravescens iisdem, nono a sectione die inter maximos cruciatus, integra tamen usus ratione et lingua, bonorum suorum dispositione facta, Deum ardentem et continuo precatus pie exspiravit eodem die, qui fuit vigesimus julii, die hora dimidia quinta vespertina et sequenti die sepultus, comitante funus venerando coetu ecclesiastico Bernensi, corpus bajularunt studiosi Bernenses, prout haec omnia excell. D. Joh. Nicolai professor theol. ibidem primarius, pie defuncti hospes et filius ejus, ejusdem nominis, qui ad ultimum halitum τῆ μακαριτῆ nostri constanter adfuit, et ultima ejus verba et preces curiose exceperit — historice nobis Basileam perscribere. Quod tam inopinatum nuncium nos ejus populares, me et D. Joh. Kopsis Kállai, qui tunc Basileae degebamus, non mediocriter perculit, cum tam svavi amico privati essemus, tum quod tam acerbe noster, et quidem absens peremptus esset, tum vero maxime respectu afflictæ patriæ, quod tam eruditum in omni genere scientiarum, theologum solidum, lingvarum latinae, graecae, et hebraeae praesertim peritissimum, in Patribus versatissimum, concionatorem facundum, zelosum disputatorem acerrimum, pium ad haec et humilem ac modestum amisisset. Θεῶ δ' ἐτελείετο βεβλη.

6. Septembris, die ☉ hora 2-da pomeridiana invocato Dei O. M. nomine petii gradum a venerando sene D. Joh. Casp. Bauchino, Med. Bas. p. t. Decano Spectabili, Christianissimi regis et variorum Germaniae

¹ Ágyék bélsérv.

principum consiliario et archiatro, qui me benigne audivit et praemissis pro more praemittendis matriculae candidatorum medicinae inseruit. Pro insertione expendi tall. imp. 2; pro tentamine tall. imp. 15 et duos florenos aureos, id est, tall. imp. 3. Missus sum pro tentamine privato ad D. D. Burchardum.

14. Septembris sustinui publicum tentamen vagum per universam medicinam die ☾ per bihorium ab hora octava matutina ad decimam. Examinatores fuere: idem D. D. Bāuchinus practices; D. D. Joh. Rodolphus Burchardus theorices et D. D. Joh. Henr. Glaserus, anatom. et botan. professores p. Absoluto tentamine, sorte pro more assignata, mihi sunt duo themata, theoreticum et practicum. De materia medica et dolore capitis, hac lege, ut die sequenti ♂ hora octava per semihoram utrumque thema ex prompta memoria deducam methodice.

15. septembris. Deductis thematibus meis, iisdem horis sustinui examen, ut vocant, rigorosum. Quo feliciter absoluto hora dimidia undecima decretus est mihi gradus in medicina et in antecessum publice disputare jussus sum.

9. octobris habui συν Θεω disputationem inauguralem tribus casibus medicis et consiliis absolutam de supra mensium hysterica passione¹ et mola,² in frequenti D. professorum, doctorum et studiosorum auditorio. Opposueri mihi excellentiss. Dn. Balthasar Kisselbach philos. et med. doctor Collegii superioris Basil. praepositus hospes meus D. medicinae candidatus Melchior Sissebach, Lesnâ, Polonus; D. Paulus Jalon Metensis gallus, D. Theodorus Boxbarterus, Ulmâ Svevus, D. Joh. Christoph. Erb, Bregiâ Silesius, D. Fridericus Bauhinus Basiliensis, Joh. Caspari F. D. Joh. Jacobus Wettstenius Basileensis medicinae studiosi commilitones et amici. Adfuit actui unicus Ungarus D. Joh. Kopis Kállai, SS. theol. studiosus, amicus singularis. Praefuit actui D. D. Joh. Henr. Glaserus, tanquam prodecanus, D. D. Bauchino aegrotante.

14. octobris, quo competitor meus D. Melchior Süssebach, Lesnâ polonus inaug. Disputationem habuit de colica. Finita disputatione, conventus facultatis factus est, ubi promotor nobis assignatus est, et collocati sumus, mihi sorte secundus locus obtigit.

20. octobris, Stylo veteri, promotio nostra solennis peracta est, primum quidem hora septima matutina in collegio superiori Erasmano comparuimus, ubi etiam omnes proceres academici cum magnifico domino rectore Nicolao Passavant, jureconsulto convenere et nos in summum templum comitati sunt, duxit me venerandus Senex D. Joh. Rodolphus Wettstenius s. theol. D. et novi testamenti p. p. tunc concionem habuit eruditam vir celeberrimus D. Lucas Gernlerus antistes s. theol. doctor et veteris testam. p. p. ex cap. XVIII. Geneseos de hospitalitate Abrahami, et pro salute doctorandorum — finita concione — preces fudit cum populo. E templo reducti sumus cum eodem comitatu et latus meum clausit D. D. Lucas Gernlerus ad collegium superius, ubi omnes et sin-

¹ Havitisztulás, méhszenv.

² Úszögterhesség.

gulos excellent. D. promotor D. Joh. Henricus Glaser invitavit tam ad actum publicum quam ad convivium. Actus inchoatus est hora decima, ubi D. promotor orationem habuit de veris et falsis medicis; tum — absoluta oratione — se convertit ad D. Melchiorum Sussebach, cujus genealogia et vita recitata, ipsum perorare jussit, qui peroravit de necessitate cognitionis mineralium; deinde ad me, et recitata familia, patria, vita etc. verba facere jussit, fecique de natalibus et progressu medicinae. Fui ornatus variis fautorum et amicorum aggratulationibus poëticis. His factis pedellus ad vice cancellarium deduxit D. D. Joh. Rodolphum Burchardum, ubi notarius academiae juramentum exegit. Tum D. vice cancellarius nos medicinae licentiatos — praemissa oratione — creavit et simul D. promotori nos doctores creandi publice potestatem dedit. Tunc a pedello deducti sumus ad superiorem cathedram ad D. promotorem cum musica, qui deinde pro more omnes ceremonias absolvit, et hic totus actus peractus est in collegio inferiori in Brabanterio academico. Peractis his reducti sumus cum eodem comitatu in superius collegium, ubi splendidum prandium apparatus erat, assedimus mensae hora dimidia prima. Caetera quis nescit?

Restat ut Deus ille piorum custos, qui me ab utero materno huc usque tam benigne protexit, indignum et bonis suis donis vane abutentem; qui me e terra patria eduxit, per exteris oras salvum duxit, inter tot armorum strepitus in tuto locavit et in Helvetia tanquam in ardua petra fixit et meos sudores sub claris praeceptoribus optato fine beavit; mihi meisque conatibus ac laboribus deinceps quoque assistat, gi dulcem patriam reducat, incolumemque meis reddat, ad nominis sui honoriam, miserorum mortalium salutem, meamque felicitatem, ut ipsi in coetu piorum cum fratribus meis tandem novum canticum laetus canam. Amen.

Solvi pedello pro ministerio tall. imp. 4.

Notario academiae pro testimonio tall. 4.

Professori musices tall. 1.

Domino promotori tall. X.

Alumnis Erasmiensis tall. dimid.

Pro vestimentis holosericis tall. 1.

Pro convivio doctorali, bibliotheca et prytaneo simul tall. XX.

Typographo pro disputatione inaugurali, aggratulationibus et programmata impressis tall. 13.

Bibliopego pro iisdem compactis tall. 2.

11. nov. Epicedion in obitum p. m. D. Horvathi recepi e typographia.

18. nov. Stylo veteri. Discessit Basileâ D. Johan. Kopsis de Kállo ad illustres Tigrinos.

Mense novembri Serenissimus Elector Brandenburgicus cum viginti millibus militum in Alsatiâ venit et Brisacum obsedit cum adjunctis imperatoris et variis imperialibus copiis ad 60,000. Quam multos fame fere enectos Basileam intrantes vidi germanos, ungaros, croatosque milites. Equus vendebatur pro uno, duobusve panibus.

16/6. decembris die ☉ cum in cantione matutina essemus, hora nona, horrendus terrae motus factus est, qui totum coetum in fugam coniecit, Domino Lucâ, qui tunc concionabatur, constanter in suggestu manente. Eram tum in summo templo cultus causa et a ruente multitudine fere conculcatus sum. Fuit magno cum fragore adeo ut territi fugituri fugere non possent sed humi sternerentur. Concussit totam urbem cum maximo in singulis templis tumultu. Sequenti die ☉ D. D. Gernlerus ecclesiae antistes concionatus est potenter ex psalm. XVIII/6. Hic terrae motus, ut postmodum accepimus, non solum Basileam verum Alsatiam et Helvetiam magnam partem concussit.

28. dec. Accepi septima vice ex legato Erastico tall. X. decem. libras Basilienses, sicque ex hoc legato mihi collato, ex quo Basileae habito, LXX libras pecuniae Basiliensis accepi, id est talleros triginta duos. Quanta, Deus bone, caritas et pietas universitatis Basileensis erga immerentem peregrinum. Domine! Conserva hanc in pace!

1675.

Ur Isten! minden hiveknek igaz elégsége, az ki ez világ szerint fenn forgó háboruk között való bujdosásomban ilyen kegyelmesen gondomat viseléd és sok bajos munkáimnak első örömét engedéd érnem ez elmúlt esztendőben; tartsd meg ebbeli jódat ez esztendőben is és egész életemben. Vigy haza békével édes hazámban, hogy kezem s elmém munkája által neved dicsértessék, sok nyomorultak erőt vegyenek és az én édes atyámfiaival edgyütt a szentek gyülekezetibenn neked, kit egyedül illet az tisztesség, mondhassak uj éneket. Amen.

Éneklém az XXVII. soltárt az uj esztendő kezdetében, cum circa urbem Basileam miles gallicus Caesarianus Brandenburgicus etc. in urbe vero maligna febris grassarentur.

Mense januario princeps electoralis dignitatis haeres filius erenis. Elect. Brand. moritur Argentorati.

15. februar. Vir Celeberrimus D. D. Joh. Henr. Glaserus praeceptor et promotor meus fidelissimus anatom. et botan. in celebr. univers. Basil. P. P. parentis instar a me amatus et cultus febre maligna cor. repts, quam ex continua et irrequieta diu noctuque praxi — hae lue grassante — contraxerat in domino obiit inter 4 et 5 horam vespere.

18. febr. Eadem lue correptus magnus theologus et h. t. (= hoc tempore) fere incomperabilis D. D. Lucas Gernlerus, Antistes ecclesiae et p. p. ss. theol. Basil. communi omnium bonor. imo etiam malorum fletu post se relicto — pie obiit.

22. febr. profectus sum Reinfeldam nobile Sylvae Hercinae propugnaculum animi causa, ubi patres Capucini in monasterio honeste exceperunt et omnes monasterii templique recessus ostenderunt, inter caetera trium virginum martyrum ex societate S. Ursulae ossa sceleti modo erecta, quae asservabantur in templo Capucinorum, veram item effigiem ac staturam S. Francisci et caetera.

Calendis Martii accepi literas nobilissimi et doctissimi juvenis Domini Joh. Conradi Peieri Scaphusio, in quibus me ad aedes paternas Scaphusium humanissime vocavit.

8. martii. Octava vice accepi X. tt. (= talleros) decem libras pecuniae Basil. ex legato Erastico.

20. mart. in numerum assessorum amplissimae facultatis medicae Basiliensis receptus sum. Solvi tal. VI.

9. april. Duorum annorum hospes Basileam meam deserui, quae mihi altera patria jure optimo vocanda, pransus sum Lucis valle Lichtesdall (= Liechtestal) oppido agri Basileensis.

10. Aroidam, urbem formosam agri Bernensis veni, ubi reformatorum Cantonum Helveticorum comitia celebrari solent. Eodem die ad prandium Baden Helvetiorum urbem, ubi generalia tredecim Cantonum Helveticorum celebrantur — veni. Hic sunt decantatae illae ac tot diversoriis ac cameris distractae thermae, quibus animi causa me immersi. Eodem die Tigurum Helvetiorum metropolim exceptus hospitio a celeberrimo domino Heideggero, apud quem hospitantem Cl. D. Joh. Copis Callai salvum reperi.

12. Visitavi Tiguri Bibliothecam civicam.

13. In templo — ut vocant — aquatico pro more oratio habita in magna auditorum frequentia, de persecutione hujus temporis Gallica, Hollandica, Palatina, Dochiana, Ungarica.

14. Vidi naevum in nosocomio Tigur. stupendum, dependentem nempe ab uteri sinu molem carmena, quae in ambitu duos fere ulnas complectebatur. Item apud celeberr. medicum Dominum Joh. Henr. Lavaterum partem ossis tibiae spina ventosa¹ affectae, erat crus Monachi cujusdam.

19. Scaphusium appuli, exceptus paterne a nobil. viro D. Joh. Conrado Pejero patritio et senatore Scaphusano qui de meo adventu una cum tota domo impense est gratulatus.

22. Interfui jucundo examini mathematico Clar. D. Spleissii gymnasiarchae Scaphusiensis.

23. Bibliothecam urbis publicam visitavi.

24. Celeberrimum Medicum Dominum Joh. Jacob. Wepferum.

25. Coena divite exceptus sum ab excellentissimis dominis Harde-
ris Med. Doctoribus, patre et filio; illo poliatro urbis.

28. Coenavi in tribu nobilium et patriciorum Scaphusanorum, deductus eo a nobilissimo domino Pejero, ubi societatem et conversationem plusquam fraternam summopere sum miratus.

29. Excurrimus in suburbanum praedium — Viesholtz dictum nobiliss. domini Pejeri tribus horis distans, et tunc transivimus Diessenhofium urbem Turgeae seu Turgoviae ad Rhenum. Inde reversi canes et feles secuimus Scaphusii.

¹ Orsószerű csontdaganat.

3. maji. Interfui armilustrio Scaphusano. Propedie Fessi pentecostes in nosocomio Scaphusam cadaver mulieris Constantiensis, quae eo divertens repente mortua fuerat, dissecui. Aderant D. dr. Harder junior. Nob. Dn. Pejerus filius, 4 medici studiosi et clar. D. Joh. Copis Cállai.

6. juni. Dissecuimus erinaceum, ubi praeter alia vastum panareas et vaginam uteri valde amplam observare erat.

10. juni. Bono cum Deo cl. Dn. Joh. Copis Cállai Scaphusia discessit, iter patrium ingressus et per Silesiam continuaturus, ego ob viatici defectum mansi Scaphusiae.

25. junii. Tiguro a Celeberrimis viris Heideggero et Suicero accepi mutuo tall. imperiales decem.

28. Dissecuimus uterum ovillum cum foetu. Item feria secunda pentecostes 2-a junii die oae (?) vidimus solemniter introductum novum Consulem Scaphusiensem in templum ad Divum Johannem comitante toto senatu cum tubarum et tiliarum clangore. Eodem die panem et vinum novus magistratus universis civibus tributim distribui jussit, sicque in omnibus urbis angulis Bacchanalia vivebant.

15. junii coram nobis dissecuit celeberrimus Dn. Pater Vepfer duas vulpeculas vivas et monedulam.

12. junii. Spectandum nobis exhibuit et dissecuit Dn. dr. Vepfer monstrum. Erant duae foemellae infantes recens natae, ceterum omnibus partibus absolutae et integrae, nisi quod in lumbis et ingvine ita connatae essent, ut ambabus unus idemque podex et vulva esset.

Sicque trimestris Scaphusiae apud nobiliss. dominum Joh. Conradum Pejerum in gratuito hospitio hospes cum nihil e patria subsidii afflueret, pertaesus vitae tam ambiguae, nobilissimo domino hospiti voluntatem meam in patriam redeundi et simul egestatem significo, ille re cum amicis communicata me promte expedit hoc modo Dominus nobiliss. Quaestor Scaphusiens. reip. misit tall. 4. excellentiss. dominus dr. medic. Henr. Seretu tall. 2., eodem procurante et me commendante vir nobiliss. et doctiss. Dnus Ludovicus Pejerus, redituum episcopi Constantiensis circa Scaphusiam praefectus, cui Tacitum Berneggeri dedicavit Treintchemius, misit tall. 10. Venerandus dominus ordinis ecclesiastici Decanus Dominus Joh. Scholikius tall. 2. Excell. Dn. dr. Christophorus Harderus reip. Scaphusiens. medicus ord. tall. 1. Nobiliss. dominus David Pejerus ad montem niveum tall. 2. Nobiliss. dominus Hospes tall. 3., ejus gener nobiliss. dominus Joh. Wilhelmus Ziegler tall. 1. Hoc viatico a piis viris instructus et a nobiliss. domini hospitis domo moesto corde divulsus, divino invocato numine Scaphusia egressus et 8. julii, iter patrium ingressus sum veni Eugam Urbem comitum Schillingensium.

9. Venimus Simmesen ad Danubium, ubi princeps residet.

10. Ad prandium venimus Olingam, ad coenam Riedlingam in Svevia.

11. Pernoctavimus in alia Sveviae urbe ad Danubium.

12. Pransi sumus Ehingae urbe Sveviae, eodem die ad vesperam pervenimus Ulmam Svevorum, de via defatigati hoc enim iter a Scaphusia Ulmam pedites confecimus ego et alii sex opifces peregrini, diverti ad insigne Rotae.

13. Visitavit me excell. dominus Antonius Boxbartherus med. dr. filius cum eodem adivi aedes paternas et salutavi excell. dominum Boxbartherum patrem facultatis medicae ulmensis seniore.

14. Visitavi excell. dominum Benthelium med. doctorem, senem eruditum, qui mihi instructam bibliothecam suam ostendit et Galeni opera latine cum notis marginalibus manu magni Jani Cornarii scriptis.

16. Ulma secundo Danubio vecti sumus Inspurgum, pernoctavimus Levingae.

17. Dilingam, ubi celebris universitas est, ubi collegium splendidum Jesuitarum visitavimus; pridie ejus diei disputaverunt pro gradu magisterii 13 Baccalaurei de Ente Finito. Thema orationis fuit: An deus mundum hunc creare potuisset, non creato homine rationali spectatore universi. Est haec amoena urbs ditionis Bavariae.

18. Neoburgum, ubi regia splendidissima principum Neoburgicorum comitum palatinor. visitavimus collegium amoenissimum Jesuitarum ubi mortuus est illustris poeta Petrus Walde; ad vesperam Ingolstadium, ubi antiqua universitas, maximus clericorum numerus. Collegium Jesuitarum visitavi. Difficulus in hanc urbem intromissus sum, est enim munimentum praecipuum electoris Bavari.

19. Pransi sumus Kelhaini, ad vesperam vero appulimus Ratisbonam urbem diaetis perpetuis imperialib. celebrem. Hic pons lapideus super Danubium stratus stupendae molis.

20. Salutavi generosum dominum Hansemannum reisp. ratisbonens. consiliarium, qui me peramanter excepit. Scribam suum mihi adjunxit, et me ad cameras illas solennes, in quibus diaetae illae famosissimae celebrantur, deduci curavit, idque opportune, tum enim omnia aperta et parata erant, post horam enim conventuri erant omnes legati imperiales et alii. Vidi collegium electorale, cultum satis et superbum, et collegium principum, item statuum imperialium, item reip. ratisbonensis, eleganti ordine dispositas cathedras, apposita cuilibet legatorum charta, penna scriptoria et sepia, parata in abaco vina generosa in aureis pateris, etc. Item confectiones variae pro bellariis, propinatum mihi quoque vinum... generosissimum. Vidi in collegio principum horologium affabre factum, quod omnes partes et mira horologii magni argentinensis in parvo corpore haberet, gallum nutantem, leones et phaenomena coelestia etc.

23. julii. Bono cum deo Ratisbona solvimus et venimus secundo flumine. 24. Straubingam, Bavariae urbem, comes meus fuit Marchionis Badens. Durlacensis consiliarium et cancellarium Dn. Dn. Scheiderus J. U. D. optimum et jucundum dubiae viae vehiculum. Pernoctavimus Filtzhoffen.

25. Pransi sumus Lintzii, formosissima Austriae superioris urbe, ubi imperatrix parere solet. Hinc paulum provecti pervenimus ad periculosas illas Danubii Syrtes quas tamen, quia Danubius nimium creverat in altero Danubii brachio evitavimus. Hic Syrtes feliciter superantibus offerri solet imago S. Nicolai servatoris et cista, pro eleemosyna.

26. Venimus Iph urbem. Hinc hora distat Marbach ubi montem praetervecti sumus, in quo aedificabatur templum in honorem B. Mariae Virginis, ad quod aedificandum collectae fiebant a praetereuntibus hoc

fundamento, quod cum civis Marbachensis plaustrum foeno oneratum adduceret sera vespera haesit in coeno, relicto is ibidem plaustro, redit cum equis ad suos, postridie mane rediturus cum vicinis ad dimovendum e coeno plaustrum. Cum redit postridie ejus diei, videt plaustrum oneratum in tuto et loco dimotum, quod pro miraculo imputabatur statuae B. Mariae Virginis et ad statuam templum eidem decretum est pro dimoto e coeno miraculose plaustro, quod tamen aurigae augustani sera vespera ibi forte praetereuntes bene poti loco moverant. Mox syrtes Danubii infames tot damnis praetervecti sumus salvi, data pro liberatione servatori S. Nicolao eleemosyna.

27. Venimus Krembs, Neoburgum urbem amoenissimum ubi princeps Neoburgicus comes palatinus residet. Splendidum hic Jesuitarum collegium.

27. Ad coenam venimus Viennam, ubi opportune offendi mercatores debrecinenses dominum Stephanum Dobozi juniorem, dnm. Stephanum Takács etc. qui mihi de reliqui itineris cura bonam spem fecere.

31. julii. Vidi Imperatorem Leopoldum, matrem Heleonoram, et uxorem Claudiam Felicitam solemniter vectos in collegium superius Jesuitarum, in regia, in templo etc. locis.

1. augusti Indultam ki Bécsből Landkocsinn, jöttünk Prukra ubi primus limes Ungariae.

2. augusti Óvárra, a hol amaz hires malmok vadniák, Mosonra estvére Nagy Gyórbenn, comesem volt az többi között nemes Kőszegi Ádám uram, ki jóltartott ebéden. 4. aug. Szállottam az újvárosbann Győri Márton uramnál.

5. augusti jött látnom Pápáról Páriz Imreh deák bátyám uram, ki velem két nap mulatott, az szüntelen török hír mia Pápára nem merék menni.

13. aug. Egressus sum Jaurino, invitante me domino Mich. Udvarhelyi typographo. Excepit me nobiliss. dom. Stephanus Dobozi curru suo, eo die transivimus per Sylvam Werthes, pernoctavimus ad pagum Bicske.

14. Tatára, Sámbeék, Kots, ad prandium Budára, szállottunk Pesten edgy Pribéknél.

15. Pestről kiindulván jöttünk estvére Kőrösre.

16. Szolokra, ott voltunk másfélnap, ott találtam Baló Mátyás uramot a Fejedelem emberét ki Bécsbenn igyekezett.

17. Pernoctavimus in prato.

18. Nádudvarra, ott által az Hortobágyon, estvére Szoboszlóra, itt szabadultam meg ab alvi obstructione, melybenn Budán estem vala.

19. Debreczenbenn szállottam becsületes Takács András uram ő kegyelme házához.

25. Marasztatott az becsületes Tanács Medicusnak.

18. october indultam ki Debreczenből Cállai Copis János urammal.

25. érkeztünk Kolozsvarra, az holott Isten jóvoltából anyám aszszonyt a hugom aszszonnal edgyütt jó egészségben találtam.

29. jöttem Tordára tisz. Gyöngyösi Péter urammal edgyütt az holott Tiszteletes Dadai János uramot ő kegyelmét kedvesivel edgyütt jó egészségben találtam.

1. nov. érkeztem Enyedre, az tisz. Csernátoni Pál jó atyám uram házához, régi praceptor uraimot jó egészségben találtam.

3. az nemes Enyed városa becsülettel marasztatott Medicusnak; nemzetes Szabó Kerestély Fejérvármegye főbírája, Borberek István perceptor és Szigeti István deák enyedi Hadnagy uraimék által.

6. decz. jöttek be Debreczenben a német császár vitézi, az oda-futott felföldieket üldözni, kik töméntelen károkat töttenek a városnak is, emezeket, a kiket meg kaphattak elrablották javokban sákmánt vetettek. Az előljárók voltak im ezek: a Generalis Carolus Comes a Strasoldo; Comes Colando, Comes Carolus Pálfi; Comes Schmith, Comes Stephanus Barkoczi, Franciscus Barkoczi. Tizenhét napokig voltak az városban.

1676.

Isten e szomoru uj esztendőre békével virraszta fel, alkalmatosságot ada az őfelsége közönséges tiszteletére is az ő templomában ugyan Debreczen városában, mely az előtt a hatalmasok miatt sok ideig bezároltatott vala.

20. januar. Mentem ki Biharra az urat, Petrőczy István uramot ő nagyságát curálni.

9. februar. Kérettem Isten ő szent felsége vezérléséből borosjenei Zöldi István uram ő kegyelme hajadon leányát Katát Tiszteletes Köleséri Sámuelné és Szilágyi Mártonné asszonyomék által.

11. februar. Eljedzettem azon leánzót házastársul tiszteletes Gyöngyösi András tarczali praedicator uram és tiszteletes Szilágyi Márton debreczeni professor uram által. (Θεῶ ὑπ' αἰουρονι πομπῆ.)

24. martii. Isten kegyelmes gondviseléséből copulaltattam az debreczeni nagyobbik templomban tiszteletes Köleséri Samuel uram által, az én kedves feleségemmel Zöldi Katóval, mellyet Isten megáldgyon, s az nap volt lakodalmunk a nagyhirü Tornai István püspök háza félében a piacon sok becsületes uraim jelen létekben.

23. ápril. Indultam ki Debreczenből.

29. Érkeztem Kolozsvárra.

15. maji. Jöttem Enyedre.

28. maji. Szállottam a tiszteletes Dadai János uram ő kegyelme ujtordai praedicator Magyarutczai házábann.

15. decembris. Nata filia primogenita, Anna inter septimam et octavam vespertinam sub signo Ω die ♂.

1677.

Prole beatus et laetus cecini canticum Domino, salutavi hunc annum.

3. januar. Suscepta est e sacro fonte filiola suscepti spect. ac generosi domini Laurentii Pekri consors etc.

13. martii. Accepi literas Serenissimae principissae Dnae Dnae Annae Bornemisza, per manus proprias ac generosi dni dni Michaelis

Teleki, in quibus et per quem oblata est mihi sub honesto stipendio Archiatria, sive Medico practica provincia in Aula suae Celsitudinis.

3. maji. Coepi adornare pharmacopolium sub tecto Collegii Enyediens. Ez esztendőben szerzettem a földvári örökséget.

1678.

Laetus in domino inchoavi hunc annum. Mense augusto et septembri febre continua maligna, Hungaris Hagymáz dicta misere laboravi sex septimanis integris.

12. aug. Sub signo Geminorum interlunio, nata mihi filia iterum Barbara, quam ut deus O. M. diu sospitem servet, supplex oro, die veneris inter 11 et 12 nocturnam.

20. septembris. Oblata est mihi provincia professionis graecae lingvae et moralis philosophiae in illustri collegio Nagyenyediensi per spectabiles dominos, dominum Nicolaum de Bethlen et Balthasarum Macskási ex unanimi dominorum curatorum decreto, cui tamen vocationi justo dei judicio Tobias et Sanballas collegae¹ invidie et impudenter obstiterē, quod me a proposito plane deterruit.

18. october. Dilectus frater meus Emericus Pápai pedem movit Enyedino Debrecinum studiorum gratia, jam tum Enyedini 12 annor. hospes et aliquot annis praeceptoris poëtici publici munere in collegio laudabiliter functus, cui ut Deus porro largiter benedicat oro.

Anno 1679.

Hunc annum Claudopoli, quo ad festum nativitatis propinquorum visendorum gratia excurrebam, cum familia mea, tristis inchoavi, febre enim continua ardente misere conflictabar integrum mensem.

Totam fere aestatem in agro trivi in pago Földvar ubi etiam vocationem habui per venerandum dominum episcopum Michaelē Tofaeum, patronum meum singularem ad munus professoris in collegium Nagyenyedens. — Ez egész nyáron tovább félesztendőnél vajutt a kis Boricza az Ebag nyavalyába majd halálra.

29. martii. Égett el Enyed városa majd egészen egy utcán kívül.

Anno 1680.

Hunc annum satis tristis ingressus sum in pago Szentmiklós in aula spect. ac generosi domini cancellarii Wolffgangi de Bethlen. Interim mox non multo post, me, deus bonus solatus est.

4. januar. Solemniter introductus sum per spect. ac generosum dominum Nicolaum de Bethlen ad professionem physicam et graecam in illustre collegium Nagyenyediens. quam deus mihi auditoribusque meis ut bene vertat oro!

13. januar. Migravi in aedes collegio vicinas. — Ez esztendőben kezdettem építeni Földvártt.

¹ Dési Márton és Kolozsvári István.

15. Inchoavi bono cum deo lectiones publicas de affectibus animae.

16. Égett el Enyeden Magyarutczában 24 ház.

20. Minthogy Isten mind a két égésből egész cselédestől csudálatosan ragadott, mindkétszer ötöd nappal költözvén ki szállásomról más szállásra, a régi szállásom mindkétszer megégyvén, Istennek ezért töredelmes szívvel fogadást fogadtam, melyet ő felsége, hogy jó neven vegyen és erőt adgyon alázatosan kérem. — Edálám ez esztendőben a Pax Animaet. — Vöttem Enyeden a Tótutczai majort.

Anno 1681.

Hunc annum ingressus sum Albae Juliae in Aula Celsissimi Principis. Commensales mei facti: Joannes Leonhardi Cibiniens., Georgius et Daniel Vas de Czege, Gabriel Kendefi de Malomviz, Sigismundus Faigel Eperjesiens.

Hoc anno absolvi praelegendo metaphysicam et physicam generalem. Item aggressus sum expositionem criticam actorum apostolicorum.

Mense Augusto indult ki a Fejedelem Magyarországba az erdélyi haddal a magyarok segítségére, a két Oláhország hadával és a váradi Basával megedgyezvén, vötték meg Beszerményt és Cállo várát, Beszerményt elégették, Cállóban a gróf Tökölyi Imre praesidiuma maradott. A fejedelem Szathmár alól bejött. A praesidium csakhamar Cállót a németnek feladta.

A váradi Basa is az erdélyi Fejedelemtől függött, sed quum nostro uterentur privilegio, abusi sunt eo, magis suo malo. (E két sor beszúrás.)

Anno 1682.

Larga dei benedictione beatus laetus ingressus sum hunc annum.

Aggressus sum physicam specialem praelegere publice. Ismét mense Augusto török parancsolatyából kiindula a fejedelem az erdélyi haddal, menének Filek alá, a Budai vezér alá vettették a Fejedelem, hogy attul hallgatna. Fileket a török megvevé s elrontá. Tökölyi Imre Erdélytől elszakada és Filek alatt a vezértől solemniter Magyarországi Fejedelemnek renuntiaáltak. Fejedelem sok kárral, semmi haszonnal, sok fizetéssel haza menekedék szüretre. — Ez esztendőben irtam az Thanatologiat.

Anno 1683.

Annum hunc laetus ingressus sum in possessione Generosi fratris domini Andreae Alvinczi in pago Sz. Margita ubi una cum uxore et liberis festum nativitatis transegeram fraterna charitate exceptus.

Ez esztendőben irtam a Pax corporist. Item az magyar ecclesiastica historiat. Item végeztem el a földvári házat. Ez esztendőben is mense julio die 8. török parancsolattyából kiindula hadaival a Fejedelem Nagy-Győr felé, hogy az fővezérrel megegyezzen.

Exeunte majo et ineunte junio takarodott által az országon a Tatár Kam egész táborával. Edgy éjjel 4. jun. az enyedi mezőn hált és minden buzát elétetett.

Felérkezvén a Tatárság Bécs országnak minden lakosít többire elrablá, levágá, az földet elégeté, pusztítá a sűrű pogányság, mert volt az fő vezérrel hatszázezer ember. Erössen vitatá Bécsset és rontá falait és mikoron már az Bécsiek is a deditiorol gondolkodnának, a Lengyel király maga és az imperialis hadakkal supervenial, s elúzi az vezért Isten csudájára alola, számtalan nyereséget takarítván el táboráról. Ugyanakkor Esztergomot vissza veszik a keresztyének. A Fejedelem mindezekből hadaival edgyütt békével maradott és oktoberben haza jó Erdélybe. A fő vezért megölette a Török császár a szerencsétlenségért.

Anno 1684.

Annum hunc una cum meis ingressus sum in pace.

Expositionem philologicam epistolae D. Pauli ad Romanos inchoavi publice, quod Deus benevertat.

14. maji. Voltam Szent-Margitán az én kedves öcsém uram nemzetes Alvinczi András uram temetésén.

17. junii hora 4. vespertina sub signo Leonis natus Franciscus filius.

25. julii. Volt az öcsém Pápai Imre ur lakadalma Posta János özvegyével.

18. sept. Inauguraltatott erdélyi fejedelemségre ifju urunk második Apafi Mihály öngagsága nagy solennitással, az fejérvári mezőn adatának meg a Török Császár ajándékai. Adgyon Isten öngagságának boldog regnálást rajtunk sokáig.

5. Novembar. Temettük el Fejérvárott Tofeus Mihály reformatus püspök uramat nagy solennitással praesente principe et regni proceribus omnibus.

8. decembar. Electus in episcopatum R. D. Stephanus Horti in templo Albensi.

Anno 1685.

Hunc annum in pace una cum meis salutavi Enyedini.

11. maji szólította ki Isten ez világból az én édes kis Ferkő fiamot 3 óraker reggel nagy szomorúságunkra.

Ez esztendőben semmi oly baja sem hadi expeditioja nem lőn Erdélynek. A török egy néhány harczon megveretett a némettől igen. Érsekujvárt és több apró helyeket tőle vissza nyertenek a keresztyének.

20. aug. Megégett Küküllővárót a sokadalom, egy tonna puska-por felgyulván, megbecsülhetetlen kára lőtt minden árosoknak, mindenek oda veszvén.

29. aug. Betegedtem meg majd halálra Szt. Miklóson Tek. Bethlen Miklós ur házánál, feküdtem ott öt hétig, utolyára az ötödik hétben feleségem, ki szüntelen mellettem fáradhatatlanul dajkálkodott, megbetegedék, betegen haza ment Enyedre, én is utána; két hétig fekvén igen súlyosan, kimulék az urban 19. oktober 6 óraker reggel nagy szomorúságomra, magam is még betegágyban fekvén.

21. Lőtt temetése, kit Isten nyugosson meg, praedicállott igen tudósan a háznál tiszt. collegam Dési Márton uram ex psalm. 68/14. De tentationum et afflictionum terminis a deo sapienter fixis etc. az temetőben tiszteletes Bajcsi András uram Nagyenyedi ordinarius praedicator ex prov. 31. 10.

1686.

Ez esztendőben léptem özvegyen türehető egészségben s csendességben. Mense februario vötte meg sz. Job várat Carafa a Töröktől.

27. február égett el Enyed városa majd egészen.

2. marc. Estve 6 óraker mult ki szép csendesen ez világból az én édes testvér öcsém Pápai Imre.

7. martii volt menyegzői lakadalmunk Tordán nemzetes Szekhalmi András uram hajadon leányával Szekhalmi Annával, kit a jó Isten sokáig éltesen maga dicsőségére.

Mensibus junio, julio, augusto vitatta a Német Császár Budát megis vötte sok vérrel mense septembri. Több egyéb sok triumphusi is löttnek Magyarországbán. Ezalatt Fridericus Comes a Scherfenberg mintegy 12 ezer emberrel bejött Erdélyben és igen sok kárt tött. Szeben alatt az Maros és aranyosszéki hadban sokat levágotott.

Anno 1687.

Inchoavi hunc annum cum meis in pace et sanitate. Antonius Carafa exercituum Leopoldi imperatoris summus generalis nagy exactiokkal terhelte Erdélyt. Mense aprili ölette meg Eperjesen a főrendeket.

20. aprilis mentünk tiszteletes Kolozvári István collega urammal urunk parancsolattýából Fogarasban expediendi ad exteros reges, principes, republicas.

1. maji. Natus filius Franciscus hora octava vespertina sub signo sagittarii, plenilunio. — Ez esztendőben őszszel jött be nagy haddal Carolus dux Lotharingiae.

Anno 1688.

Inchoavi hunc annum in Aula Fogarasini; interea dum absum, miles Caesareus regiminis Baronis de Paw ad hyberna dispositus Enyedini.

27. augusti. Exspiravit Celsissima Transylvaniae Principissa Dna Dna Anna Bornemisza Ebesfalvini.

Anno 1689.

Hunc annum inchoavi in Aula ad latus Celsissimi Principis Michaelis Apafi jam vidui circa ejus curam occupatus.

4. decz. hora 8 mat. sub signo Scorpionis interlunio nata filia Christina.

Anno 1690.

Inchoavimus hunc annum in Aula Celsissimi Principis Apafii, Balásfalvini.

11. november Ludovicus princeps Badensis szállott Enyeden táborával.

15. aprilis. Pie in domino denatus est Princeps Transylvaniae Michael Apafi senior.

21. augusti verte meg Tökölyi Imre Heusler és Teleki táborát a Barczán, holott Teleki Mihály elveszett Heusler rabbá esett.

Anno 1691.

Inchoavi hunc annum laetus sed ecce instant tristia, nam 7. januar uxor mea dilecta graviter aegrotare coepit ex maligna dysenteria, quam inter acerbissimos dolores protraxit usque ad 2. martii, quando hora 7 matutina magno mei meorumque luctu post se relicto ad plures abiit, sepulta 4. mart. concionem doctam habuit Clariss. et reverendiss. D. Andreas Bajcsi ex proverb. 14. 1.

KONCZ JÓZSEF.

EGY BECSES KOSSUTH EREKLYE.

Nagyon érdekes, a szabadságharcot közvetlenül megelőzőtt évek hirlapirodalmának történetéhez, valamint Kossuth életrajzához is igen fontos, s amennyire tudom, egészen ösmeretlen adat került kezeim közé. Az irat az Országos Levéltár magyar udvari kancelláriai osztályából való (Conc. Exp. 3651/1844), s egy *Kossuth Lajos által elejétől végig saját kezével írott előfizetési programm*. Ugyanis 1844-ben, mikor már Kossuth a Landerer Pesti Hirlapját negyedfélévig szerkesztette volt, s kiadójával meghasonlott, »*Budapesti Évlapok*« czímen a maga kiadásában és szerkesztése mellett akart egy hetenkint hatszor, négyszer, vagy legalább is kétszer megjelenendő lapot kiadni, s erre nézve engedélyért folyamodott a királyhoz. Maga a folyamodvány nincs meg az iratok között, csak a programm, mely szórul szóra itt következik.

BUDAPESTI ÉVLAPOK

czímű

Politikai és társadalmi Hirlap

Programmája

szerkeszti és kiadja Kossuth Lajos.

Három éven túl szerkesztém a Landerer Lajos úr által kiadott »Pesti Hirlap«-ot, s ezen idő alatt a magyar közönségnek minden körülmények s viszonyok közt annyi részvételével vala szerencsém találkozni, hogy most, midőn közönség elibe nem tartozó magány okok miatt a köztem, s a Pesti Hirlap kiadó tulajdonosa között létezett viszony megszakadván, én azon három és fél évig általam szerkesztett időszakos lapotól

visszalépek, Ő cs. kir. Felsege kegyelmes engedelmével *ennagam mint kiadó tulajdonos egy új political s társadalmi hirlapot alapítok, s azt folyó 1844-dik évi julius kezdetén »Budapesti Évlapok«* czímmel *saját szerkesztésem alatt meg is indítom*; a közönségnek irántam mutatott részvétét nem eléggé méltányolnám, ha régi szokás szerint dagályos hitvallásokkal ügyekezném figyelmet s pártfogást nyerni vállalatomnak.

Elég legyen tehát száraz röviden, de tiszteletteljesen jelentenem, hogy a nemzet és kormány közt naponkint erősödő bizodalom már huzamos idő óta azon örvendetes körülményt engedvén a királyához, alkotmányos élethez, s nemzetiségéhez hű magyarnak tapasztalnia, hogy a kormány mind törvényszerűségben elég erősnek, mind érettségben eléggé haladottnak tartaná a magyart, miszerint a kellő korlátoknak tiszteletben tartása, s a fenálló garantiák mellett a nyilvánosságot és eszmecserét egyik alkotmányoszerű véleményfelekezettől sem tagadná meg; ennek következtében Ő cs. kir. Felsege nekem is egy political s társaséleti magyar hirlap kiadhatását kegyelmesen megengedni méltóztatott.

Hirlapom, melyet a folyó év második felében az az julius hónapban indítandok meg, melyre tehát ezennel előfizetést nyitok »*Budapesti Évlapok*« czím alatt fog megjelenni. Tárgyai lesznek a nemzet közéletéből merített, s azt érdeklő mindennemű political s társaséleti tudósítások, értekezések, s korszerű political kérdések fejtegetései; de azon meggyőződéstől vezéreltetve, hogy egy nemzet political élete a társaséleti közviszonyokkal sokkal lényegesebb kapcsolatban van, mintsem hogy a politicalán kívül még igen sok egyéb nem volna, mi a nemzet civilisatióját, s szellemi és anyagi fejlődését s előmenetelét részint föltételezi, részint jellemzi; a *Budapesti Évlapok* mindezekre gondos és folytonos figyelmet fordítandnak. Lapjaim tehát úgy a honi literaturának, mint az érdekesb s tanulságosb külföldi ismertetésének állandó rovatot nyitandnak, a földművelést, ipart és kereskedést folytonos figyelemmel kísérendik, s a közönséget e részben is minden előfordulandó hasznos és nevezetes körülményekről tudósításokkal, s útmutatásokkal ellátandják; a nemzetek jólétében oly nagy szerepet játszó realis tudományok időszakonkénti haladásával, a nevezetesebb találmányokkal, s tüneményekkel megismertetendik; a honi statisticához, — melynek hiányait minden nap sajnosabban érezzük, — adatokat gyűjtendek; s tanulságosan összeállítandják, a nemzeti erkölcsiséget minden közérdekű jelenségeiben folytonos figyelemmel kísérendik; s általában oda lesznek irányozva, hogy a törvényszerűséget, civilisatiót, szellemi kifejlést, s anyagi jólétet tehetségünk szerjnt előmozdítsák; a közszellemet, s nemzeti érzelmeket, a királyi Felség iránt hűséget, és ragaszkodást, a hon iránt meleg cselekvő szeretetet ápoljanak, erősítsenek. — És mivel minden nemzet, bármi névvel nevezessünk is, az emberiségnek testvér családja vagyunk, s így a külföldi dolgok alapos ismeretét elszigeteltség, s káros hátramaradás nélkül egy nemzet sem nélkülözheti, a külföldi történeteknek hiteles kútfők utáni bő alapos ismertetésére nagy és folytonos gondot fordítandnak. Különben pedig a közhivatalokrai kinevezéseket, s megtiszteltetéseket, a császári kir. hadsereg-

beni előléptetéseket, nevezeteseb egyének halálozását szintúgy közlendik, s a csődök s váltótörvénytörvényeséki idéztetések ingyen híresztelésén kívül mindenmü hirdetések jutányos szabott árért fölveendek.

A journalistikai pályára nem ismeretlen ujoncz gyanánt lépek fel. A különbség multam és jövendőm között csak az, hogy *ekkorig más hírlapját szerkesztém, jövendőben magamét fogom*. Elveim, s gondolkozásom a közönség előtt ismeretesek. Elvhűség, következetesség és loyaltás lesz, mint eddig volt, vezéricsillagom.¹

Hírlap-szerkesztési tapasztalásaim s összeköttetéseim reménylenem hagyják, hogy tudósításaimra nézve gyorsaságban, s hitelességben egy versenytársam sem előzend meg. Egyébiránt változhatlan szabályul tűztem ki, hogy minden legkisebb tudósítást vagy értekezést, szóval akárminemü közlést, mellyet a *Budapesti Évtlapok*ba fölveendek, ivenkint 40 pft tiszteletdíjjal honorálandok, (mi azonban körülmény szerint a nagyobb díjazást is ki nem zárja) s évnegyedenként kinek kinek fölvelt közléseit egybe számítván, az illető tiszteletdíjt dolgozó társaimnak kezökhöz szolgáltatom, kinek kinek szabadságában állván, azt cikke megjelenésekor azonnal is fölvenni. Gonddal valék pedig a szerkesztőségi segéd személyzetet akkint rendezni, hogy szerkesztőségem, s felügyeléseim alatt minden specialis rovat szakértő jeles egyéniséggel ellátva legyen; s kinek kinek hozzám intézendő levelére *azonnal* határozott válaszszaal is szolgálhassak; mit ekkorig, míg a Pesti Hírlapot szerkesztém, tömérdek materialis munkának személyemben egyesülése miatt nem teheték.

Megjelennek a *Budapesti Évtlapok* hetenkint 6-szor, vagy 4-szer, vagy 2-szer, ugy mint minden . . . napon, mindig legalább . . . a többi magyar hírlapokénál jóval nagyobb iven, könnyen olvasható tömött betűkkel.

Egy példánynak félévi előfizetési díja helyben Budapesten házhöz küldéssel . . . frt . . . kr., postán küldve . . . frt . . . kr. Egész évre helyben . . . frt . . . kr., postán küldve . . . frt . . . kr. Előfizetni lehet nálam (Pest . . . . . utca . . . . . szám alatt) a *Budapesti Évtlapok* szerkesztő s kiadó hivatalában, (s az itt előfizetett példányok rendességéért leginkább kezeskedem) — valamint N. N. uraknál és minden postahivataloknál; mellyeknek, valamint a többi megkeresett előfizetőséggyűjtőknek tiszteletdíjul minden . . . . . példány után . . . . . ajánlok.

Hirdetéseknél egy negyedhasábú sorért apró betűkkel csak . . . pengő kr. számítatik.

»Egy nemzet életében több színvegyület, s több árnyéklat van, és egymás mellett mindenik megfér« mondám ezelőtt 3¹/₂ évvel; ezt mondom most is, s a legtisztább akaratul lépek versenyre pályatársaimmal. Költ Pesten . . . . . napján 1844.

Kossuth Lajos

mint a »*Budapesti Évtlapok*«
politikai s társadalmi hírlap kiadó-szerkesztője.

¹ Ezt az egész kikezdést valaki — valószínűleg az előadó — körül vöröspajbaszozta, s az »*elvhűség, következetesség*« szavakat egyszer, a »*loyaltás*«-t kétszer is aláhúzta.

A program egy nagy ívnek három oldalát tölti meg a Kossuth szerző és jellemzetes írásában, melyben egy törlés vagy igazítás sincsen. Látnivaló, hogy a programban Kossuth úgy beszél, mintha már az engedélyt a lapkiadásra megkapta volna. Ez igen természetes, mert csakis ez esetben — az engedély megnyerése után — került volna ez irat a közönség elé, s a szerint amint hetenként hat, négy, vagy két számot engedélyeztek volna, töltötte volna ő ki a most a lap ivszámára, megjelenési idejére, árára stb. vonatkozó üresen hagyott helyeket. Csakhogy az engedély megkapásának még nagyon hosszú volt az útja.

A Kossuth folyamodványának egyik mellékletét képezte az a szintén az akták között levő bizonyítvány, melyet a Nyáry Pál, mint akkori megyei főjegyző aláírásával és valószínűleg fogalmazványában is, Pest-megye adott ki Kossuthnak, annak bizonyására, hogy rendelkezik a hirlapkiadás biztosítására megkivántató vagyonnal. Az okmány — mely érdekességben vetekedik a programmal, s szép bizonyítványa annak, milyen nagyra tartotta a megye Kossuthot — itt következik szószerint:

550/1844.

Mi

Pest, Pilis és Solt

törvényesen egyesült Vármegyék Rendei adjuk tudokra e jelenvaló leve-lünknek rendében mindeneknek, a kiknek illik, hogy minekutána dicső-ségesen országoló kegyelmes koronás Fejedelmünknek szolgálatját, a közjót, és ezen Vármegyék egyéb dolgaikat érdeklő tárgyaknak folytatások és elintéztetések végett a mai alól megiratott napon s helyen egybegyüle-keztvén kis gyűlést tartottunk volna: akkor folyamodott előnkbe udvardi Kossuth Lajos úr, azt kérvén: hogy miután legfelsőbb helyen kegyelmes engedélyezést szándékozik kieszközölni egy politikai és társadalmi hir-lapnak »Buda-pesti Évtalok« cím alatt saját tulajdonául kiadhatása, s folyó évi Julius kezdetén ön szerkesztése alatti megindítására; a hirlapkiadás engedélyezésénél pedig bizonyos biztosítási érték kimutatása szokott megkivántatni; ennél fogva részére arról, hogy megyénkbe keblezett Tinnye helységben s hozzá tartozó Jászfalusi pusztán, és Úny helységben ez előtt két évvel 12,000 pengő forinton örök vallásilag szerzett, s azóta általa tetemes befektetésekkel s javításokkal becsben, értékben növelt nemesi valóságos fekvő birtoka van, s reá semmi adósság sincs betáblázva, hiteles bizonyítványt adatnánk.

Melly ebbeli előterjesztésből megértvén, hogy folyamodó úr, ki mint a »Pesti Hirlap« eddigi szerkesztője azon nagy kérdések fejtegetésében, melyek honunk felvirágoztatását szívén hordozó kegyelmes Fejedelmünk által jelen országgyűlés feladatául kitűzve, a törvényhozó testületet fog-lalkodtatják, szerencsés tapintattal, fáradhatlan buzgalommal és kedvező sikerrel járt vala el e pályán, mellyen már eddig is olly nagy érdemeket szerzett magának, ezentúl is nem csak megmaradni, de mint önállású hirlapkiadó és szerkesztő munkálkodási körét a közjó érdekében még szélesbre terjeszteni szándékozik: igazságos kérelmét teljesíteni annál készebbek vagyunk, mivel meggyőződésünk szerint, honunk átalakulási jelen korszakában a törvényhozás útján teendőik iránt szétágazó eszmék-

nek előleges megvitatása, tisztába hozatala, s azoknak lehetőképi összpontosítása mellőzhetlenül szükséges; s ez legsikeresebben az időszaki sajtó útján, s oly terjedt ismeretekkel s tárgyavatottsággal bíró, szilárd jellemű, s tiszta keblű férfi által, minőnek magát folyamodó úr a haza előtt tetteleg bizonyítá, eszközölhető.

Minek következtében folyamodó úr hirlap-kiadási szándékát részünk-ről általános helyesléssel fogadván, s ezennel abbéli őszinte óhajtásunkat nyilvánítván, hogy — a min különben sem kételkedünk — az e részben kívántató legfelsőbb kegyelmes engedélyezés hozzájárultával közérdekű czélzatát valósíthatta; az ez alkalommal eredetiben előmutatott 1842 Mártius 7-én az ország kisebb cancelláriája előtt költ örökvallású okirat, illető szolgabíránk hiteles jelentése, s jegyzőkönyveink nyomán hiteles bizonytságot teszünk a felől: hogy folyamodó udvardi Kossuth Lajos úrnak Megyénkbe keblezett Tinnye helységben s ahhoz tartozó Jászfalusi pusztában, nemkülönben Úny helységben 12,000 pengő forinton örökvallásilag szerzett, s általa több ezerekre menő javításokkal becsben s értékben növelt nemesi valóságos birtoka van, s reá e mai napig semmi adósság sincs betáblázva. — Miről megyénk hiteles pecséte alatt kiadtuk jelen bizonyító levelünket; a köz igazság is úgy hozván magával.

Költ az ezernyolczszáz negyvennegyedik évi Február tizenötödik napján Pesten tartatott kis gyűlésünk-ből.

Olvasta és kiadta a fentiszteelt Megyék főjegyzője

(P. H.)

Nyáry Pál s. k.

A kancellária Kossuth folyamodványát a szokásos módon véleményezés végett a helytartótanácshoz küldte le, s a kapott választ 1844. szept. 13-diki ülésében vette tárgyalás alá, fölterjesztést tévén e tárgyban a királyhoz. Az ülésen Mailáth kancellár elnökölt, jelen voltak még br. Bedekovich alkancelláron kívül: Teleki, Bartal, Kussevich, Stettner, Platthy, Beöthy, Lónyay, Czillich, Torkos és Szögyény tanácsosok. Ez utóbbi referált. A fölterjesztésben — mely maga egy terjedelmes latin opus, 15 irott iv, s a hivatalos körök gondolkozásmódját pompásan illusztrálja, — el van mondva, hogy időközben Kossuth maga kérte, hogy tervezett lapjának czimét »*Évlapok*«-ra egyszerűsíthesse.

A helytartótanács Kossuth kérvényét a központi cenzori kollégiummal egyesített kebelbeli közoktatásügyi bizottságnak adta ki, mely a következőkép nyilatkozott:

A folyamodványnak azt az érvét, hogy szükséges mikép alkotmányos országban minden politikai véleménynek meg legyen a maga közlönye, a bizottság nem tartja megállhatónak, mert már eddig is képviselik e véleményeket a meglevő lapok, és pedig a vidékieket és az idegen nyelvűeket nem is említve a: *Nemzeti Ujság*, *Hírnök*, *Világ*, *Jelenkor* és *Pesti Hirlap*. Ellenben kétségbe vonja, hogy hasznos dolog lenne, ha annak a véleménynek, mely a »közügyeket radikális szerekkel akarja orvosolni« külön közlöny engedélyeztetnék. Hosszú gyakorlatára támaszkodva attól is tart a cenzori kollégium, hogy ha a Pesti Hirlap is meg-

tartja eddigi színezetét, s az új lap is a radikális irányt vallja, a két közlöny természetes versenyében egymást tüzelve, minden jog és mérséklet határát nem fogja-e tullepni e versengésben? Ez pedig — eltekintve attól, milyen károkat okozhat különben is, — a cenzori kollégiumnak most is ezer baját ugyan tetézni fogná. Mert most, midőn »az újitóknak rossz vére nemcsak minden cikkbe, de azoknak minden szavába be van csöpögtetve,« ezt a bajt irtani másképp nem lehet, mintha egész cikkeket töröl a kollégium, sőt egész lapszámokat elnyom és ez igen rossz hatást tesz a közönségre. Már pedig kétségtelen a folyamodónak önönbevallásából, hogy ő ilyen irtandó elveket szándékozik terjeszteni. A programból az is kitűnik — folytatja a kollégium — hogy a lap kivétel nélkül minden fajta cikket akar közölni, még talán vallásos vagy hitbölcséleti vitatkozásokat is; ha ez megengedett, a cenzúra azokat sem törölheti ki azzal az indokolással, hogy nem a lapba való. Már pedig az ilyes cikkek közölhetők ugyan szakközlönyökben, de az egész közönséghez szólókban nem tűrhetők. Ha hatszor hetenként, vagy csak négyszer is jelennék meg a lap, ez a cenzorokra, kik munkával most is túl vannak halmozva, új terheket, s talán elviselhetetleneket róna, mert nagyon is meg kell gondolniok, mit adhatnak ki, mit nem, s negyedfél évi tapasztalásuk megokosította őket arra nézve, *milyen nehéz a megcenzurázása annak, amit ez a szerkesztő ír*. Ennélfogva a cenzori kollégium a kérelem elutasítását javasolja.

A kollégium véleményével sokban egyezik a helytartótanácsé is. Előmeri, hogy a cenzorok már is túl vannak halmozva munkával, s azért szaporítani kell a számukat. Ő sem tartja jónak, hogy a politikai lapok megszorodjanak, mert az új lapok vagy új nézeteket propagálnak, vagy a régiakat csavarják roszt, s mindezzel csak az éretlen tömeget izgatják. Ő se barátság, hogy szabadság adassék a lapoknak mindenféle cikkek közlésére, mert visszaélnék a szabadsággal. Bujtatógató eszméiket majd ártatlan szépirodalmi, kereskedelmi vagy ipari cikkek köntöcsében csempészik be, majd történelmi események elbeszélésének, magánleveleknek, költeményeknek, vagy szatiráknak álörcezája alá bujtatják, s nem tekintve milyen bajokat okozhatnak ezzel, így támadják folyton a meglevő állapotokat. Ha pedig megszorítják őket, az engedélyben adott általános szabadalmukra hivatkoznak, mely semmiféle cikket nem zár ki. Ajánlja tehát, hogy ezentúl ne általánosságban adassanak ki engedélyek, hanem politikai lapokból p. o. vallásos cikkek kitiltassanak, a törvényhozás működéséről is csak az országgyűlés ideje alatt lehessen előleges cenzúra mellett írni, azután egyáltalában nem, s ha valami vétség történik ez irányban, lapot, cenzort szigorúan büntessenek.

Magáról a folyamodóról igen érdekesen beszél. A mi a cenzori kollégiumnak azt a megjegyzését illeti — ugymond — hogy Kossuth azt az ugynevezett radikális irányt, amelyet a Pesti Hirlapban is hirdett, a saját lapjában még nagyobb buzgalommal fogja hirdetni, hogy előfizetőket kapjon, s minden erejéből terjeszti majd az alkotmányellenes elveket, a helytartótanács is föltétlen bizonyosnak tartja, hogy ez be fog következni. Mert nem lehet tagadni, hogy Kossuth »nem közönséges

elmeletheztségével, a közéletből merített bő tapasztalásával tárgyalván a hazai intézmények újításait, s az ország törvényhozásának cselekedeteit, ezt olyan mértékben tette, hogy a közigazgatásnak fegyelmét, sőt a törvényhatóságoknak és a lakosságnak megbotránkoztatását is fölkellette — sőt, tullépvén jogkörét, a rábizott Pesti Hirlapot egyszerű szépirodalmi-politikai közlönyből a legszélsőbb ellenzék közlönyévé tette; — tőle tehát jót várni ezentúl sem lehet. Mégis, — azt hiszi a helytartótanács — hogy ha kimutatta Kossuth, hogy a lap kiadására van biztosítéka, egészen nem lehet az engedélyt megtagadni tőle; adassék meg az a főnebb elősorolt megszorítások mellett hetenként kétszer megjelenendő újságra.

A helytartótanácsnak ezt a véleményét *József nádor* kísérőlevéllel küldi meg a kancelláriának. Ebben elmondja, hogy Kossuth neki is bemutatván kérelmét, annak támogatására megkérte. A nádor azt a reményét fejezi ki, hogy Kossuthnak, ki a Pesti Hirlap szerkesztése által magának »*jelentékeny hírnevet és tekintélyt szerzett*«, de egyuttal megélhetési módot is, nem fogják kérelmét megtagadni. Azt ajánlja: vagy engedjék meg neki az új lapot, vagy valamelyik már meglévőnek a szerkesztését bizzák rá, — mindkét esetben kellő ellenőrzés mellett, — vagy pedig más egyéb módon adjon neki a kormány alkalmat a maga és családja tisztességes ellátására és kötelezze le őt magának. Ellenkező esetben — jegyzi meg nagy éleslátással, — előre meg lehet mondani, hogy ez a »*kitűnő képességű és eszű férfi*,« ha kenyerét elveszik tőle, anyagi gondoktól elkесerítve, ismét megkezdi izgatásait a megyékben, s új bajokat fog okozni a kormánynak.

De a kancellária többségében nincs meg a nádor éleslátása. Hosszasán és általánosságban fejtegeti a fölterjesztés, hogy új lapok egyáltalában nem szükségesek, s azok legfeljebb csak az illető szerkesztőknek használnak, ellenben a közvélemény nyugalmát háborítják; hogy ügyes szerkesztő a cenzorokat könnyen kijátszhatja, s így lehetetlen ártalmas eszméknek a közönség közé becsempészését meggátolni; s hogy, ha már engedély adatik új lapra, az csak olyan embernek adassék, aki a kardinális szempontokban legalább, egyetért a kormánnyal. Mivel pedig Kossuth eddigi szerkesztői működése közben soha ilyen, a kormánynak hasznos, elveket nem hirdetett, s azt ezentúl sem remélhetni tőle, az engedély megtagadását hozza javaslatba.

A kancellária e szűkkeblű határozata ellen annak két tanácsosa: *Bartal* és *Platthy* szólal fel, külön véleményükben körülbelől a nádor nézetét osztva. Szerintök a jog és méltányosság szól Kossuth mellett, ki már évek óta szerkesztő. Különbösen sem lehet őt az írástól eltiltani; ha engedélyt nem kap, valamelyik már meglévő lappal keres és talál majd érintkezést, vagy, *szóval mondja el, amit nem írhat* meg. Az engedély megtagadása rossz vért fog az országban szülni, s a nyugtalanságot fokozhatja. Most is panaszok hallatszanak — úgymond a különvélemény, — hogy a meglévő lapok a mágnások kezében vannak, s azért szükséges, hogy a lovagi rendnek, és a többi osztálynak is meg legyen a maga közlönye. Kéri, adassék meg az engedély hetenként kétszer megjelenő lapra.

De sem a nádor felszólalásának, sem a különvéleménynek nem volt foganatja a király előtt. A fölterjesztés alján ott van a legfelsőbb határozat: »a kérelemnek helyt adni nem lehet,« aláírva *Ferdinánd* saját kezével.

Ezzel az elutasítással aztán Kossuthot csakugyan leszorította a kormány az újságírás teréről, s kényszerítette, hogy másutt keressen tért képességei számára.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a különvélemény egyik szerzője: Platthy, ugyanaz, a ki 1823-ban, mikor elrendeltetett, hogy az adó ezentúl váltó helyett pengőpénzben fizetessék — ami egyértelmű volt az adónak harmadfélszeres fölemelésével, — Borsodban ez intézkedés ellen olyan nagy agitációt fejtett ki. Az öreg kuruczot hiába tették nagy hivatalba később, a vér nem tagadhatta meg magát.

Van ennek a dolognak még egy epilógja is. Hontmegye megtudván, hogy az engedély Kossuthnak nem adatott meg, kéri a királyt, hárítsa el kegyesen az akadályokat, melyek Kossuth hírlapirói működését gátolják; a kancellária azonban, hivatkozva arra: hogy az ügy már el van intézve, ad acta teszi a megye kérelmét.

K. KARLOVSZKY ENDRE.

ESZTERHÁZY PÁL NÁDOR VERSEIRŐL.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny 1893. jan. 4-én megjelent füzetének egy cikkéről így ír az Akadémiai Értesítő 1893. januári füzete: »A második cikkben: »Zrínyi legújabb epigonja« *Kanyaró Ferencz* kimutatja, hogy Eszterházy Pál nádor versei, melyeket Merényi Lajos az »Irodalomtörténeti Közlemények«-ben (1892. II. és III. füz.) kiadott és a XVII. század kiváló termékeinek hirdetett, legnagyobbbrészt plágiumok Zrínyiből és Listiből, a mit számos, hasábosan egymás mellé nyomtatott részlettel bizonyít be. A kölcsönzött részletek közt van a Zrínyiasz leg-híresebb lyrai gyöngye, a török ifjú éneke is, mely majd minden magyar olvasó-könyvben található és Eszterházy Pál verseinek közlője még erre sem ismert reá.«

A Philologiai Közlönyt nem olvastam; nem tudtam hozzájutni közkönyvtárainkban. Meg vagyok róla győződve, hogy Kanyaró úr, kit tanulmányozó embernek és pontos kutatónak ismerek, helyesen állapította meg a kölcsönzést. Sajnálom, hogy cikkét nem hozzám küldte: örömet kiadom vala, a mint magam is, midőn rájöttem, hogy lapomban Ferenczi Zoltán úr becses közleményében Rozsnyai Dávidnak két verse Cserei verse gyanánt közölletett (Irodalomtört. Közl. 1891. 454, 455. l.) siettem arról saját lapomban hírt adni. (Irodalomtört. Közl. 1892. 70, 71. l.) Igaz, hogy nem kiáltottam el magam hogy: plagium! Cserei plagizált! bár szóról-szóra vett át Rozsnyaitól több strophás két különböző verset. A ki ismeri XVI. XVII. századi költői irodalmunkat, igen jól tudja,

hogy az csupa transcriptió, átvétel, kölcsönzés hol az európai nagy irodalmakból, hol magából a magyar irodalomból. A kezdődő secundarius irodalmak ezen igen könnyen kimagyarázható tulajdonáról csak e lapban is már két ízben emlékeztem.¹

A »plagium« erős szó, mely a modern világban, nagy közönség előtt használva, kétszeres csalást jelent: nemcsak a szellemi tulajdon jogosulatlan elvételét, hanem a legtöbbször azzal együtt direct vagy indirect anyagi nyereszkedést. Eszterházynál ez az eltulajdonítás nem lehet jogtalan, mert verseit, író ember létere, mégsem publicálta, s csak a maga vagy rokonsága gyönyörűségére írhatta, mint akkor szokásban volt; anyagi haszon keresése mindenkép kizárva. Ne tegyük meg tehát minden áron plagiátoroknak Csereit, Eszterházyt, Gyöngyösit stb. s általában azokat, kik versekben gyönyörködve, kedvencz magyar költők műveiből is be-beszöttek kísérleteikbe egy-egy verset, vagy akár átvettek azokból egyetmást azon mód. S mivel az eredeti kutatóknak ily mozaikkal van dolga, ne kiáltunk ki menten tudatlannak, a ki terjedelmes közleményeinek nem mutatja ki provenientiáját.

Dr. Merényi Lajos barátom, a hg. Eszterházy család főlevéltárnoka Kismartonban, szakemberek előtt ismeretes mint kiváló diplomaticus, és épen a XVI. s XVII. század specialistája, Machiavelli életrője stb. Vele szemben, ki mindig forrástanulmányokat végez, az olvasókönyvekre hivatkozás semmi súlylyal sem bírhat. Zrínyit bizonyára nem olvasókönyvekből, hanem eredeti műveiből ismeri; hozzám küldött terjedelmes közleményei rövidke bevezetésében is megemlíti, hogy Eszterházy Pál Zrínyitől nyert költői ihletet. S midőn a Katholicus Szemle 1892. nov.-deczemberi füzetében közlést tesz Eszterházyról a »Boldogságos Szűzről Való Énekét«, — elég tere lévén — becses magyarázatot vet mellé, mely szerintem azt is igazolja, miért látta méltónak közölni nálam a transcriptiókat is: »Jól tudom — úgymond — hogy e magyar ének az annyira elterjedt *Omni die dic Mariae* kezdetű Mária-hymnus tövén fakadt. Pillanatra gondolkodóba is ejtett: mi bírhatta Eszterházyt e hymnus magyárosítására; holott ezt már Hajnal Mátyás felvette azon Ájtatos Énekek közé, melyeket éppen az Eszterházy P. anyja által kinyomatott Jézus Szíve című imakönyvéhez fűzött. Eszterházy előtt tehát a magyar egyház hymnológiájának e gyöngye *nem lehetett — nem is volt — ismeretlen. S ha mindamellett sem tartottam közlését e helyen fölöslegesnek*: indokolja ezt ugyanazon tekintet, a mely nagy nevű írójának is kezébe adhatta a tollat,« stb.

Ime a tudatosság a transcriptiók közlésének értékét illetőleg. Nem lehet azt semmibe venni, hogy Zrínyinek a maga korában csekély hatású műve mégis csak hatott annyira, hogy egy nagy műveltségű főúr abból meríti költői ihletét, azt másolja, azt írja át, azt utánozza.

¹ Irod. tört. Közl. 1891. 382. l. »Elmaradt kis irodalmunk, alig néhány mű kivételével, merő fordítás, vagy átdolgozás. S még ez az írói functio is oly érdem, hogy megítáadásnak alig volt kitéve.« U. o. 1892. 149. l. V. ö.: »Un peuple nouveau emprunte aux étrangers jusqu'au jour où il s'aperçoit qu'il est aussi riche qu'eux.« Emile Burnouf.

Eszterházyt már e czímen is említhetni irodalomtörténetünkben. De úgy vélem saját szerzeményei alapján is. Mert pl. épen legszebb, művelődéstörténeti szempontból is nagybecsű verse, — a »Palas s Ester kedves tánca,« melyben Palas s Ester, per anagramma, a szerző nevét: Esteras Pált adja. Nem csodálom, hogy régi irodalmunknak több hírneves bűvára, a transcriptiókat számba sem véve, nagy örömmel fogadta Eszterházy fölfedezését. Bodnár Zsigmond nagy Irodalomtörténetében egy-két sort írt róla; de már Szilágyi Sándor előttem s a Századok 1892. decz. 15-ki számában, bővebben emelte ki szépségeit, s tanulságos voltát.

»A Zrinyiász leghíresebb lyrai gyöngye, a török ifjú énekének«, nyolcz strophájából mintegy hat stropha, beszótt részletként előfordúl ugyan Eszterházynál, de mint *fülemile* dala, sok változtatással. Az egyiket kobzon játszik, a másikat a madárka csicsergi. Egész formájánál fogva transcriptió, s mint ilyen igen érdekes. Ennek megcsillagozás nélküli közlése, oly irodalmi eseménynyé vált, melyről a hazai német és magyar lapok, sőt a müncheni Allgemeine, a Breslauer Zeitung stb. is tudomást vettek, s egyik-másik jónak látta, mint annak idején egy másik munkatársam cikkéért, most a Merényi úr közleményéért, engem is felelőssé tenni.

Nem szándékom kitérni e felelősség elől. Mint szerkesztő mindenkor nagyon csínján bántam a csillagozással. A nádor verseinek közzétételekor is elegendőnek tartottam csupán általánosságban emelni ki annyit, hogy Eszterházynek »Zrinyi iskolájára valló költeményeit« közlöm (Irod. tört. Közl. 1892. 177. l.). A versek elemzése, alkatrészeiknek ízről-izre való meghatározása, külön tanulmány körébe tartozik, főkép a XVII. századiaké, melyek elárasztvák kölcsönvételekkel. S nem lett volna-e neveléses, ha a forrást csupán azon »leghíresebb lyrai gyöngynél« nevezem meg, »mely majd minden magyar olvasókönyvben található« és a melyet nemcsak Eszterházy Pál, hanem csak az én korlátolt tudásom szerint is Ráday Gedeon, Kónyi János, Baksai Dániel és Vékony Antal is ártírt. Ehhez járúl, hogy a »lyrai gyöngynél« azért sem hivatkozhattam volna Zrinyire, mert már mint diák, 19 esztendővel ezelőtt, naplómbe vezettem, hogy a Mongoliából visszatért Bálint Gábor tiszteletére 1874. ápr. 19-én adott ebéd fölött, Ballagi Mór, Fogarassy János, Goldziher Ignác és Ballagi Géza jelenlétében, Vámbéry Ármin, ki a szót vitte, mily tüzesen vitatta Toldyval szemben, hogy a »török apród énekét« maga Zrinyi is csak egy horvát népkölteményből fordította.

De az Irodalomtörténeti Bizottság is jónak látta értelemre adni, hogy nem ismerem a Zrinyiászt. Ez a föltevés akademikusok szájában nagyon rosszul áll, mert hisz épen az Akadémia körében volt szerencsém nyilvánosságra hozni épen a Zrinyiász ismeretére vonatkozó egészen új két adalékot. Az egyik a *késmárk*, Zrinyi kedvenc szavának meghatározása, abban az értelemben, hogy az annyi mint »Kieselstein«, s innen »késmárki gyémánt« annyi mint »adamas Hungaricus, Bergkrystall«. (Ld. Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve, 154. l.) A másik a *kagyma*, mely a Nyelvtörténeti Szótár szerint, Sándor István nyomán, annyi mint »nihil«; míg én a Gályarabokról szóló akadémiai értekezé-

semben kimutattam, hogy Zrínyinél annyi mint a velencei »cocchina (vela piccola e quadra propria delle cocche)« nevű kerek hajó.

Valóban nagy meglepéssel tölt el, hogy e lapot szerkesztve, két esztendő alatt, midőn reputatióm megrontásán, — a mi ellen, egyetlen kivétellel, soha egy lépést sem tettem, — magyarul és németül, a bel- és külföldi szak-irodalomban és napisajtóban annyian fáradoztak: mikor egy tudományos szakbizottsági határozatot tudománybeli argumentumokkal kellene velem szemben támogatni, nincs más a mire hivatkozhatnának, mint e »Zrínyi-féle másodlagos felfedezés.« A mi egyebeken kívül azt is jelenti, hogy egy Bizottság 1892. decz. 5-én, illetőleg decz. 23-án oly czikk alapján hozta határozatát, mely csak a következő 1893. év jan. 4-én jelent meg.

A szerkesztő.

KAZINCZY AZ ISKOLAÜGYRŐL.

I.

Tellyes bizodalommal való Drága Nagy Jó Uram kedves Uram Bátyám!

Később haza érkezésem 's Zemplény Vármegyei Oskoláinknak visitatioja végett tett útam okozza, hogy az Urnak kedves Uram bátyámnak betses levelére tsak most válaszolok. Hogy pedig az abban foglalt kérdésekre való feleletim világosabbak légyenek, elmúlhatatlannak látom, hogy előre valami ideát tsináljak, az egész újabb rendelések szerint alkalmaztatott oskolák felől. Az oskolák négy félék: **1. Universitas.** Ez a többtől kiváltképpen per excellentiam distingvátatik, és abban, hogy itt Doctori gradus osztogatatik. **2. Akademia.** Itt a Philosophicum studium taníttatik, egy szóval az, a mi Patakon a logicán túl vagon. **3. Gymnasiumok.** Kezdi a Grammaticán, 's végzik a Rhetoricán. **4. Normalis** az az: *Nationalis oskolák*, mert szorosabban vévén minden Ditióban tsak egy normalis vagon. Illyen Austriában a Bétsi, nállunk a volt Budai 's Pozsonyi, a többiek pedig Nationalisoknak, 's (ha *nekem* szabad így szóllanom *Nationalis Magyarorsággal*) *Nemzeti oskoláknak* neveztetnek. Hívják ezt Deutsche Schulenek, azért, mert benne az austriacusok Anya nyelvén 's nem a Deákon taníttattak az objectumok. Haec de Nomenclatione. Mennyünk tovább:

Magyar Ország 4 Litterarius Districtusra osztattott az újabb felosztás szerint, melyet 4 fő Director igazgat. Az ezekben levő Nationalis oskolák az Inspectorától függenek, a ki a Consiliumról jött parantsolatókat per canalem Supr. Directoris vészi. Az Nationalis oskolák két félék.

1. Capitalis Nationalis oskola. Illyen minden Districtusba egy van; de több is lehet, ha elég fundus van a Professorok fizetésére. A Kassaiban tsak egy van, magába Kassába. Itt vagon

1. Egy Director, a ki az oskola felett inspicial, 's egyszersmind a Praeparandusokat (id est juvenes pro Docentibus Normalibus destinatos készíti) a Normalis methodusba tanítja. Ennek a fizetése 500 frt. mellyet

ex fundo Studiorum széd. Az éppület, a Tanítók szállása, az Instrumentumok, a székek, táblák etc. a Város Kassájából szereztek.

2. Professor delineationis. Ez rajzolni tanította a fellyebb menendő gyermekeket, Architectonica delineatiokra a kőműveseket, átsokat, egyebekre a bildhauereket, kotsi körül dolgozókat, etc. etc. Mechanicára 's a Geometriák első ágazatira, a Tisztartóságra, Geometraságra sőt paraszti életre készülőket. Fizetése 300 frt. ex Cassa Civica.

3. Catecheta a Vallást tanítja. Ez egy franciscanus barát 150 frt fizetéssel.

4. Négy professor tanítja a betű esmérést, Syllabisatiot, olvasást, írást, arithmeticat, Comparatiot, Conjugatiot Deákul és Némethül sőt tanítgat Magyarul és Tótul is, mert ezek is elmúlhatatlanul szükségesek, akármely Statiora kívánkozzon a gyerek, a közönséges életre. Már p. o. Keresztesen a tót nyelvet elhagyná. Tanít ezen felül egy kis historia Naturalist, leveleket, quietantiákat, contractusokat concinnálni. Egy szóval arra tanítja, a mire a közönséges életben elmúlhatatlanul szükség nagyon. 200 frt. etiam ex Cassa Civica.

Ezeket előre botsátván, hozzá fogok az eleibe tett kérdések fejtegetéseihöz.

1. Mitsoda requisitum kívántatik meg abba az Individiumba, a mely erre készül.

A német nyelv tudásán kívül alig látok valamit, a melyet akármely Calvinista Deák ne tudna minden reá való készszülles nélkül tanítani, kivévén a Quietantiák és egyebek formálását. — A rajzolásra már tanultabb Individium kell: de ez tsak Capitalis oskolába szükséges.

2. Mennyi idő kell a Normalis Methodus meg-tanulására.

Publice hallgatván fél esztendő, de ha valamely falusi alkalmazatos Tanítót kér reá az Ifiú, egy holnap elég. Példa erre az a sok Lutheranos Ifiú, a' ki Késmárkon a Normális Tanítótul tanítatván, egy hónap múlva ki állotta a kívánt exament.

3. Mennyi költség kell erre?

Amennyivel fél esztendő alatt Kassán, másutt pedig egy hónap alatt el élhet.

4. A falusi Normalis Tanítóságra készitendő Ifjakat mint lehetne legalkalmasabban tanítani?

Úgy, hogy ha előre ir nekem, 's engedelmet kér reá, hogy dispennyállyam a Kassára való jöveteltül, 's parantsoljak a Miskoltzi Tanítónak, hogy vegye egész szorgalommal tanítása alá, de az ilyen osztán a Tanítóval meg fog alkudni a fárattsága remuneratiója iránt.

5. Mikor kell a protestansoknál fel állani az illetén oskoláknak?

Még most nem parantsoltatik szorossan, hogy vegyék be a Normalis methodust: de félő, hogy az Udvari Comissio el unnya a várakozást 's parantsolni fogja. Most (a mint ezt B. Svieten maga mondotta nekem) a reménység táplálja a Comissiót, hogy a Protestánsok le tévén az okos elméhez nem illő átalkodást, engednek a Capacitatiának, hogy ebben nintsen semmi rossz, semmi vallások szabadságával ellenkező, sőt in hac providentia el múlhatatlanul szükséges, hogy haladék nélkül be

vegyék. Én részemről nem látok semmit, a mi bennünket hátráltathat, sőt meg vallo, nem tsak haszontalannak, de veszedelmesnek látom azt a sok repraesentatiót, a mellyet még most sem szűnünk meg fel-küldözni, 's a mellyet Bétsbe nevetve, de egyszersmint bosszankodva tesznek fére. Reménységem van Uram Bátyámnak 's fő Tisztelendő Superintendens Urnak szabadon gondolkodni merő egyenességében, hogy a gyermekek javát a meg íteltetésnek eleibe teszik 's admanuálni fogják ezen rendelés bé töltését. El várom további tudósítását kedves Uram Bátyámnak 's atyafiságos szeretetibe ajánlva igaz tisztelettel maradok Kassán, 5. Jan. 1787. alázatos hív szolgálja *Kazinczy Ferencz.*

Ez az érdekes levél *Vay István*hoz mint a tiszáninneri egyházkerület és a sárospataki főiskola világi főgondnokához volt intézve. (*Vay István* az Ábrahám fia volt, ki 1777. július havától 1788. jan. haváig viselte főgondnoki hivatalát. 1787-ben a pécsi tankerület főigazgatójává nevezetett. Meghalt 1800. ápr. 12-én Berkeszen, Szabolcsmegyében.) Eredetije a sárospataki főiskola levéltárában van.

II.

Fő Tisztelendő Superintendens Úr!

nékem kiváltképpen való Drága Nagy Jó Uram!

Budai útból való haza térésem alkalmatosságával, azt értvén meg Miskoltzon keresztül jövé, hogy a' Sz. Ecclesia a' papirosra tenni szándékozott Declaratiót el-nem készítette én Kassára siettem; kivált hogy Fő Tisztelendő Superintendens Úr engemet biztossá tett a' felől, hogy ez a' Declaratió egynehány nap alatt bizonyosan el-készül, 's utánna küldődik.

Most, közelgetvén Septembernek első napja, a' mikor az oskoláknak a' Felséges rendelések szerint bé-kell állani — hogy arra a' három Ifjúra tett költség, a' kit ez az Ecclesia bizonyos idő olta Kassán stipendizál, haszontalanná ne tétessék, — sőt hogy már valaha effectusba mennyen az, a' mit (provocalom itt magamat Vadnay Urra, 's mindazokra a' kik a' Zsidó Tanító examennyén jelen vóltak) a' gyermekek java, a' Fels. Parantsolatok 's a' Patriotismus kiván: alázatosan kérem Fő Tisztelendő Superintendens Uramat, méltóztasson annak minél hamarabb lehető el-készítését sürgetni, és azt Kassára által-küldeni; vagy legalább engemet tudósítani, hogy meg van, és így idő vesztés nélkül mehetek Miskoltzra. Én nem fogom halasztani oda való menetelemet, annyival inkább, hogy most tudom, hogy maga ő Excell. Niczky is figyelmetes lesz ez iránt, ha Felekezetünkön introducáltatnak-é Nationalis oskolák. Egyébaránt gráziáiba ajánlva, igaz hű tisztelettel maradok, Alsó-Regmetz, 15. Aug. 1787. Fő Tisztelendő Superintendens Úrnak alázatos szolgálja *Kazinczy Ferencz.*

Ez a levél *Szalay Sámuel* tiszáninneri ev. ref. stuperintendenshez volt intézve. (Született ő Tállyán, 1712. év táján. Az akad. pályára

1731. jul. 7-én lépett. 1743-ban főiskolai szeniorságot, 1743 és 44-ben Rimaszombatban tanítószágot viselt. 1746-ban külföldi egyetemnek hallgatására ment, honnan visszatérvén, miskolczi tanárnak választották. 1761-ben tanári hivatalát a papival cserélte fel. A superintendensi hivatalt 1770. jul. 1-től 1792. jul. 12-én történt haláláig viselte.) Eredetije a sárospataki főiskola levéltárában van.

SZINYEI GERZSON.

PÁZMÁNDY DÉNES LEVELE SOMOGYI GEDEONHOZ.

Telljes bizodalmu Drága Archivarius Ur!

Petronius magyar fordításának ajánlása végett hozzám utasított becses levelét, még Mártius holnapnak 9-ik napján vévén, magam s hozzám tartozódóimnak betegeskedéseink miatt, tsak Aprillis holnapba tehettem meg az töllem kívánt lépéseket. Mellyekhez már előre is semmi Bizodalmam nem volt, esmervén a Komáromi publicumot; a Tudományokat kedvellők kevesenn, az áldozók pedig még kevesebben lévén azon a vidékenn; gyakorti Biztatásaim után is pusztá szóbeli ajánlásoknál egyebet nem nyerhettem: Még mi körülöttünk a Magyar Litteratura nem tsak hogy Böltsőjébe fekszik, hanem nem is kedves. És így tsak magamra nézve tehetek meghatározott kinyilatkoztatást, melljik 2 Exemplárrá 20 frtokkal prenumerálván; ezen gyenge kifejezését is valóságos akaratomnak, a midőn Barátságos Indulattal elfogadni könyörögnék; szíves Indulatába ajánlott Tisztelettel maradok alázatos szolgája Titulált Archivárius Urnak Balhás Szilason die 5-a May 1819. *Pázmándy Dénes.*

Kivül: Nemes, Nemzetes és Vitézlő Somogyi Gedeon Urnak T. N. Vármegye Hites Archiváriussának, Különös Bizodalmu Jó Uramnak Veszprémbé. 20 frtokkal.

KARA GYÓZÓ.

Olvasóinkhoz. A M. Tud. Akademia Irodalomtörténeti Bizottsága e lap további szerkesztését *Szilády Áron* halasi ref. lelkész úrra ruházta, kinek részére a hozzám béérkezett s kiadásra szánt 19 czikket, a szerzők rendelkezési jogának fenntartása mellett, leküldöttem. E czikkek szerzői: G. G.; dr. I. J. (3 czikk); K. A. (2 czikk); K. E.; K. F.; K. J.; K. Gy.; ifj. K. L.; M. Gy.; R. K.; R. R.; Sz. I.; T. K.; V. A.; V. B.; Z. J.

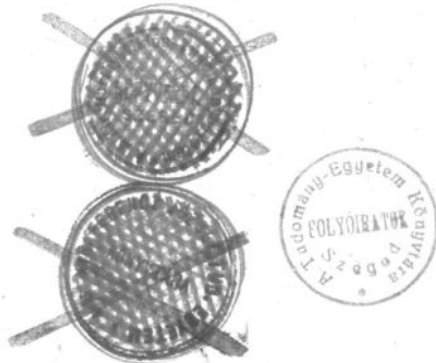
Kedves kötelességem őszinte hálámat nyilvánítani t. Munkatársaimnak, lapom irányában tanusított fáradozásaikért. S köszönettel kell megemlékezniem a nagy közönségről, mely ezen akadémiai vállalatot szokatlanul tömeges pártolásban részesítette.

Ballagi Aladár.

Melléklet az Irodalomtört. Közlemények II. évf. IV. füzetéhez.

NÉGY OKIRAT.

I.

KIÍRT CZIKK

a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága 1892. december 23-án tartott ülése jegyzőkönyvéből.

Szász Károly r. t., bizottsági elnök elnöklete alatt jelen voltak: Gyulai Pál... (és még három szavazó).

22. — A bizottság elnöke arra emlékezteti a jelen volt tagokat, hogy már a december 5-én tartott bizottsági ülésen több oldalról nyilvánított az az ohajtás, hogy az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztésére a bizottsági előadó kéressék föl; de akkor a bizottság ez ügyben határozatot nem hozott, hanem megbízta az elnököt, hogy az »Irodalomtörténeti Közlemények« eddigi szerkesztése ellen több oldalról emelt alapos kifogásokra utalva — Ballagi Aladár urat, a folyó-írat jelenlegi szerkesztőjét szólítsa fel magánúton, hogy a szerkesztésről önként mondjon le. Ballagi Aladár úr azonban erre hajlandó nem volt. Most tehát az elnök emlékeztetvén a bizottságot, hogy a mikor az »Irodalomtörténeti Közlemények« megindítása elhatározott, a bizottság azt kívánta, hogy Közlönyének szerkesztője az előadó Szilády Áron legyen; az előadó azonban akkori körülményeinél fogva, a bizottság e kívánságának nem tehetvén eleget: ideiglenesen, egy évre, Ballagi Aladár kéréstett föl a folyó-írat szerkesztésére, aki azt kísérletképpen egy évre szíves is volt elvállalni. — Most — két év múltán, — elnök úgy tudja — semmi akadály sincs többé arra nézve, hogy a bizottsági előadó a dolog természeténél fogva őt illető szerkesztés gondjainak meg ne felelhetne: ugyanazért felhívja a bizottságot, nyilatkozzék az iránt: vajjon ohajtja-e, hogy az 1893-ik évtől kezdve az »Irodalomtörténeti Közlemények« 3-ik évi folyamának szerkesztését az előadó átvegye.

A bizottság az elnök előterjesztéséből örömmel veszi tudomásúl, hogy a Közlemények megindításakor nyilvánított kívánsága teljesülését semmi sem akadályozza s hogy Szilády Áron a folyó-írat szerkesztését elvállalja, egyhangu határozattal kimondja, hogy Ballagi Aladár urat, az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztésétől jövőre fölmenti s az 1893-ik évtől kezdve az új, III. évfolyam szerkesztésével az előadót, Szilády Áront bízza meg, egyszersmind elrendeli, hogy e határozatról Ballagi Aladár ur jegyzőkönyvi kivonaton értesíttessék.

Hitelesítette Szász Károly s. k. biz. elnök, jegyzette Váczy János s. k. helyettes jegyző. Másolat hitelül Szily Kálmán főtitkár.

II.

Tekintetes Bizottság!

Az Irodalomtörténeti Bizottságnak decz. 23-iki, és velem 30-án közölt határozatára van szerencsém tisztelettel válaszolni.

1. A bizottság Elnöke a végleges határozat alapjául szolgáló tényállást úgy adja elő, hogy az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztése csak *egy évre* s kísérletképen ruháztatott reám. »Ideiglenesen,« — úgymond, — »egy évre,« »kísérletképen,« és újból hangsúlyozza, hogy csak »egy évre.«

Ez merő valótlanág. A Bizottság 1890. decz. 6-ki ülése jegyzőkönyvének 29. pontja ugyanis így szól: ». . . Az Irodalomtörténeti Közlemények czímmel megindítandó folyóirat szerkesztésével Ballagi Aladár *bizalt meg*, s a programmszerű előfizetési felhívás mielőbbi elkészítését s közzétételét a bizottság tőle várja. Kiadóként . . .« stb. — »Egy évre« szóló megbízatásnak semmi nyoma.

A Nyelv- és Széptudományi Osztály, a főntebbi határozatot — az Akadémia hivatalos lapja »jegyzőkönyvi melléletei« szerint (ld. Akadémiai Értesítő. 1891. évf. 62. l.) — így jelentette be az összes ülésnek: »A folyóirat szerkesztésével Ballagi Aladár lt. *bizatik meg*.«

Itt sincs semmi nyoma az »egy évre« terjedő megbízatásnak, s e szerint a már két év óta vitt szerkesztéstől való fölmentésnek alapja s *egyellen* kifejezett indoka: nem egyéb, mint négyszer megismételt valótlanág, melylyel a tényállást határozathozatal céljából így előadó Elnök — a Bizottságot félrevezette. Tiltakozom fölmentésem ellen.

2. A határozat azon kifejezése, hogy »több oldalról emelt alapos kifogások« miatt mentenek fel, — tekintve a lefolyt küzdelem tüneteit s azt, hogy mint szerkesztő lapomnak anyagi ügyeit is magam viszem, — oly gyanúsítást is foglalhat magában, mely még morális integritásomat is érintheti. Ennélfogva kérem és a legrövidebb idő alatt elvárom, hogy a Bizottság e kitételnek: »alapos kifogások« — részletes és határozott magyarázatát adja a megjelölt vonatkozásban.

Budapesten, 1893. jan. 5. Teljes tisztelettel *Ballagi Aladár*, egyet. tanár.

*

(A bizottsági elnökhöz küldött ezen beadványom következtében, az elnök és köztem levélváltás folyt. Kiemeltem, hogy — »Midőn egy *megbízás* visszavonásáról van szó, az elnöki propositió nem vonatkozhatik másra, mint *a megbízásra*. Miként szólt az a megbízás, arra nézve a jegyzőkönyv dönt, és ez esetben már döntött. Nem fojthatom el csodálkozásomat a fölött, hogy . . . *a megállapodást* constatáló jegyzőkönyv döntő tekintélyével szemben, patriarchalis módon folyt előzetes diskurálásra hivatkoznak«. — Továbbá: »Egyáltalán nem feledkeztem meg a megbízatás előzményeiről, pontosan vezetett Naplóm is segítségemre lévén«; e szerint épen az elnök saját kívánsága volt, s az elnök maga mondta ki határozatúl, hogy »a megbízatás ne köttessék

dőhöz«. — Végre: »A Bizottság tagjai... jól tudják, hogy én a lap szerkesztését, terheisége mellett, mindenkor oly feladatnak tekintetem, mely szakbeli munkásságom folytatását mindenkor csak akadályozta, s melyre csak azért vállalkoztam, mert a Bizottság unszólásai elől kitérni már nem voltam képes. Örömmel szabadultam volna tehát ily kelletlen munkától, — a mint kilátásba is helyeztem lemondásomat — s nem lett volna egy szavam sem fölmentésem ellen, ha a fölmentésemről szóló jegyzőkönyv *vagy* csak annyit mond, hogy fölmentettek, — regisztrálva a pusztá tény; *vagy* pedig, — ha már indokolásba kezd — azt részletesen teszi meg. A Bizottság azonban, e két correct eljárás mód közül egyiket sem alkalmazta, hanem egyetlen indokolásul elfogadta az »egy évi« megbízatásról szóló mendemondát. Az egész eljárás ily alapon nyugodván, ily alapon való fölmentésem ellen kötelességem volt tiltakozni, mely után, magát a döntést, részemről is a velem hadi lábbon álló Bizottságra vagyok kénytelen bízni.«)

III.

Másolat.

Az Irodalomtörténeti-bizottság 1893. évi január 9-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

Hatvanadik ülés.

Szász Károly elnöklete alatt jelen voltak: Bánóczy József, Heinrich Gusztáv stb. (három szavazó).

23. Elnök jelenti, hogy a legközelebb tartott ülés jegyzőkönyve időközben hitelesített.

Tudomásul szolgál.

24. Felolvasott Ballagi Aladárnak, a bizottság m. évi december 23-án tartott ülésében 22. sz. a. hozott s őt az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztéséről felmentő határozata ellen, a bizottság elnökéhez küldött beadványa, melyben a felmentő határozatnak, az ő, szerkesztéssel történt megbízatására vonatkozó kifejezéseit a bizottság elnökének tulajdonítja, azokat valótlannak nyilvánítja, felmentése ellen tiltakozik s egyszersmind részletes és határozott magyarázatát kéri a határozatban a szerkesztés ellen »több oldalról emelt alapos kifogások« kifejezésének, jelesül, hogy amennyiben ő mint szerkesztő a lapnak anyagi ügyeit is maga vitte, nem foglal-e ez magában oly gyanúsítást is, mely neki morális integritását is érinthetné?

A bizottság a felolvasott beadvány meghallgatása után, 1892. évi december 23-án 22. sz. a. egyhangúlag hozott határozatát változatlanul fentartja s ezzel Ballagi Aladár úrnak az »Irodalomtörténeti Közlemények« szerkesztése alól történt fölmentése ellen nyilvánított tiltakozása felett napirendre tér.

Miképen vitte Ballagi Aladár úr lapjának vagyis az »Irodalomtörténeti Közleményeknek« anyagi ügyeit? — erről a bizottságnak a rendszeresen kiutalt

s Ballagi Aladár úr által felvett összegeken túl tudomása nincs s azok felhasználása módjából, határozata meghozásakor semmiféle kifogás nem emeltetett, morális integritása nem gyanúsított.

A »több oldalról emelt alapos kifogások« egyikéről már az 1891. évi december 17-én tartott bizottsági ülésben volt alkalma Ballagi Aladár úrnak személyesen is értesülni, a mikor a közzétett program értelmében kívánta a bizottság, hogy nagyobb mennyiségben közöljön irodalomtörténeti adatokat, — a mire akkor meg is ígérte, hogy az adatok közlésére ezentul nagyobb tért fog juttatni. Azonban az a könyvészeti halmaz, melyet egy, a folyóirat tisztességét kisebbitő hangon vitatott kérdés tárgyalása folytán tett közzé, csak részben tekinthető ilyenmű közleménynek. Hogy e vita közben azért, mivel a bizottság tagjává újból meg nem választott, Ballagi Aladár úr a bizottság közlönyében látta jónak a bizottságnak szemére vetni azt, hogy őt annak idején egy más osztálytól kölcsönvéve, rimánkodva kérte a szerkesztés elvállalására: ez neki mint szerkesztőnek izlésétől és belátásától függött. Azt, hogy a bizottsági előadó kértére s ajánlatára ő maga ígérkezett a bizottságban kísérletképen csak egy évig a szerkesztés elvállalására, épen úgy elhallgatta, mint a bizottság szükségtelennek látta ezt annak idején jegyzőkönyvbe ígteni. Akkor megbízta a bizottság saját ajánlkozása értelmében, mint tagját: ma nem az s e miatt szerkesztősködése valósággal most léphetne a kölcsönkérés stadiumába. A bizottságnak arra is alapos oka van, hogy ehhez a beszerzési módhoz nem kíván folyamodni, mert általában szükségesnek tartja, hogy közlönye minden részében tudományhoz illő higgadt, mérsékelt hang és szellem uralkodjék; ez gyűjtse össze és tartsa együtt mind az író mind az olvasó közönséget, arrogans modor, sérült hiúság kitörései ne zavarják a munkát; megfontolás, körültekintés elejét vegyék a tévedéseknek, Zrinyi-féle másodlagos felfedezéseknek stb.

Végül ami Ballagi Aladár úr beadványának azt az állítását illeti, hogy a bizottság elnöke a bizottságot határozathozatal czéljából négyszer megismételt valótlansággal vezette volna félre: a bizottság megbotránkozással utasítja vissza. Ballagi Aladár úr *kísérletképen egy évre* volt hajlandó a szerkesztést elvállalni: ehhez képest a bizottság *ideiglenesen egy évre* bízta meg őt azzal. Ez a köztudomásban élő tényállás, ez felel meg a valóságnak. A bizottság elnöke ezzel sem, de különben sem mondott egyebet annál, amit a bizottság tagjai már a december 5-én tartott ülés alkalmával, köztudomásuk alapján úgy a megbízásról, mint az alapos kifogásokat illetőleg nyilvánítottak; s a bizottság elnöke ezt is csak egyszer mondta és négyszer sem ezt sem egyebet nem ismételt.

Ezek együttvéve az egyhangúlag hozott határozatnak, melylyel a bizottság jogához képest, közlönyének szerkesztése iránt intézkedett, alapja és magyarázata, miről Ballagi Aladár úr, kívánságához képest jegyzőkönyvi kivonattal értesítettik.

25. Jelen jegyzőkönyv az ülés alatt felolvasatván — hitelesítettett, Szász Károly s. k. elnök. Szilády Áron s. k. bizotts. előadó.

Másolat hitelül Budapest, 1893. január 11. Szily Kálmán, főtitkár.

IV.

Tekintetes Bizottság!

A Bizottság, jan. 9-én tartott ülése jegyzőkönyvének 24. pontját szíveskedett velem közölni. Megnyugtató tudomásul veszem a beadványom 2-ik pontjára vonatkozó kijelentést. Nagyon ízetlennek tartanám, hogy belemenjek igazságom bizonyítgatásába, s egyúttal fölöslegesnek is, mert maga a jegyzőkönyv, ellenmondásai révén, tökéletesen megvédi ügyemet.

De magam iránti kötelességem, személyes sérelem czímén, egész határozottsággal visszautasítani a »folyóirat tisztességét kissebbítő hang«, az »arrogans modor«-féle kifejezéseket, constatálva egyszersmind, hogy a Bizottság szavazásra jogosított 18 tagja közül decz. 23-án összesen 4-en hozták a döntő határozatot s úgy ezen, mint a határozatot megerősítő ülésen a Bizottság tagjainak legnagyobb része nem jelent meg, ellenben jelen voltak a velem szemben legerősebben érdekelt felek s bíraskodtak távollevő ellenfelük fölött.

Tiltakoznom kell továbbá az ellen, hogy a Bizottság »sérült hiúság kítőréseinek« minősítse eljárásomat; mert tetteim érzelmi indoka, vagyis szívem, vesém vizsgálatához a Bizottságnak sem joga, sem képessége nincsen. Végül, azon Bizottságtól, mely felelősségnélkülisége tudatában, határozatainak fogalmazásában nem követi azt a modort, melynek alkalmazását tőlem mint szerkesztőtől megvárta, — sem a jóízlésre, sem a modorra nézve tanácsokat nem fogadhatok el.

Jelen nyilatkozatomnak tudomásul vételét kérem, s köszönöm a megbízatásomkor irányomban tanúsított bizalmat.

Teljes tisztelettel Budapesten, 1893. jan. 19-én. *Ballagi Aladár.*

*

A Bizottság főntebbi jegyzőkönyveiben, tudományos vállalatról lévén szó, sajnálatosan nélkülözzük a tudományos argumentumokat. Hogy nem közöltem elég adatot, hogy hiú vagyok, hogy arrogans vagyok stb. stb. ezek nem annyira argumentumok, mint inkább illetlenkedések, melyekre rákényszerült a Bizottság, mivelhogy fölmentésem igazi okát nem vallhatta be.

1890-ben Beöthy és Gyulai közt erős antagonizmus támadt. Beöthyék egy művelődéstörténeti társulat és folyóirat alapításán fáradoztak. Ezzel Gyulaiék az akadémia részéről megindítandó irodalomtörténeti folyóiratot kívántak szembeállítani. Mindkét párt engem szemelt ki szerkesztőnek, és én végtére is engedve Gyulai és köre (Heinrich, Szilády és Szász) rábeszéléseinek, — saját szavuk szerint — »hajlandó voltam a szerkesztés elvállalására«. Ők bennem *párt-embert* kerestek, de már az első füzet kiadásakor belátták, hogy *csalódtak*, s mindjárt az első füzet után, ugyanazok, a kik teljes támogatásukat kilátásba helyezve, belevittek a vállalatba: megindították ellenem a támadások sorozatát.

Miként folyt e küzdelem, előbb a Budapesti Szemlében, aztán a Philologiai Közlönyben; miként tették, a Bizottságból 1892. máj. 5-én történt kibuktatásom után, erkölcsi lehetetlenségéig visszalépésemet a máj. 6-iki manőverrel, s másod-

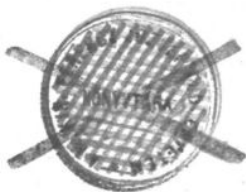
ízben decz. 5, illetőleg 7-én az »önkéntes« lemondítás megkísértésével: mind ezek nagybecsű kor- és jellemrajzokat adhatnának, de azok festését ezúttal elhagyom, mert csak személyi gyűlölködésre vezetnének. Csupán annyit tartok megemlítendőnek, hogy ellenem folytatott küzdelmük könnyen ment, mert önállóságom mindvégig kizárta, hogy bármelyik párthoz, — s miután ezek közt az ellentét megszűnt — bárkihez csatlakozzam.

»Ez a köztudomásban élő tényállás, ez felel meg a valóságnak«. Minden egyéb, oly ürügy, mely nem méltó azon férfiak legtöbbszöréhez, kik ellenem föléptek. És pedig annyival kevésbé, mert midőn a Bizottság velem szemben oly tényt követett el, mely példátlan nemcsak Akademiánk ötven éves történetében, de — csekély tudomásom szerint — az egész mívelt világon: ugyanakkor, ugyanazon I. osztály bizottsága, a Philologiai Közlönyt, melyben ellenem lapokra menő, felülmúlhatatlan pizkolódások közöltettek: akadémiai segélylyel jutalmazta meg.

Ballagi Aladár.

MELLÉKLET
AZ
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

II. ÉVF. IV. FÜZETÉHEZ.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

DEPARTMENT OF CHEMISTRY

1950

KIÍRT CZIKK

a M. Tud. Akadémia I. Osztályának 1893. február 24. tartott III. zárt ülése jegyzőkönyvéből.

Elnök: ZICHY ANTAL t. t. Jegyző: P. THEWREWK EMIL h. osztálytitkár.

Jelen voltak: GYULAI PÁL, HEINRICH GUSZTÁV, SZÁSZ KÁROLY, SZARVAS GÁBOR, SZILÁDY ÁRON, P. THEWREWK EMIL r. tt., ASBÓTH OSZKÁR, BÁNÓCZI JÓZSEF, HALÁSZ IGNÁCZ, MUNKÁCSI BERNÁT, PASTEINER GYULA, SIMONYI ZSIGMOND, TÉLFY IVÁN, VADNAI KÁROLY l. tagok.

21. Szász Károly r. tag mint az irodalomtörténeti bizottság elnöke a következő ügyet terjeszti elő:

Ballagi Aladár úr, az *Irodalomtörténeti Közlemények* két évfolyamának szerkesztője, az 1892-diki évfolyam utolsó füzetéhez, — mely azonban csak most 1893. február végén hagyja el a sajtót, — *Négy okirat* cím alatt félínyi mellékletet csatol, melyben az Irodalomtörténeti Bizottságnak reá s a Közlemények szerkesztőségétől való megválására vonatkozó jegyzőkönyveit s ez ügyben általa a bizottság elnökéhez intézett levél némely részleteit közli s azokból az ügy lefolyására nézve levont következtetéseket, jobban mondva vádakát és gyanúsításokat — a bizottság, annak elnöke s némely tagjai ellen — foglalja utóiratba. S mielőtt maga a füzet e melléklettel együtt megjelenék, Ballagi úr jónak látta azt a napilapokkal közölni s azok némelyikében, még az ő saját vádjain és gyanúsításain is túlmenő vádakkal és gyanúsításokkal kísértetni és commentáltatni.

Mivel a Ballagi úr által előadottak az egész ügy lefolyását részint csonkán, részint ferde világításban terjesztik elé, szükséges a közvéleményt, melyre ő appellál, a tényállás és történetek teljes előadásával kellőleg tájékoztatni s az egész ügy lefolyását igaz világításba állítani.

Az Akadémia I. (Nyelv- és Széptudományi) Osztálya, melynek — s mióta az osztályok két-két alosztályra osztattak, a B) Széptudományi alosztálynak körébe van utalva az irodalomtörténet, — kezdettől fogva érezte egy irodalomtörténeti folyóirat szükségét s míg ilyenl magam nem rendelkezett, legalább egy rajta kívül létrejött irodalomtörténeti közlönyt kívánt támogatni. Így támogatta éveken át Abafi Lajos irodalomtörténeti folyóiratát, a Figyelőt. Mikor ez, pártolás hiánya miatt, megszűnt, az Osztály kebelében fennálló Irodalomtörténeti Bizottság 1890-ben elhatározta, magam indítni meg az Irodalomtörténeti Közleményeket. Természetes kívánsága volt a Bizottságnak e

folyóirata szerkesztését saját előadójára, mint erre úgy egyénileg mint előadói tiszténél fogva legilletékesebb tagjára bizoni. Szilády Áron, a bizottság előadója azonban akkori viszonyainál s részben egészségi állapotánál fogva a szerkesztést az idő szerint el nem vállalhatván, maga helyett Ballagi Aladárt ajánlotta, ki akkor, bár más osztály tagja, az Irodalomtörténeti Bizottság tagja volt, s ki hosszabb vonakodás után — mert, úgymond, ő a történetírás más téerein foglalkozik s az irodalomtörténet tulajdonkép nem szakmája s ismételt kijelentése szerint ideiglenesen s egyelőre egy évre, mint mondá kísérletkép, — végre elvállalta. A bizottság nem, mint Ballagi említi, azt hogy a «megbízás ne köttessék időhöz», hanem azt határozta, hogy nem tartja szükségesnek, e vállalkozás és megbízás ideiglenes voltát jegyzőkönyvbe venni. Talán azért, hogy az ideiglenesség hangsúlyozása által a közönségben a folyóirat s annak «ideiglenes» szerkesztője iránt bizalmatlanság ne támasztassék; vagy mert a bizottság, bár a legjobb reménnyel volt a szerkesztő működése s a folyóirat vezetése felől, épen a szerkesztő vonakodásai miatt az iránt biztos nem lehetett; de bizonyos volt abban, hogy a megbízás, akár mondatik jegyzőkönyvileg ideiglenesnek s egyelőre csak egy évre szólónak, akár nem, semmi esetre sem örökös vagy élethosszig szóló kinevezés vagy elmozdíthatlan állás, hanem bármelyik fél által bármikor is felbontható, mivel *örökös szerkesztők* sem az Akadémiában, sem másutt nincsenek. Az tehát, a mire Ballagi úr ismételten hivatkozik, hogy az ideiglenesség a megbízást tartalmazó jegyzőkönyvben nincs kimondva, egyfelől semmit nem bizonyít, másfelől semmi fontossággal nem bír; a mit pedig az előleges megbeszélésekről s tárgyalásokról — szerinte «patriarchalis módon folyt előzetes diskurálás»-ról — mond, azzal ő maga igazolja a tényállást s ha nem igazolná is, azt a bizottság *minden tagja tudja* s a bizottság elnöke joggal hivatkozhatott a bizottságban élő köztudomásra. Sőt maga a szerkesztő, már az 1892. év nyarán többek előtt nyilvánította s tünnetőleg hirdette, hogy ő a szerkesztést csak a második évfolyamban tartja meg s ezzel attól visszalép.

Mennyire volt a bizottság, sőt maga az osztály is a szerkesztéssel megelegetve, erre nézve elég két tényre hivatkozni. Egyik az, hogy a bizottságban, míg annak Ballagi úr is tagja volt, többször tétetett észrevétel a szerkesztésre s egy ízben jegyzőkönyvi utasítás is adatott, a mit Ballagi úr maga is elismer s a mire az általa közlött 1893. január 9-iki jegyzőkönyvben is kellőleg commentált hivatkozás történik, sőt az 1891. évi utolsó ülésen szóba is hozatott, hogy az egy év letelén s az Irodalomtörténeti Közlemények ellen sok panasz levén — bizassék meg az előadó a szerkesztéssel; az előadó azonban akkor sem vehetvén még át a szerkesztést, késebb volt az előadói tisztéről is lemondani, ha a bizottság a két tisztet összehozni határozza. Erre a bizottság Ballagi megbízását hallgatólag meghosszabbította. Másik az, hogy midőn 1892-ben, a nagygyűlés alkalmával, az osztályok bizottságai újra választattak, az I. osztály (*nem a bizottság, hanem maga az osztály*) Ballagi urat, az Irodalomtörténeti Bizottság közlönyének szerkesztőjét az Irodalomtörténeti Bizottságból 14 szavazattal 5 szavazat ellenében *egyszerűen kihagyta*. E bizalmatlansági nyilatkozatból más, a kiben talán az elbizako-

dott önteltségnek s a maga sérthetlensége érzetének kisebb mértéke lett volna, levontá volna (mint mondani szokták) a consequentiákat; Ballagi úr azt egyszerűen *manővernek* nevezi, mely *erkölcsi lehetetlenségé tette visszalépését*. A felfogások különbözőek, s arról sem az osztály, sem a bizottság nem tehet, hogy Ballagi úrnak a bizalomról s abból eredő megbizatról az övéktől eltérő fogalmai vannak.

Ballagi úr tehát, az általa úgynevezett «május 5-iki kibuktatása» után is a Közlemények szerkesztője maradt s a Bizottság az évfolyam megkezdése után, már csak a közönségre való tekintetből sem mozdíthatta el vagy mentette fel őt a szerkesztéstől. A füzetek tehát tovább is megjelentek; s a szerkesztő a Bizottságot és annak egyes tagjait, kiket személyes ellenségeinek vélt, a Bizottság saját közlönyében ismételten támadta; a Bizottságnak szemére vetette, hogy őt egy más osztálytól (de elhallgatja, hogy saját tagjai közül) kölcsön (!) véve rimánkodva (?) kérte a szerkesztés elvállalására. A Bizottság ama jegyzőkönyvi utasításának pedig, hogy több tért adjon s több gondot fordítson az *irodalomtörténeti* adatokra, azzal felelt meg, hogy a történelem és monda nagy alakjának, Etele hún királynak neve *helyes írással* (Attila-e vagy Atilla?) ivatek töltött be, melyeken temérdek s a közt sok érdekes, sőt becses — nem ugyan irodalomtörténeti, hanem bibliographiai — anyagot is közölt, azzal a végeredménnyel, hogy az e kérdésben támadt csekély jelentőségű vitában neki csakugyan nem volt igaza s az ő állítása csakugyan nem volt tartható, a minthogy maga is, a Közlemények első évi folyamában közölt *Atilla és a hünmonda* címében s egész szövegében következetesen használt helyes (?) írást, ugyanazon évfolyam Név- és tárgymutatójában, csudálatos következetességgel, *Attila*-ra igazította ki; s azután meg egy ismét ivatekre terjedő közleményben Zrinyi Miklós mindenki előtt ismeretes költeményeit, köztök olyanokat is, melyek nem egy középiskolai olvasókönyvben felfalálhatók, páratlan irodalomtörténeti tájékozottsággal felfedeztette s szerkesztői jegyzés nélkül kiadta, mint Eszterházy Pál nádortól származókat, mint irodalomtörténeti nagy leletet!

A bizottság december 5-iki ülésén, mely az évi költségvetés megállapítására volt összehívva, a költségvetésnek «Irodalomtörténeti Közlemények» tételénél a bizottságnak jelenvolt akadémikus és nem akadémikus tagjai közül többen felhozták a Közlemények szerkesztése elleni kifogásaikat s a szerkesztő változtatását indítványozták; de a bizottság, épen az elnök figyelmeztetésére, hogy a távollevő szerkesztőt, ki nem is tagja a bizottságnak egyszerűen fölmenteni, kihallgatás nélkül nem volna méltányos, legalább nem *kiméletes* eljárás, ezáltal nem határozott s az eszmecserét nem is vette jegyzőkönyvre, hanem az erre önként s bona fide vállalkozó elnököt ki különben a megelőző eszmecserében egyetlen szóval sem vett részt — felkérte, illetőleg megbízta, hogy Ballagi úrral magán-úton, bizalmasan és barátságosan közölje a bizottságban fölmerült nézeteket s kifogásokat, s igyekezzék őt rábeszélni, hogy fölmentését előzze meg s maga jelentse be lemondását, a mi iránti szándékát előzőleg többek előtt maga is nyilvánította; mert ez esetben a bizottság abban a helyzetben lett volna, hogy Ballagi úr «lemondását», a szokásos udvarias kifejezéssel «eddiggi fáradozása iránti szives elismerés nyilvánítása

mellett fogadhatta volna el. Ballagi úr azonban az elnöknek ezt az igazán barátságos felhívását s az ebben kínált jó alkalmat a tisztességes visszavonulásra mereven visszautasította s a mellett maradt, hogy bevárja a bizottság formális határozatát.

A nyelv- és széptudományi osztály legközelebb tartott ülésén véletlenül nagyobb számmal megjelent tagjait (rajta kívül nyolcz szavazó tagját az Irod. tört. Bizottságnak) az elnök értekezletre kérte maradni, hogy Ballagi úr irányában nyert megbízatásában sikertelen eljárását előadhassa. A jelen voltak, nem lévén összehívott bizottsági ülés, nem határozhattak ugyan, de tudomásul vevén a jelentést, *egyhangúlag* odanyilatkoztak, hogy a szerkesztés mindenesetre másra ruháztassék s rendes bizottsági ülésnek, a tárgy megjelölésével, összehívására kérték az elnököt, a mi meg is történt s annak jegyzőkönyve közöltetett Ballagi úrral, melyet ő a *Négy Okirat* elsejéül híven közöl; melyben a «több oldalról emelt alapos kifogások» csak említettek, de a szerkesztő iránti kiméletről nem részleteztetnek, azonban a január 9-iki ülés jegyzőkönyvében, (Ballagi úrnak január 5-ikéről a bizottsághoz in.ézett beadványában kifejezett kívánatára) már eléggé nyíltan, bár még mindig a lehető kimélettel, elősoroltatnak.

Ballagi úr nagy gondot fordít annak följegyzésére, hány szavazó tag volt jelen a december 23-iki és január 9-ki üléseken. Szerinte a december 23-kin jelen volt, a névszerint felemlített elnökön és Gyulai Pálon kívül «és még három szavazó». A f. é. január 9-ki ülésen már nem «és még» hanem csak «három szavazó». Tényleg az előbbin jelen voltak: Gyulai, Szilágyi Sándor, Zichy Antal, Arany László, elnök s öt segédtag, az utóbbin pedig az elnökön s előadón kívül, kik szintén szavazó tagok, Bánóczi, Heinrich, Nagy Gyula, Szilágyi Sándor, Zichy Antal, tehát hét szavazó rendes s még négy segédtag, kik szintén birnak tanácskozó szavazattal. Ballagi úr nem pontos az adatok közlésében; egyébíránt észrevétele (ha állana is) nem nyom semmit. A bizottságok határozatképes száma sehol sincs meghatározva s az ülés mind a két esetben, a tárgy megnevezésével, szabályszerűen volt hirdetve — minden tag meghivatván. Különben, azon az ülésen a bizottságnak, melyen Ballagi úr szerkesztőnek megválasztatott, rajta s az elnökön és előadón kívül, szintén csak öt szavazó tag (Gyulai, Heinrich, Szarvas, Zichy, Volf) volt jelen, ugyannyi, mint az öt felmentő (szerinte kibuktató) ülésen.

S Ballagi úr mindezeket pártoskodásnak, személyes ellenségeskedésnek — az őt a szerkesztés elvállalásába akarata ellen belevivők, mintegy beugratók, számításukban való csalódásának, a lapok commentárjában a ma oly divatos «clique» kifejezéssel bővíve — tervszerűleg előkészített manővernek, mintegy orv-támadásnak bélyegzi s az irányában lehető kimélettel és mérséklettel viseltető s még az általa provokáltatott és a szívesség határai közt maradó bizottság ellenében, arrogáns, leczkézeltető s visszautasító modort használ. S végül maga veszi igénybe az általa oly csonkán, mint ferde világításban előadottak számára a bizottság szavait: «Ez a köztudomásban élő tényállás, az felel meg a valóságnak.» E szavakat a bizottság a *maga* köztudomásáról mondotta. Ballagi úr csak a saját egyéni köztudomására használhatja; arra is mi joggal, feleljen arról lelkiismeretének s Istenének.

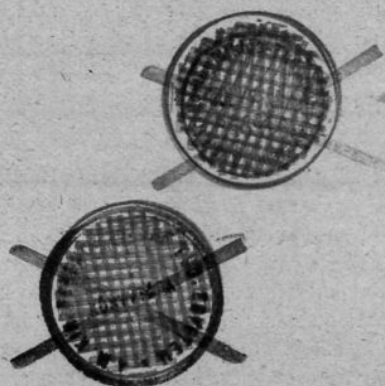
Példátlannak mondja, nemcsak Akadémiánk ötven éves történetében, de tudomása szerint az egész művelt világon, a bizottság által vele szemben elkövetett tényt. Természetes jogok gyakorlata ellenében praecedensek keresése felesleges. Mert természetes jog — s az ellenkező volna példátlan — hogy bizalomból eredő megbízás, hacsak örökösnek és visszavonhatatlannak szerződésileg nem köteleztetett, a bizalom megszűntével vissza ne vonathassék. S ha Ballagi úr erre Akadémiánk ötven éves történetében nem tud példát, egyről megfeledezett, arról hogy az osztály, mely őt az irodalomtörténeti bizottság tagjául megválasztotta, ezt a bizalmát tőle az első alkalommal vissza is vonta.

A mit erre vonatkozó mondatának befejező tagjául mond, hogy «ugyanazon I. osztály Bizottsága, a Philol. Közlönyt, melyben ellene «ilyen-olyan piszkolódások közöltettek, akadémiai segélylyel jutalmazta» — ennek éppen az ellenkezője igaz. A Philol. Közöny már évekkal azelőttől kezdve, rendes évi segélyben részesített a Nyelvtudományi Bizottság budgetjéből, és az utóbbi évben helyeztetett át előbb is megvolt segélye — nem az Irodalomtörténeti — hanem, a hová tartozik, a Classica-philologiai Bizottság budgetjébe. Ilyenek a Ballagi úr köztudomásában élő tények és igazságok.

Határozat:

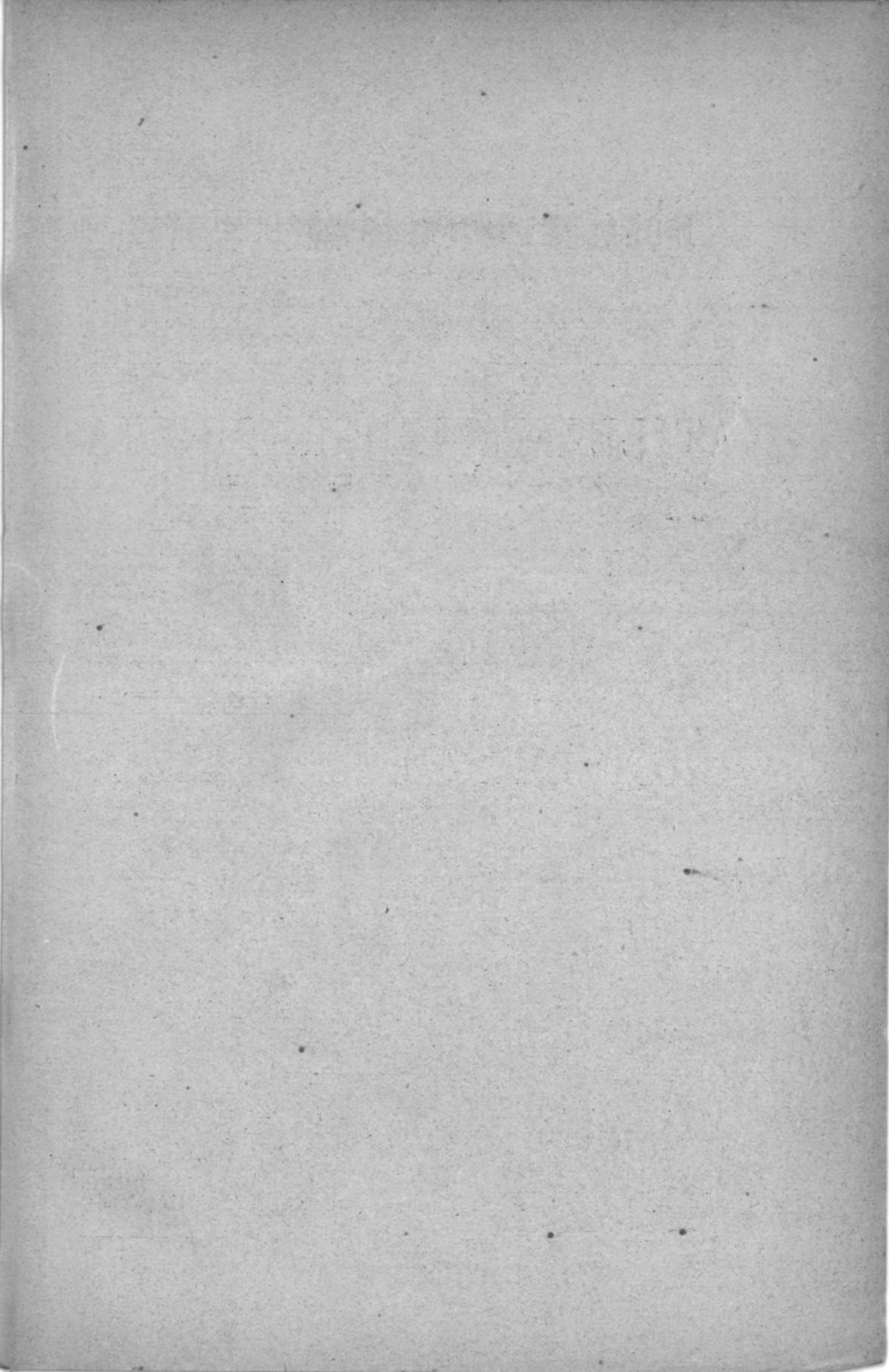
Az Osztály az Elnök azon kérdésére, szükségesnek tartja-e a sürgős tárgyalást, többek hozzászólása után egyhangúlag a sürgősséget s azonnal leendő tárgyalását kívánja; — azután érdemileg tárgyalván az Irodalomtörténeti Bizottság elnökének jelentését, *egyhangúlag* kimondja, hogy a Bizottság eljárását az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztőjének változtatása tárgyában, egész lefolytában helyesli s azt, valamint a Bizottság Elnökének jelentését — mint elnöki kötelességből folyót — egész terjedelmében magáévá teszi, s bár az osztály tagjai közül többen azon véleményben voltak, hogy Ballagi A. támadása ily terjedelmes és beható választ nem érdemelne, az osztály bővebb eszmecsere után mégis szükségesnek tartja a könnyen félrevezethető közönség tájékoztatását és szintén egyhangúlag elhatározza, hogy a Bizottság elnökének a tényállást egész valóságában feltüntető jelentésének sürgős kinyomatása s az Irodalomtörténeti Közlemények még szét nem küldött 1892. IV. füzeté mellett a «Négy Oklevél» című melléklettel együttes szétküldése, valamint a fővárosban megjelenő nagyobb lapoknak is megküldése iránt intézkedés történjék. Jegyzette *Ponori Thewrenk Emil* h. osztálytitkár. Másolat hitelül *Szily Kálmán* főtítkár.

F1922/23 - 143.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HARMADIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénztalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

Sajtó alatt van:

ATILLA BIBLIOGRAPHIÁJA

BALLAGI ALADÁRTÓL.

→ Számos képpel ellátott amateur kiadás. ←

Tartalma: 1. Az Atillára vonatkozó kéziratok, a modenai, velencei és párizsi codexek első részletes leírásával. 2. Az Atilláról szóló összes nyomtatványok 1472—1893. (Idevágó bármily jelentéktelen adalékot is, 1893. márczius végéig, köszönettel venne a szerző.)

A mű 100 példányban, magyar és olasz nyelven jelenik meg. Könyvkereskedésbe nem jut. Minden egyes példány számozva lesz, s előleges értéktés esetén, a tulajdonos neve is belenyomatható. Előfizetési ára 5 frt, mely a szerzőhöz küldendő.

A SZÉKESI

GRÓF BERCSÉNYI CSALÁD

1470—1835.

EREDETI KÉZIRATI KÚTFÓKBÓL IRTA

THALY KÁLMÁN.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

Harmadik kötet: 1703—1706. Ára 7 forint.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti

PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya m. év elején a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénztalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak (Magyar Tud. Akadémia palotája) czimzendők.

Budapest, 1893. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.